

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 2021

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 2021

Årbog 2021
Udgivet af Historisk Samfund
for Præstø Amt

Redaktør:
Mogens Bak-Hansen

Eftertryk af årbogens artikler må
kun ske efter skriftlig tilladelse fra
forfatterne.

ISSN 0107-6868

Bogen er sat med Times
og trykt hos Sangill Grafisk

Tidligere årbøger findes nu også i elektronisk
form. Man kan gå ind på Historisk Samfund for
Præstø Amts hjemmeside, hvor der er et link til
Slægtsforskernes Bibliotek, hvor man så kan søge
på den enkelte årbog, hvor man så skal bladre i
den til man når frem til en ønsket artikel.

Forside:
Tilskåret foto af epitafiet med Næstved købmanden
Hans Hornemann og hans familie.

Lille vejledning for forfattere

Forfatterne opfordres til at aftale omfang samt publiceringstidspunkt af artikler med
redaktionen forud for udarbejdelsen.

Artiklernes tekst leveres som digitale filer på cd/usb eller pr. e-mail. Teksten skrives i
A4 og ikke i spalter. Mellemrubrikker markeres med tom linie før og efter. Billedtekster
skrives i kursiv. Og fotos sættes ikke ind i manuskriptet, men leveres særskilt.

Fotografier/illustrationer leveres digitalt eller som papirbilleder (originale) i farve eller
sort/hvid (ikke print eller kopier).

Anvendelse af digitale illustrationer aftales med redaktionen. Vi anbefaler at man ved
fremsendelse af billeder digitalt bruger den gratis tjeneste www.wetransfer.com og sam-
ler alle billeder i en overførsel til redaktionen.

Indhold

Poul Dedenroth Schou

Hans Hornemann. En matador i Næstved i 1600-årenes sidste halvdel 5

Finn Thorshø

Lad altid på min Stool, een findes af min Ætt

(om rytterskolerne opført i 1720'erne i Vordingborg Rytterdistrikt)..... 17

Lene Helt Lund

Clemensminde og Nyråd - gennem mere end 200 år..... 53

Olav Foged Olsen

Skeletter på Bøgebjerg udgravet september 2020 83

Turbeskrivelser 95

Sådan lå landet - Præstø Amt indtil 1921

Punkterne henviser til områder, de enkelte artikler omhandler.

Hans Hornemann

En matador i Næstved i 1600-årenes sidste halvdel

Af Poul Dedenroth-Schou

I Næstved Sankt Peders kirke hænger på hovedskibets nordvæg et imponerende epitafium over en af byens store mænd, Hans Hornemann. Rammen er skåret i Abel Schrøders værksted, maleriet er udført af Hans Lauridsen, to af datidens førende kunstnere - ikke blot i Næstved, men i hvert fald for Abel Schrøders vedkommende, kendt og efterspurgt også i Kongens København. Der var ikke noget, der lignede falsk beskedenhed blandt danske købstæders bedre borgerskab i 1600-årene, heller ikke i Næstved.

Epitafiets hovedperson er som sagt købmand og rådmand Hans Hornemann (ca. 1610-1680). Han var født i Lübeck, hvor hans far af samme navn var kræmmer, og han indvandrede til Næstved 1644. Det var midt under den såkaldte Torstensson-krig mellem Danmark og Sverige, men krigen har åbenbart ikke forhindret kræmmer Hornemann i at se muligheder i at sende sønnen til Næstved, hvor han formentlig allerede i forvejen havde gode forbindelser. Den unge Hans Hornemann blev i december 1644 i Næstved Sankt Peders kirke gift med Abel Pedersdatter Friis, der siden 1633 var enke efter købmand Rasmus Nielsen Træskomager, der trods navnet på tidspunktet var Næstveds måske rigeste mand, i 1629 kaldes han "byens fornemste kræmmer". Abel Pedersdatter havde ind imellem været gift med en Johan Hower (eller Haber) fra 1634 til 1642, men man kan formode, at noget af Rasmus Nielsens rigdom endnu var tilbage.

På epitafiet mellem to figurer, der repræsenterer Tro og Håb, sidder maleriet af Hans Hornemann og hans to hustruer, Abel Pedersdatter Friis (ca. 1597-1654) og Christense Rasmusdatter Backer (ca. 1636-1698) og hans syv børn, fem drenge og to piger, der alle er født af Christense. To af børnene døde som små. Men et kikk på epitafiets personer tegner et billede ikke bare af Hans Hornemanns, men af Næstveds placering i Østersøområdet i sidste

halvdel af 1600-årene. Det er allerede nævnt, at Hans Hornemann ved sit første ægteskab nød godt af faderens forbindelse til Næstveds førende købmand, Rasmus Nielsen Træskomager. Det ægteskab placerede med det samme Hans Hornemann i Næstveds førende lag. Hans andet ægteskab 1657 var med Christense Rasmusdatter Backer, datter af købmand og rådmand i Rudkøbing Rasmus Hansen Backer, der muligvis selv stammede fra Sydsjælland. Allerede her antydes et netværk omkring Østersøen med Lübeck som en vigtig partner for de langt mindre danske byer. Og nettet udvides, når vi betragter børnene. Den ældste søn Hans Hansen Hornemann (1658-1735) fortsatte som købmand i Næstved. Han blev gift første gang med en datter af borgmester og tolder i Kalundborg Didrik Jacobsen Braes, og anden gang med en datter af amtsforvalter over Lollands og Aalholm amter Frederik Berntsen Suhr. Den næste søn, Rasmus Hansen Hornemann (1659-1697) etablerede sig som købmand i Aalborg. Tredje søn Wilken Hansen Hornemann (1661-1726) forblev i Næstved som købmand, og var fra 1715 til 1723 tillige ejer af Fodbygård. Han var gift to gange, første gang med en købmandsdatter fra Næstved, Karen Clausdatter Frees, og anden gang med Mette Nielsdatter Fogh, datter af købmand og rådmand i Aarhus Niels Lauridsen Fogh. En søn af Wilken Hornemann og Karen Clausdatter, Claus Wilkensen Frees Hornemann (1689-1746), blev købmand i Aarhus og gift med Karen Nielsdatter Fogh, der var søster til hans stedmor. Den sidste søn Johannes Hansen Hornemann (1665-1697) blev præst i Lerup sogn i Nordjylland ved Jammerbugten. Det hører med til historien, at Abel Pedersdatter havde en søn med Rasmus Nielsen Træskomager, Gjort Rasmussen Træskomager (ca. 1623-1665), der 1654 tog borgerskab som købmand i Stege, hvor han blev rådmand og ændrede sit efternavn til

Næstved Sankt Peders kirke. Hans Hornemanns epitafium, opsat 1674. Mange danske kirker udstyredes i 1500- og 1600-årene med prangende borgerlige epitafier. 1682 standsede en kgl. forordning opsætning af flere af borgerlige epitafier med portrætter. Derefter måtte man lade sig nøje med teksttavler. (Privatfoto).

Treschow. Det lød bedre end Træskomager. Der tegner sig således et net af handelsforbindelser fra Næstved, mod syd tværs over Østersøen til Lübeck og mod vest og nord over det sydfynske øhav op i Kattegat til Aarhus og Aalborg.

Der har været usikkerhed om, hvorvidt Hans Hornemann kom fra Flensborg eller fra Lübeck, men i et brev af 18. april 1663 anmoder kong Frederik 3. rådet i Lübeck at sikre Hans Hornemann hans rette andel ved arvedelingen efter hans far. Arvedelingen har været noget forstyrret af den nu overståede "schwedischer Unruhe", dvs. Karl Gustav-krigene.¹ Der er næppe tvivl om, at "vores" Hans Hornemann stammer fra Lübeck. Sandsynligheden taler for, at debatten har drejet sig om to forskellige, måske beslægtede, mænd ved navn Hans Hornemann. Flensborg-Hans Hornemann var søn af Henrik (Heinrich) Hornemann og var gift med Berthe Rasmusdatter, med hvem han bl.a. fik sønnen Heinrich Hansen Hornemann (1644-1716), der flyttede til Trondheim, blev en velhavende købmand og stamfar til den norske gren af Hornemann-slægten. Heinrich Hansen Hornemann er måske blevet opdraget hos Hans Hornemann i Næstved.²

Der vides ikke noget om Hans Hornemanns opvækst i Lübeck eller om hans økonomiske omstændigheder, da han 1644 flyttede fra Lübeck til Næstved. Bemærkelsesværdigt er det, at det skete under Torstensson-krigen. Der er heller ikke meget kildemateriale, der fortæller om Hans Hornemanns købmandsvirksomhed. I marts 1645, dvs. endnu under Torstensson-krigen, fik han kongelig bevilling til at måtte udføre en skibsladning malt og byg til Sønderborg og sælge det dér.³

At han har haft forstand på købmandskab og held med sig er utvivlsomt. Han har fortsat stået i forbindelse med Lübeck, om ikke med andre så dog med familien. Det er aldrig undersøgt til bunds, men meget tyder på, at provinskøbmændene på begge sider af Østersøen havde udstrakte forbindelser med hinanden. Ovenfor er nævnt, at en mulig slægtning, Heinrich Hansen Hornemann fra Flensborg, har boet hos Hans Hornemann i Næstved for at lære købmandskab. Derfor er det muligt, at det tidligere skitserede netværk kan udvides med forbindelser til Norge.

Også Nyborg og Odense havde han forbindelse til. Således udlånte han 1671 400 sletdaler til brødrene Rasmus og Laurids

1. Brev fra kong Frederik 3. til rådet i Lübeck. Kendes fra Tyske Kancelli. Ausländisches Registranten. Originalbrevet og det deri omtalte bilag synes forsvundet i Lübeck-arkivet: „Die Stadt Lübeck Wegen Hanss Hornemans zu Netstede Erbschaftt.

Copenhagen den 18 Aprilis Ao 1663. Friederich der dritte. Unserm etc. Ehersame liebebesondere, was unss unssere Untertanen und Bürger unsserer Statt Nettstett und lieber getreuer Hanss Horneman Wegen seines in verwichener Schwedischer Unruhe Ihm angestorbenen und zugefallenen elterl. Nachlasses, aller unterthänigst suppliciret und gebethen, Solches geben wir euch auss dem Einschlussl) mit mehren zu ersehen, Wann wir nun desselben in der Billigkeit beruhenden Gesuch in Königl. Gnaden deferiret und Stat gegeben, Alss gesinnen wir an Euch hiermit gnädigst und Wolgeneitlich, Ihr wollet demselben darin die Hand rechtens hiethen, damit er durch gewisse dazu verordnete Commissarien zu gleicher portion diesser ihme zugefallenen Erbtheilung, gleich seinen Brüdern und Schwestern, nach anweisung der Rechten ohn weitläufigen processen gelangen und verhelffen werden müge, gleich Wir unss dessen gelassen, also seindt wir es umb euch und Ewrer guten Stadt, denen Wir mit Königl. Gnaden wolgewogen, zu erkennen geneigt, Geben auf unsser etc.“ G.L. Grove: Hvorfra stammer slægten Hornemann? Personalhist. Tidsskr. 5.Rk. III, 1906 171f. – A.D. Danhuus: Den danske Hornemannslægts oprindelse. Personalhist. Tidsskr. 1983, s. 147ff..

2. Således Christian Horneman: Stamtavle over Slægten Horneman. 1908, s. 3.

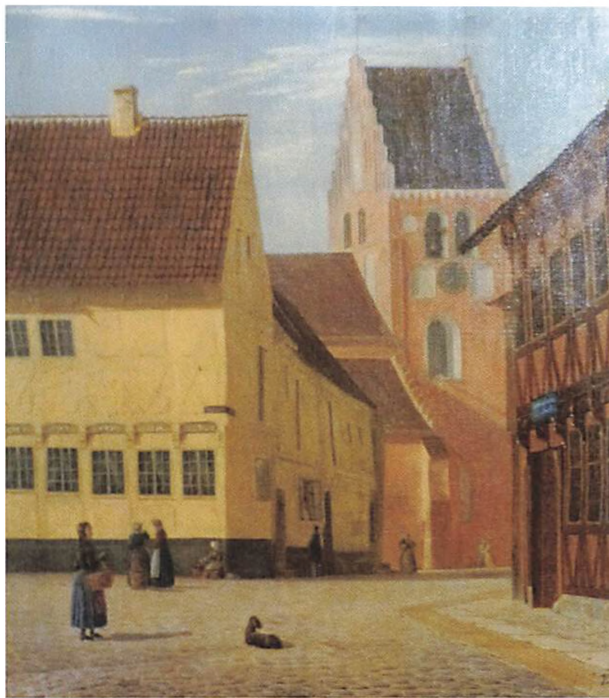
3. Kanc.Brevb. 1644-45, s. 248.

Jørgensen i Nyborg ”efter deres indstændige anmodning i vor handlings begyndelse” og mod pant i deres faders hovedgård. Det var måske ikke verdens bedste investering. Laurids Jørgensen var 1658 tolder i Nyborg og fik 1666 kgl. bestalling som byens borgmester. Han omtales af samtiden som ”et slet subjekt” og blev allerede 1670 frataget alle offentlige hverv, men fik dog tilladelse til at fortsætte i alle forsamlinger som hidtil, dvs. også som købmand.⁴

Under Karl Gustav-krigene (1657-1660) oplyser Næstveds magistrat, at fire af byens købmænd havde skibe. Hans Hornemann var ikke blandt dem. Det kom han efter. I 1680 siges det, at fire skibe var hjemmehørende i Næstved: Det største, på 24 kommercelæster,⁵ tilhørte Hans Hornemann. Det kan dog muligvis være sønnen Hans Hansen Hornemann, der refereres til. Borgmester Robring's Enke havde et på 23 læster, borgmester Zakarias Hansen og Anders hver et på 10 læster. Det er ikke store skibe, der her er tale om, da besejlingsforholdene i Næstved og Karrebæksminde ikke tillod store skibe.

Rådmand i Næstved

Efter reformationen og nyordningen af købstædernes styre var det eftertragtet og prestigefyldt for købmændene at blive borgmestre eller rådmænd. Det var rådmændene, der sammen med borgmestrene forestod byens styre. Fra 1600-tallet var de ofte udpeget af kongen, men med den stedlige lensmand som udførende.

Rudolf Bertelsen (1828-1921): Axeltorv og Kirkestræde med Sankt Peders kirke i 1860'erne. Hans Hornemanns gård på Axeltorv blev opført 1668 og nedrevet 1899. En enkelt rest af et baghus står endnu tilbage på grunden. Rudolf Bertelsen var tegnelærer på Herlufsholm fra 1857 til sin død. Maleriet findes i dag i Næstved Museum. (Privatfoto).

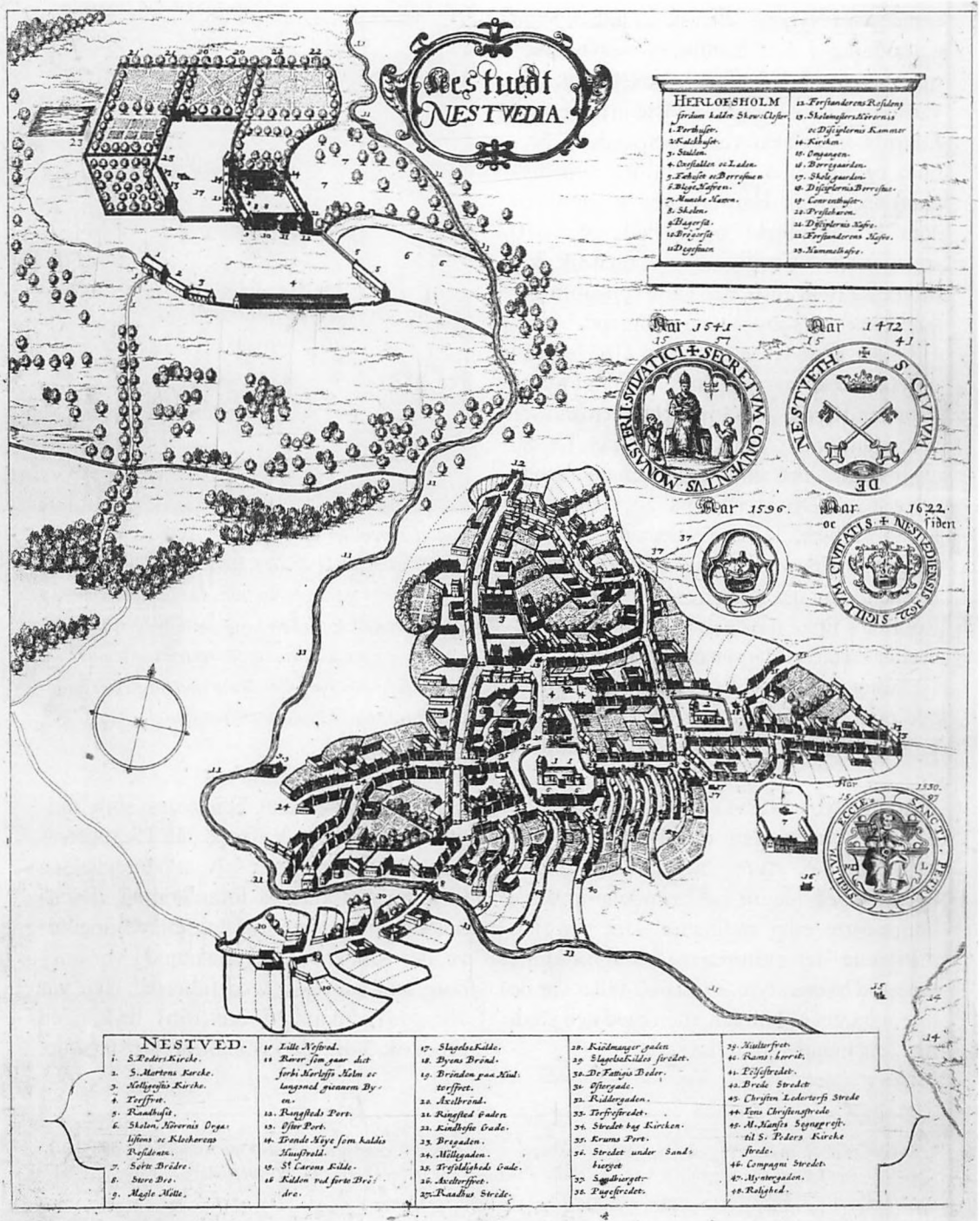
Hans Hornemann benævnes som rådmand ved sønnen Wilkens dåb 15. september 1661. Han skriver selv, at udnævnelsen til rådmand skete på foranledning af statholderen i Norge Ulrik Frederik Gyldenløve, der 1660-1664 var lensmand i Vordingborg len, som Næstved tilhørte.⁶ Han var allerede rådmand i foråret 1661, da kongen Frederik 3. havde gennemført sit statskup,

4. Nyborg tingbog 1671, 9/10. – Svend Larsen: Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede. 1965, bd. 1., s. 78. – Om Laurids Jørgensen, sst, bd. 2, s. 278f. – F. Crone: Epitaphier i Nyborg Kirke. Personalhist. Tidsskr., 4. bd., 1883, s. 45

5. Kommercelæst var et mål for skibes rummelighed og bæreevne. Definitionen vekslede fra land til land.

Målet har været i brug siden middelalderen, og var defineret som et antal tønder med en given vare. Antallet af tønder på en læst varierede efter hvilken vare, der var tale om. På Christian 4.s tid var læsten lig med 22 tønder rug eller 13 tønder sild, smør eller øl. Et skib på 24 læster har været godt 50 meter langt.

6. Ulrik Frederik Gyldenløve, uægte søn af kong Frederik 3., var 1660-1664 lensmand i Vordingborg len, hvortil Næstved horte. Han var statholder i Norge 1664-1699.

Kort over Næstved. 1677. Peder Hansen Resens Atlas Danicus, kobberstik af Johan Huusman. Desværre er det i dag ikke muligt at knytte oplysningerne fra grundtaksationen fra 1682 til det næsten samtidige kobberstik. Af Hans Hornemanns ejendomme lader sig derfor alene udpege hans gård på Axeltorv (lige under 4-tallet) og Kompagnihuset, der ses som det sydligste hus på østsiden af Kompagnistræde (nr. 46 på stikket). Det Kgl. Bibliotek.

var blevet anerkendt som arvekonge og havde tiltaget sig den enevældige magt. Den såkaldte ”enevoldsarveregeringsakt”, der var udstedt 10. januar 1661, blev udstedt i tre versioner, en for adelen, en for gejstligheden og en for borgerne. Bønderne var der ingen, der interesserede sig for. Kancelliembedsmænd rejste rundt i landet for at indsamle stændernes underskrifter og besegling af akterne. Kancellisekretær Christopher Stenkul bragte brevet til Næstved, hvor det blev underskrevet og beseglet af otte af byens førende mænd: borgmestrene Peder Seyersen og Jens Andersen Aalborg og rådmændene Rasmus Christensen, Hans Hornemann og Oluf Christensen samt købmændene Carsten Koch, Claus Jørgensen og Cordt Spemann.⁷

3. januar 1669 ansøgte Hans Hornemann i en egenhændig skrivelse til kongen om fritagelse fra rådmanshvervet. Bevillingen nåede ikke at blive udstedt, inden kongen Frederik 3. døde. 25. januar 1671 ansøgte Hans Hornemann på ny om fritagelse fra rådmanshvervet med næsten enslydende begrundelse, at han var ”en udenlandsk og tysk mand, som ikke er kyndig og erfaren i verdsligt politi og lands lov og ret”, og at han ”i nogle år af Gud har været hjem-søgt af stor sygdom”, så at han ikke kunne tjene i rådmandsstillingen, som hans skyldighed udkrævede. Han tilbød fortsat at levere tømmer til admiralitetet og at svare de skatter, som han måtte blive pålagt efter den taksering, der skete under den seneste krig, dog at han måtte undgå at betale skat af de penge, som Næstved by har lånt af ham i

krigens tid. Denne gang lykkedes det. Den nye konge Christian 5. fritog ham 14. oktober 1671 fra hvervet som rådmand.⁸ Hvor rådmanshvervet tidligere havde været eftertragtet, da det gav status og prestige, blev det efterhånden mere og mere tidrøvende, hvilket gik ud over rådmændenes private erhverv. Derfor blev flere og flere modvillige overfor at påtage sig hvervene – i 1700-tallet både i Danmark og i Norge blev det sværere og sværere at besætte posterne – indtil man ophævede rådmandsinstitutionen og overlod bystyret til kongeligt udpegede borgmestre og byfogeder.

Hans Hornemann havde ikke langt at gå for at passe rådmanshvervet, da han 1668 byggede sin store købmandsgård lige nord for det middelalderlige rådhus, der indtil midten af 1800-tallet var sæde for Næstveds bystyre.

Hornemanns gård på Axeltorvet

Det vides ikke, hvor Hans Hornemann boede, inden han byggede sin store gård på Axeltorvet. Formentlig er han flyttet ind hos Abel Pedersdatter Friis, måske i Rasmus Nielsen Træskomagers gård, hvis beliggenhed er ukendt. Men 1668 byggede Hans Hornemann en stor bindingsværks-gård på hjørnet af Axeltorvet og Kirkestræde. På grunden lå tidligere et hus, måske et stenhus, der sandsynligvis har tilhørt Sankt Olufsgildet, men som nu tilhørte Sankt Peders kirke. Det nye forhus mod torvet fik elleve fag i to etager, således at der levnedes en passage mellem Hornemanns gård og Gøernes gård. Passagen førte ind til

7. Allan Tønnesen: *Magtens besegling. Enevoldsarveregeringsakterne af 1661 og 1662 underskrevet og beseglet af stænderne i Danmark, Norge, Island og Færøerne*. 2013, s. 302-304. Her omtales Hans Hornemann fejlagtigt som borgmester og ejer af Fodbygård. Hans Hornemann var aldrig borgmester, og det var hans søn Wilken Hansen Hornemann, der 1715-23 ejede Fodbygård.

8. Holger Hornemann: *Efterkommere paa Sværdsiden efter Hans Hornemann, Kjobmand og Raadmand i Næstved, samt Meddelelse om andre Hornemann'ske Slægter*. 1894, s. V. – Ansøgning om fritagelse for hvervet som rådmand, Rigsarkivet. Danske Kancelli. Sjællandske Tegnelser 1670-72, fol 382. Bevilling af fritagelse 12.10.1671 samme sted fol. 537.

rådhusets nordgavl. Langs Kirkestræde opførtes en lignende længe, også denne i to etager. Senere – før 1736 – forlængedes længen mod Torvet med tre fag i stueetagen og fire fag i overetagen, således at der kun blev en smal passage ind til rådhuset. I grundtaksten 1682 beskrives gården, der lå i Nørrefjerdings første part, som: En gård på 11 fag, 2 loft (etager) med jordkælder under, muret med mursten i tavl (felterne mellem bindingsværkspartierne); nyt hus til gaden 2 loft, med kælder under 7 fag; gammelt hus i gården, klinet, 11 fag, muret med tavl til gaden, med kælder under 7 fag; bryggers i gården 4 fag; gården 13 x 7 alen (ca. 81 x 43 meter); jordskylden til Sankt Peders kirke var 7 mrk., og til byen 6 mrk. Gården vurderedes til 60 rigsdaler for grunden og 300 rigsdaler for bygningerne. Ejer på dette tidspunkt var Hans Hornemanns enke Christense Rasmusdatter Backer.⁹ Ved nedrivningen 1898 sad ud mod Kirkestræde en fyldholdt (tømmer i bindingsværks der ikke har understøttende funktion) med indskriften: ”Am Gottes Segen / ist alles gelegen. / Hans Hornemann / Christense Rasmus D.B. / 1668”. Og på facaden mod torvet: ”Minske du lebest dahin / und weis nicht wolange / du must sterben und weis / nicht wanne”. Gården er typisk for tidens patriciergårde. Boligen lå i stueetagen med de smukt udskårne vinduer og døre med kraftige fyldinger. Overetagen udgjorde kun et rum og har først og fremmest haft træluger. Den var alene til praktisk anvendelse, ligesom side- og baglænge anvendtes til forretningsdrift.¹⁰ Senere er tilsyneladende også overetagen inddraget til boligformål.

Grundtaksten 1682 viser, at foruden gården på Axeltorvet efterlod Hans Hornemann sig flere andre ejendomme, der opgjort i ejendomsværdi gjorde hans bo til byens næststørste ejendomsbesidder. I Nørrefjerdings anden part var der to gårde. Den ene beskrives som: En gård på 11 fag til gaden, 2 etager, og med en liden bod (butik) under; i gården et gammelt hus i to etager med jordkælder. Gårdspladsen var ca. 31 x 14 meter; et gammelt vognskjul bag i gården ud til torvet med indkørsel; endnu et hus på syv fag med klinede tavl imellem. Haven var 22 x 9 meter. Står ledig. Ejere: Christense salig Hans Hornemanns og hendes børn. Grundværdi 30 rigsdaler, bygningernes værdi 110 rigsdaler. Den anden var en gård på 8 fag med port til gaden og en lille bod under vinduerne; en etage; bryggers på seks fag, klinede tavl, en etage; et lille hus på 6 fag. Gårdspladsen var 16 x 3 meter. Ejere Sankt Mortens kirke og Christense salig Hans Hornemanns; udlejet til Andris Hammer. Grundværdi 8 rigsdaler, bygningsværdi 30 rigsdaler. I Møllefjerding havde ældste søn Hans Hansen Hornemann arvet en have, 27 x 40 meter og et andet stykke jord på 31 x 9 meter; grundværdi 12 rigsdaler. Og i Stueklintsfjerding havde Christense en have på 44 x 18 meter med en grundværdi på 20 rigsdaler.

Kompagnihuset

Den sidste ejendom, der ifølge grundtaksten 1682 tilhørte Hans Hornemanns arvinger, var Kompagnihuset, der beskrives således: Huset, 18½ meter lang brandmur, knap 9 meter bred, en etage. Derunder 3 kældre. Ved siden et „kalchhuus“, muret

9. Johan Jørgensen: Næstved Købstad 1682. Historisk Samfund for Præsto amt. Ny række, bd. 4., s. 329-414. – F. Michelsen: Nogle lokalhistoriske betragtninger over grundtakstbogen. Historisk Samfund for Præsto amt. Ny række, bd. 4., 1955-56, s. 415-425.

10. Vilh. Lorenzen, 1912, s. 35f.

og teglhængt, på fire fag, en etage, ca. 5½ meter langt. Ejer: Christense salig Hans Hornemans og hendes børn. Grundværdi 12 rigsdaler, bygningsværdi 60 rigsdaler.

Dette Kompagnihus i Kompagnistræde var opført omkring 1495 som hjemsted for byens peblingegilde, et købmandsgilde, der ydede støtte til latinskolens elever, peblingene. Derfor omtales huset også som Peblingehuset. 1621 bestemte kong Christian 4., at der skulle etableres et spansk handelskompagni i Næstved omfattende Næstved, Slagelse og Vordingborg. Som et led i kongens ambitionse, men mislykkede merkantilistiske politik blev der også i andre af landets købstæder oprettet lignende kompagnier. Planen var, at disse kompagnier skulle sikre tilførsel af især salt og vin fra Spanien og Frankrig. 1623 solgte Sankt Peders kirke Peblingehuset til Hans Duffrich, en købmand der var indvandret fra Tyskland, borgmester i Næstved 1620-33 og leder af det spanske handelskompagni, der brugte huset som magasin og gav det det nye navn Kompagnihuset, som stadig er det gængse. De spanske drømme holdt ikke; 1632-33 afhændede Hans Duffrich huset, der derefter blev ejet eller lejet af skiftende købmænd.

Hans Hornemann ejede Kompagnihuset 1649-1651 og igen fra 1669. Det gik videre til hans enke Christense Rasmusdatter Backer. Fra Christense overgik det til sønnen Hans Hansen Hornemann, der fortsat drev købmandsvirksomheden i Næstved og på det tidspunkt boede i gården på Axeltorvet. Efter hans død blev Kompagnihuset 1734 solgt på offentlig auktion til amtsforvalteren i Vordingborg amt¹¹ og var dermed ude af Hornemann-familiens eje.

Eftermælet

- Næstved Sankt Peders kirke

Det var almindeligt i det 16. og 17. århundrede, at adelige, borgmestre, rådmænd og andre velhavere satte sig synlige spor i hjemsogets kirke, oftest i form af et prangende epitafium. Hans Hornemann, hans sidste hustru Christense Rasmusdatter Backer og deres børn er ingen undtagelse herfra. Tværtimod har de i overvældende grad bidraget til udsmykningen af Sankt Peders kirke.¹²

I 1683 lod Christense og børnene en ny altertavle forarbejde og opsætte. Noget mere synlig tilstedeværelse kan man dårligt forestille sig i en kirke. Tavlen afløste en ældre af Abel Schrøder den ældre fra 1583-84, der i begyndelsen af 1700-årene solgtes til Skelby kirke, hvor endnu fragmenter indgår i den nuværende altertavle. Af Hornemann-tavlen er i dag alene bevaret midterfeltet, der forestiller Nadverens indstiftelse, malet af Hans Lauridsen. Rammens "plumpe" snitværk blev solgt i 1893. En beskrivelse fra 1759 siger om altertavlen, at den var større end Sankt Mortens kirkes, men ikke nær så kunstfærdig; Udsmykningen bestod her i malingen, men billedhuggerarbejdet var ringe. I fodstykkets midterfelt var malet indstiftelsesordene, i sidefelterne Lucas og Johannes, og under midterfeltet: "Denne Altertavle haver salig Hans Horneman og Christense Rasmus Datter Bager ladet bekoste og opsætte". Fodstykket flankeredes af to figurer: Moses og Johannes Døberen og yderst af kerubvinger. Storstykket havde i sidefelterne malerier af Skabelsen og Kristi Døb under salmevers med guld på

11. Knud Rasch: Kompagnihuset i Næstved. 1993, s. 16-21.

12. Nationalmuseet. Danmarks kirker. Præsto amt. S. Peders Kirke, bd. 1. 1933-35, s. 72-130.

sort. Over midterfeltet var også malet salmevers og Fadervor. Topstykket var delt i tre afdelinger over hinanden, og havde i nederste afdeling fem felter. I det midterste var Opstandelsen malet, til siderne C. 5. og C. A. [kong Christian 5. og dronning Charlotte Amalie] under krone, yderst Matthæus og Markus; denne afdeling flankeredes af to englefigurer med basuner, og havde på gesimsen malet et skriftsted og Anno 1683. Den mellemste afdeling var flankeret af løvværk og ved fire søjler delt i tre felter, det midterste med salmevers, de to sidefelter med Syndefaldet og Korsfæstelsen. Den øverste afdeling havde ligeledes tre felter, med Himmelfarten i midterfeltet og salmevers i sidefelterne, og flankeredes af småsøjler med løvværk. På topgavlen stod Kristus med Verdenskuglen, på gavlkammene lå basunengle. Bag på tavlen var malet: "Udi den høye hellige Trefoldigheds Nafn, Gud Faders, Søns og Hellig Aands hannem til Ære og S. Peders Kirke til Beprydelse Anno 1683 d. 3. April haver sal. Hans Horneman, Raad og Handelsmand her i Nestved og Hans Hustru Christense Rasmus Datter Bager og deres fem levende Børn, Hans, Rasmus, Wilken, Johannes og Anne Horneman ladet denne Alter Tavle forarbejde, staffere, opsætte og bekoste". Derunder: "Hans Lauridsøn Maler". Hornemann-tavlen i Skt. Peders kirke afløstes i 1885 af den nuværende altertavle tegnet af arkitekt Hans Vilhelm Ahlmann.

Hans Hornemann nåede ikke at se sin altertavle opstillet i kirken. Derimod havde han i en årrække mulighed for at glæde sig over sit prægtige epitafium, opsat i 1674, der i dag hænger på nordvæggen i kirkens hovedskib.

Storfeltet er et maleri, sikkert af Hans Lauridsen, af en tæt sammentrængt gruppe med Hans Hornemann og hans to hustruer, Abel Pedersdatter Friis og Christense Rasmusdatter Backer og hans syv børn, fem drenge og to piger. To af børnene er tydeligt

vist som afdøde i en tidlig alder. Over portrætterne svæver to småengle med krans. I topstykket sidder et lille maleri af Christi Døb og derunder et tilsvarende vers.

Malerierne sidder i en rigt udskåret ramme fra Abel Schrøders værksted. Storfeltet flankeres af statuer, Tro og Håb, stående i ornamentalt opløste nicher; på topstykkets bruskværk sidder to basunengle; en lille topfigur er uden symbol. Stengrå staffering med forgyldning og lidt farver. I hængeornamentet en gylden indskrift: "Anno 1674 haffver Hans Horneman, Raadmand, samt hans Hustru Christendtze Rasmusdaater Bacher ladet dette EPITAPHIUM bekoste Gud til Ære, demte(!) Sted til Beprydelse, denem oc deris syff Børn til en Ihukommelse. Oc bortkaledede Gud hans første Hustru Abele Pedersdaater Friis Anno 1654 Paaskemorgen uden Liffves Frugt med hannem. Oc hensoff i Herren fors. Hans Horneman 1680 25. Juni. Oc hensoff fors. Christendtze Rasmusdaater Bacher Anno 1698 den 1. Agusti. Gud giffve dennem en glædelig Opstandelse, oc det evige Liffs Herlighed, at bekomme aff Naade, for Christi egen Fortieniste Skyld. Amen." Hans Hornemanns og Christense Backers dødsår er naturligvis først påmalet efter deres død.

Hans Hornemanns epitafium er et forment eksempel på den borgerlige pragtudfoldelse i landets kirker, som Christian 5. søgte at indskrænke ved at forordne, at sådanne epitafier ikke længere måtte have malede billeder (portrætter), men kun indskrifter, og at den samlede pris for epitafiet ikke måtte overstige 300 rigsdaler, der dog var et meget betragteligt beløb på den tid. Til sammenligning erindres om, at Hornemanns gård på Axeltorv i 1682 vurderedes til 300 rigsdaler. I løbet af 1700-årene gik epitafier af mode, da begravelse inde i kirkerne blev forbudt. De mange døde under kirkernes gulve forårsagede slemme lugtgener, derfra stammer udtrykket: "stinkende rige". Der er ikke noget at sige til, at brugen

af hovedvandsæg (duftflasker) og snusdåser blev udbredt i 1600- og 1700-tallet. Lugten fra de døde og fra den almindelige mangel på personlig hygiejne har været forfærdelig.

Vi ved ikke, hvor i kirken Hans Hornemann ligger begravet. I kirken findes i dag et fragment af en ligsten, der blev fundet i 1924 under nordre korsarms gulv. Muligvis har den været tænkt som ligsten over ham og hans hustruer. Stenen er en genbrugt sten fra ca. 1620, der viser et ægtepar med Christus med sejrspanen i midten. Kun kvindebilledet i højre side bevaret. Øverst på stenen læses som sekundær indskrift navnene "[H]ans Horneman Raadmand", "[Chris]tentze Rasmusdatter [Backer]" og "...nger til anno 1677". Årstallet er ikke umiddelbart forståeligt. Det knytter sig ikke til et kendt dødsfald i Hans Hornemanns nærmeste familie, og under alle omstændigheder blev Christense ikke begravet i Næstved, men i Nyborg. I 1759 lå stenen i kirkens midtergang, og var helt bevaret med dens oprindelige indskrift: "Rasmus Nielsen Træskomager, Borger, død ... Marts 1638 og Hustruer Barbara Ibsdatter, død 25. April 1614" og "Abele Pedersdatter, som gik al Verdens Gang". Stenen er altså oprindeligt hugget til Rasmus Nielsen Træskomager og hans to hustruer, hvoraf den sidste, Abel Pedersdatter Friis, blev Hans Hornemanns første hustru.

Endelig står i kirken en romansk gra-

nitsten med et ligearmet kors. Den har for så vidt intet med Hornemann at gøre, men blev i 1883 flyttet fra Hans Hornemanns gård på Axeltorvet til kirken. Stenens proveniens kendes ikke, men den kunne stamme fra franciskanerklostret, som lå på Axeltorvet lige nord for Hornemanns gård

Da Hans Hornemann indvandrede til Næstved i 1644, var byen endnu en af de største byer på Sjælland. Efter svenskekri- gene og enevældens indførelse i 1660 blev al kongemagtens energi lagt i at gøre Kø- benhavn til en førende by i Nordeuropa og stabelstad for Østersøområdet. Det skete på bekostning af alle landets købstæder, der sank ned i armod. Nogenlunde på samme måde gik det for slægten Hornemann. Hans Hornemann blev byens matador, to af hans sønner fulgte i faderens fodspor, men på et mere beskedent plan. Et oldebarn, Wilken Clausen Hornemann, født i Aarhus, men bosat i Næstved drev købmandshandel. Han døde 1791. I folketællingen 1801 er navnet Hornemann helt fraværende under Næstved.

Men Hans Hornemann blev dog ikke helt glemt i Næstved. Næstved Museum rummer enkelte rester af bygningstømme- ret fra Hornemanns gård på Axeltorvet. På østsiden af byens gamle kirkegård er sene- re en beskeden gade opkaldt efter ham. Og endnu sidder Hans Hornemann i hele sin magt og vælde på sit epitafium i Sankt Pe- ders kirke og skuer ned over menigheden.

Poul Dedenroth-Schou

Født 1943 i Næstved. Student Næstved Gymnasium 1963. Cand. mag. i historie og kunsthistorie 1973 fra Københavns Universitet. Museumsinspektør på Tøjhusmuseet 1972-76. Museumsdirektør på Koldinghus 1976-2013, tillige kulturdirektør i Kolding Kommune 1993-2000. Formand for Dansk Kulturhistorisk Museumsforening 1982-85. Redaktør af Vejle Amts Årbog 1982-84. Årets Koldingborger 2014.

Lad altid på min Stool, een findes af min Ætt...

*– en præsentation af de “Kongelige Skoler”
eller rytterskoler, som Frederik IV lod opføre
i Vordingborg Rytterdistrikt*

Af Finn Thorshøj

I begyndelsen af 1700-tallet var det danske samfund et udpræget standssamfund med en enevældig monark 'af Guds nåde' øverst i samfundspyramiden, og der blev ikke stillet spørgsmål til denne samfundsopfattelse. Samtiden var af den urokkelige opfattelse, at samfundet var, som Gud havde skabt og bestemt det, og det hverken skulle eller kunne der laves om på. Efter Reformationen i 1536 - og dermed bruddet med paven i Rom og den magtfulde katolske kirke, der i Danmark gennem flere århundreder reelt havde udgjort en stat i staten - bidrog den 'nye' protestantiske kirke i høj grad til at konsolidere denne samfundsorden og den enevældige kongemagt, som kirken nu var underlagt. Kirkens rolle blev derfor i høj grad at sikre denne samfundsorden, og i en tid, hvor man endnu ikke satte spørgsmålstegn ved denne opfattelse, kom kirken derfor fortsat til at spille en kolossal rolle som en samfundsbevarende magtinstitution, der i udpræget grad dermed også prægede det enkelte menneske uanset hvilket samfundslag, det tilhørte. Nederst i samfundspyramiden under kongen, gejstligheden og adelen var bønderne og de øvrige landarbejdere, som ikke nød nogen respekt, men som stand tværtimod var ringeagtet af de højere samfundslag.

Omkring år 1700 omfattede Danmark både 'kongeriget Danmark' og hertugdømmerne Slesvig og Holsten syd for Kongeåen. Sidstnævnte var dog ikke dansk, men den danske konge var hertug over det ellers tyske område. Dertil kom, at Danmark gennem adskillige århundreder havde et rigsfællesskab med Norge, som i praksis indtil 1814 regerede både Danmark og Norge. I selve kongeriget har der formentlig boet omkring 650.000 mennesker og tre årtier senere menes folketallet at være vokset til omkring 710.000. Omtrent 10% af befolkningen boede i hovedstaden, ca. 10% boede i de 67 større og mindre købstæder

Illustration i en dansk slægtsbog fra omkring år 1600, hvor Gud giver sværdet til adelsmanden, sceptret og kronen til kongen, Bibelen til den gejstlige og plejlen til bonden. Plejlen var det redskab, som bønderne anvendte til tærskning af kornet (Det Kgl. Bibliotek).

landet over, og de resterende omkring 80% af befolkningen boede på landet i de henved 5000 landsbyer. Man anslår desuden, at der omkring år 1700 var ca. 59.000 gårde i Danmark. Af disse lå de 3.000 øde, 37.000 var fæstegårde under private gods ejere, 15.000 var fæstegårde under kronen dvs. på krongodset og 5.300 var fæstegårde under kirker, hospitaler og Københavns Universitetet, der således var en betydelig jordbesidder, mens kun 1.700 gårde var i selveje.

Almindeligvis opfattes skoleloven af 1814 som den første egentlige skolelov i Danmark, hvor det blev nedfældet, at alle børn - ikke blot i byerne, men også i landdistrikterne - fremover havde krav på at modtage skoleundervisning, som på den tid var ensbetydende med, at børnene kunne tilegne sig en grundlæggende kristen børnelærdom. Det skulle ske gennem læsning af Bibelen og katekismus på modersmålet, og dermed blev evnen til at læse det egentlige formål med undervisningen. Allerede længe inden vedtagelsen af skolelovene i 1814 var det imidlertid blevet pålagt degnene ved landets sognekirker at påtage sig oplæring af børn og unge ved siden af de øvrige praktiske opgaver i forbindelse med gudstjenesten. Degneundervisningen

Frederik IV (1699-1730) malet af Hyacinthe Rigaud (1659-1743), som var en anset fransk portrætmaler, der var hofmaler hos den enevældige franske 'Solkonge', Ludvig XIV (1643-1715), hvis store hof i Versailles var helt og holdent tilpasset den enevældige monarks person. Kongens prægtige fremtoning blev et symbol på hans fremtrædende stilling og dermed også forbilledet for de danske enevældige konger.

foregik normalt i kirken, da egentlige skolebygninger var få og sporadiske.

12 rytterdistrikter

En vigtig undtagelse var imidlertid de såkaldte 'Kongelige Skoler', som Frederik IV (1699-1730) lod opføre i perioden 1721-1727 på den del af krongodset, som allerede i 1670 var udlagt som ryttergods til underhold af det dengang nyoprettede nationale rytteri. Ryttergodsets bønder skulle selv gøre tjeneste til hest eller underholde en rytter mod frihed for landgilde og andre afgifter. Som følge af den danske deltagelse i Den store Nordiske Krig, som sluttede i 1720, blev ryttergodset imidlertid omlagt og samlet i 12 nyoprettede rytterdistrikter. Frederik IV besluttede desuden at fejre sin

Instruction

Hvorefter

Si Friderich den Fierde/
af Guds Naade/ Konge
til Danmark og Norge/ de Venders
og Gothers/ Hertug udi Slesvig/ Holsten/
Stormarn og Ditmarsken/ Greve udi Oldenborg og Delmenhorst/
allernaadigst ville/ at enhver Skolemester/ i Rytter-Districterne sig i det ham anbetroede Skolemesters Embede/ indtil videre skal rette og forholde.

Instruction (givet i Hafniæ (København) den 28 Martii Anno 1721) "Hvorefter Wi Friderich den Fierde /af Guds Naade / Konge til Danmark og Norge / de Venders og Gothers / hertug udi Slesvig / Holsten / Stormarn og Ditmarsken / Greve udi Oldenborg og Delmenhorst / allernaadigst ville / at enhver Skolemester / i Rytter-Districterne sig i det ham anbetroede Skolemesters Embede / indtil videre skal rette og forholde".

50-års fødselsdag i 1721 ved at lade 20 almueskoler på krongodset opføre i hvert af disse 12 rytterdistrikter dvs. i alt 240 almueskoler.

I det følgende er det hensigten både at give en kort introduktion til rytterskolerne historie og den betydning, skolerne har haft, og i forbindelse hermed også at se lidt nærmere på de enkelte rytterskoler, som blev opført i Vordingborg Rytterdistrikt.

Pietismen

Baggrunden for kongens beslutning om at oprette 20 skoler for almuenes børn i hvert af de 12 var især en religiøs fromhedsbølge, pietismen, som i slutningen af 1600-tallet havde bredt sig fra Tyskland til Danmark, hvor den især havde påvirket kongehuset. Grundtanken i denne pietistiske bevægelse var, at kristendom ikke skulle bestå i 'at vide, men i at gøre.' Kristendommen måtte derfor 'praktiseres i konkrete kærlighedsgerninger', hvor hovedvægten lå på fromhed og den personlige tro. Samtidig havde bevægelsen et klart socialt engagement,

Rytterskolerne blev alle opført efter samme plan: 13 meter lange, 7,5 meter brede og næsten 3 meter fra gulv til loft. Bygningerne var grundmurede, men de stevnske rytterskoler blev dog opført af kalksten fra Stevns Klint. Rytterskolen i Lille Heddinge på Stevns (Tryggevalde Rytterdistrikt) er den bedst bevarede rytterskole med hensyn til den oprindelige indretning. Bygningen er dog forlænget med et enkelt fag i venstre side, men hele den højre halvdel fra hoveddøren og til gavlen fremstår stadig nøjagtigt, som da bygningen blev opført i 1722. I 1700-tallets landsbyer med strå-tækte bindingsværkshuse har disse skoler utvivlsomt virket meget overvældende; grundmurede, opført i sten og med tegtag som nabo til kirken. Enkelte steder valgte man dog at udskifte tegtaget med et stråtag, fordi "Børnene ved deres Legen og Spil kaster Sten på Tagene for at have Fornøjelse af samme Stens Nedrulning, hvilket foraarsager Tagstenenes Istykkerslagelse". Rytterskolen i Lille Heddinge var i brug som skole indtil 1892. Rytterskolen fungerer i dag som skolemuseum med en bevaret skolestue og en betydelig samling af ældre skoleeffekter og gamle skolebøger. Siden 2018 har bygningen dannet ramme om forskellige kulturelle aktiviteter som fx. studiekredse, foredrag m.m. (foto: Finn Thorshøj).

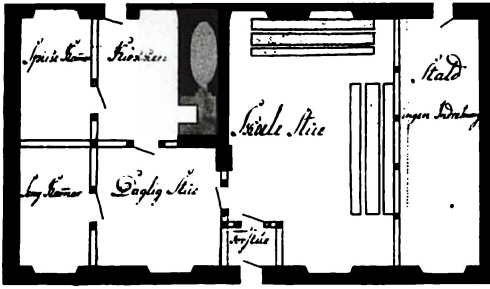
som bl.a. i 1708 førte til den første egentlige fattigdomsforordning i Danmark og til oprettelsen af Vajsenhuset i København for forældreløse børn i 1727. Sammenkædnin-gen af kristendom og skoleundervisning fik

derfor den effekt, at den pietistiske fromhedsbølge blev baggrunden for, at Frederik IV, som sammen med det øvrige kongehus i betydelig grad var præget af den nye pietistiske tankegang og derfor lagde stor vægt på, at også almuens børn kunne modtage den nødvendige undervisning, så de ikke blot selv besad den grundlæggende kristne børnelærdom, men også ville være i stand til selv at læse salmer og Bibelen.

241 'Kongelige Skoler'

Frederik IVs 'Kongelige Skoler' er i dag bedst kendt som 'rytterskolerne'. Af forordningen til disse skoler eller 'Instructionen' af 28. marts 1721, som er den korrekte betegnelse, fremgik det også omhyggeligt, hvordan skolerne skulle opføres: "Skolernes Ydermure, saavel som Skorsten og Bageovn af Flensborgmursten, Skillerummene af tørrede Mursten og alle Gulve af brændte Mursten. I Forstuen Gulv af Kampesten. Murene skal udvendig have Fuger, Fod og Gesims; indvendig ere alle Stuerne hvidtede. Taget af røde Flensborgsten. Uden om hele Huset Brolægning, ligesom i Stalden. Tagværket, Loftet og de indvendige Dørkarme af norsk Tømmer; men Karmene til Yderdørene og Vinduerne ligesom Rammer og Poster i disse af Eg. Der er 3 Yder- og 5 Inderdøre, nogle med Laas, andre med Krog og Krampe. Der er 17 Vinduer, hvert med 24 blyindfattede Ruder. Indvendig ere Vinduerne malede røde, udvendig perlegraa ligesom de Lemme, der lukker for dem om Natten."

Alle disse 240 skoler blev bygget efter nøjagtig samme anvisning, og de sidste skoler - med enkelte undtagelser - stod færdige i 1727. Ved en kongelig resolution af 11. juni 1727 blev der imidlertid opført endnu en 'Kongelig Skole' på Bogø, så det samlede antal officielle rytterskoler nåede faktisk op på 241. Man har betegnet opførelsen af rytterskolerne som det første eksempel på egentligt typehusbyggeri i Danmark.

Plan over indretningen af rytterskolerne. Foruden en lille forstue ved hoveddøren og skolestuen var der en lille lærerbolig bestående af en mindre stue, et lille sovekammer, et spisekammer og et køkken. Her var en åben skorsten med ildsted og bageovn, og herfra blev der også i de første år fyret i en kakkelovn af ler - en såkaldt bilæggerovn, som både opvarmede skolestuen og lærerboligen uden røggenere og med mindsket risiko for ildebrand. Nogle år senere godkendte kongen dog, at rytterskolerne blev udstyret med en bedre bilæggerovn

af jern. Ifølge grundplanen var skoleholderens bolig på i alt 37 m² og skolestuen med forstue på i alt 33 m², i alt 70 m². I skolestuen var anbragt et par borde, der bestod af brædder fastgjort til bordben. I modsætning til de stråtede landsbyskoler, hvor gulvene var lerstampede, var gulvene i rytterskolerne belagt med mursten. Endelig var der ved siden af skolestuen en lille stald på 8 m² med plads til et par køer og nogle får. Gulvet i stalden var brolagt, og det samme var pladsen omkring skolen. Vand måtte man hente fra gadebrønden. En generel ombygningsplan for rytterskolerne fra 1792 medførte flere forandringer: Stalden blev nedlagt og skolestuen flyttet, hvorved lærerboligen blev gjort lidt større, så der nu blev plads til en lidt større stue og et ekstra kammer. Også skolestuen blev gjort større og lysere. Samtidig fik skoleholderne tillagt mere jord, og et udhus blev opført til erstatning for den nedlagte stald.

Rytterskoletavlerne

Med undtagelse af en halv snes rytterskoler på Lolland, som hurtigt blev frasolgt, blev alle rytterskolerne forsynet med en sandstenstavle over hoveddøren. Under Frederik IVs kronede spejlmogram ses en kort sætning på latin, som i dansk oversættelse lyder således: ”Denne skole tillige med 240 lignende har VI FREDERIK DEN FJERDE i året 1721 opført i de distrikter, som af mig er oprettet til altid at underholde 12 rytterskadroneer.”

Derefter følger et vers på dansk:

*"Halvtredsindstyve Aar GUD har DU mig opholdet
At Sygdom Kriig og Pest mig intet Ondt har voldet.
Thi Yder jeg min Tack; og breder ud DIT Navn.
Og bügger Skoler op, de Fattige til Gavn.
GUD lad i dette Værk Din Naades Fylde kjende.
Lad denne min Fundatz bestaa til Verdens Ende,
Lad altid paa min Stool en findes af min Ætt,
Som mener DIG MIN GUD! OG DISSE SKOLER rætt."*

Undervisningen

Krigen, der hentydes til i verset, var naturligvis den netop afsluttede Store Nordiske Krig (1700-1720) samt pesten, som i 1711 havde kostet livet for tusindvis af mennesker, især i København.

Som allerede nævnt, blev rytterskolerne opført for at sikre, at børnene, både drenge og piger, fik tilegnet sig den mest grundlæggende kristne børnelærdom. Undervisningen i rytterskolerne var omhyggeligt beskrevet i instruksen og lyder i moderne sproglig tilpasning således: *"Undervisningen indledes om morgenen ved, at der først synges en salme, derpå læses morgenbønnen, under hvilken børnene knæler, hvorefter følger et kapitel af den hellige skrift, og så atter en salme. Om aftenen sluttes på samme måde, og om middagen, før børnene går af skole, forelæses dem 2 eller 4 kapitler af lovbogen. Drenge og piger bør i skolen sidde hver for sig, og læreren skal nøje våge over, at børnene ikke bander, bruger skældsord, utugtig snak, støjer, kives, slås, og hvis de derimod forser sig, skal han alvorlig forholde dem, at de bør sidde stille og agtpågivende og ikke for-tørne Gud eller forarge hverandre. Skole-mesteren må ej med hug eller slag ilde medhandle børnene, men deres fejl må han lemfældig rette. De uflittige lader han sidde længere i skolen end de andre, dog bør han gøre forskel imellem børnenes nemme, da én må have længere tid til at lære end en anden. Hjælper formaninger og den mådelige straf at sidde længere i skolen*

ikke, siger han det til deres forældre, af hvilke eller af ham i deres nærværelse da med ris efter forseelsen straffes".

Virkeligheden var dog oftest meget anderledes. Afstraffelse med ris eller ferle var en del af børnenes hverdag.

En vigtig faktor, som utvivlsomt også var medvirkende til den ofte ret hårdhændede behandling af børnene, var desuden den kristne forestilling om 'arvesynden', hvor man inden for kirken og dermed også i det øvrige samfund - blandt andet også Martin Luther selv - tog det for givet, at mennesket siden Syndefaldet, hvor Adam og Eva blev fordrevet fra Paradis, bar på en medfødt 'ondskab', som børn naturligvis også besad. Barnets 'nedarvede' ondskab, som fx var skyld i, at det ikke opførte sig, som det burde, måtte derfor bekæmpes - også for barnets egen skyld -, og det skete derfor efter devisen: Med ondt skal ondt fordrives!

Skolegangen var desuden i høj grad præget af udenadslæren, og for mange af børnene skete det uden større forståelse af indholdet. Undervisningen har utvivlsomt også i større eller mindre grad været suppleret med en del praktisk arbejde i skoleholderens 'kålhave' eller 'skolelod', der var det jordstykke, der hørte til skolen, og dermed også udgjorde en del af skoleholderens aflønning.

Martin Luthers lille Katekismus har spillet en stor rolle gennem 300 hundrede års undervisning. Den første danske oversættelse med forklaringer skyldes Peder Palladius (1503-1560), som var luthersk biskop eller 'superintendent' over Sjællands Stift i tiden umiddelbart efter Reformationen i 1536, men Luthers lille Katekismus er som skolebog udkommet i mange udgaver: Katekismus har været anvendt i den danske folkeskole til langt op i 1950'erne, men den er efterhånden gledet ud af det normale pensum i grundskolen efter gennem flere århundreder at have været den mest 'sejllivede' skolebog i dansk skolehistorie efter de tusindvis af forskellige ABC'er, som er slidt op gennem århundreder.

Skoleholderne

Der har bestemt været dygtige lærere rundt om i landsbyskolerne, men før det efterhånden blev almindeligt med uddannede lærere især fra begyndelsen af 1800-tallet, har flertallet af lærerne på landet utvivlsomt været meget mådelige og oftest uden pædagogisk forståelse og især i 1700-tallet som regel også uden egentlige faglige kvalifikationer. Da der heller ikke var nogen pensionsalder, og aflønningen som skoleholder desuden temmelig ringe, har der næppe været mulighed for, at skoleholderen og hans familie reelt har haft mulighed for at lægge meget, hvis overhovedet noget, til side med henblik på alderdommen. Da der dengang heller ikke var noget, som

hed aldersrente eller anden form for pension, fortsatte flertallet af skoleholderne med at undervise børnene, indtil de bogstaveligt talt blev 'båret ud'. Det har hverken været inspirerende for børnene eller for læreren selv og har, sammen med forældrenes behov for børnenes arbejdskraft hjemme, utvivlsomt også medvirket til det betydelige fravær blandt eleverne.

Ud over læsning af katekismus, Bibelen og salmerne, som absolut var det vigtigste, skulle børnene også lære det, "*hvormed de i sin Tid kunne tjene deres Konge og Fædreland*". Ønsker forældrene også, at børnene skulle undervises i skrivning eller regning, måtte de betale ekstra for det. Det forudsatte naturligvis også, at skoleholderen besad disse færdigheder, og det var bestemt ikke altid tilfældet. Det pietistiske menneskesyn, som åbnede for, at også piger ikke blot kunne, men nu også skulle modtage undervisning, var ikke blot meget usædvanligt, men prægede også instruksens bestemmelser om undervisningen af børn fra de fattigste kår: "*Skulle der findes nogle fattige forladte Fader og Moderløse Børn, som ingen Tilhold have, men lever af Almisse, bør (skolemesteren) og antage sig dennem, og ikke mindre besørge deres end andres Undervisning. Hand haver med lige Fliid og Omhue at antage sig alle Børnene, saavel den allerfattigste Inderstes som den Boemands, der kan have noget til Beste, thi hand bør ikke reflectere paa Forældrenes Tilstand og Formue, men hans eeneste Øjemærke skal være, at faa de hannem anbetroede Børn, den ene saavel som den anden, forsvarligen undervise*".

Kravene til pædagogikken var desuden bemærkelsesværdig moderne. Skolemesteren "*skal med ald Fliid lære Børnene Doct. Luthers liden Catechismum hvilket de bør viide Oord for Oord at oplæse udenad siden den i Stiftet brugelig Forklaring, hvilket han ei skal venne dem til at lære saaledes udenad, at de binde sig til Ordene og uden at forstaa dem*".

På Frederik IVs sarkofag i Roskilde Domkirke fra 1730 ses flittige elever foran en af 'De Kongelige Skoler'. Fotografiet viser en gipskopi af hele det kendte relief på kongens sarkofag. I midten af motivet vender en skolelærer sig mod to kvindeskikkelser, hvoraf den ene peger imod himmelen og den anden ned i en bog. Hensigten er tydeligvis at vise sammenhængen mellem lærdommen og det guddommelige. I motivets højre side ses 4 læsende børn foran en af de kongelige rytterskoler, hvor også rytterskoletavlen tydeligt ses på den oprindelige plads over døren på facaden. Motivet på relieffet er derfor et tydeligt bevis på den betydning, man allerede på dette tidlige tidspunkt tillagde opførelsen af 'De Kongelige Skoler' og viser samtidig også den ældste gengivelse af en rytterskole kun ganske få år efter, at skolerne blev opført. Afstøbningen findes på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

Pædagogik og børneopdragelse

Tidens syn på pædagogik og børneopdragelse taget i betragtning var holdningen i instrukserne for rytterskolerne forbavsende rimelige, fornuftige og fremadrettede. På baggrund af datidens ellers normalt udbredte opfattelse af børn som en slags 'udisciplinerede små voksne', der med håndfast opdragelse hurtigst muligt måtte bringes til at tilpasse sig samfundets normer og krav, var den pædagogiske forståelse af, at børn ikke er ens, og at der måtte tages individuelle hensyn til, at børn derfor

heller ikke alle kan lære lige godt og hurtigt, et udmærket eksempel på, hvor fremsynet og forbavsende moderne, kravene i instruksen var til de nye skoler.

Virkeligheden var desværre oftest en ganske anden. Aflønningen af skoleholderne var simpelthen så ringe, at det ofte var vanskeligt eller ligefrem umuligt at finde kvalificerede, og det vil med tiden sige uddannede lærerkræfter, som var i stand til at undervise børnene efter instruktionens hensigter. Dertil kom, at det jo ikke var bønderne, der havde ønsket skolerne, så deres forståelse af, at skolegangen var nyttig for børnene, var derfor heller ikke altid særlig udbredt.

Børnene skulle være i skolen mellem klokken 7-11 og 14-18 om sommeren og mellem klokken 8-12 og 14-16 i vinterhalvåret. Forældrene kunne dog beholde børnene hjemme den halve dag, hvis de havde brug for deres arbejdskraft. Det skete hyppigt, som det ofte fremgår af indberetningerne efter bispernes visitationer af skolerne, hvor problemet med det store fravær med bekymring bemærkes gang på gang.

Bispevisitatser

Når biskopperne visiterede skolerne, var formålet først og fremmest at bedømme børnenes færdigheder i læsning og forståelse af de religiøse tekster, man arbejdede med. Det handlede derfor om, at børnene kunne læse og forstå Luthers lille Katekismus og en række salmer. Også skoleholderens undervisning blev nøje vurderet ved visitatserne herunder især lærerens evne til at katekisere, dvs. at kunne udlægge teksten på en sådan måde, at børnene kunne forstå indholdet. Kontrol, - herunder også af både kirker og skoler, spillede i det hele taget en stor rolle i det enevældige samfund. Den lokale præst havde ansvaret for, at degnen og skoleholderen passede deres arbejde, og at børnene lærte, hvad man

forventede. Efter bestemmelserne skulle præsten egentlig visitere skolerne hver eneste uge, men det var uoverkommeligt, så i praksis skete det næppe så ofte, men kontrol var der normalt alligevel. Undertiden kom også provsten på visitats for at sikre, at præsten og skoleholderen opfyldte deres arbejdsopgaver, og endelig kom så også biskoppen med nogle års mellemrum for at kontrollere, at alle - fra præsten til skoleholderen og videre ned i systemet til det yngste skolebarn - nu også udfyldte deres plads i samfundet.

Biskop Balle

Mange notater og indberetninger fra bispens visitatser over hele landet er bevaret, men den største og absolut mest interessante samling stammer fra en af de meget omhyggelige, men også nidkære biskopper, nemlig Nicolai Edinger Balle

(1744-1816), som var biskop over Sjællands Stift fra 1783 til 1808. Der var ikke meget, som undgik biskop Balles opmærksomhed, når han besøgte kirker og skoler på hele Sjælland. Han noterede flittigt optegnelser om børnenes færdigheder og om undervisningen i sine visitatsbøger. Desuden uddelte han bøger som flidspræmier til de dygtigste elever. Balle vurderede endvidere nidkært hver enkelt lærer, som ofte blev belært eller i mere alvorlige tilfælde ligefrem formanet om fejl og mangler ved deres undervisning og i forhold til deres evner fx til at katekisere. Balle lagde i øvrigt stor vægt på, at børnene ikke blot kunne læse og besvare spørgsmål, men at de også forstod, hvad de læste og sagde. På det område var Balle forud for sin tid. Ellers var fremsyn nu ikke noget, man kunne beskyldte ham for. Læser man de mange, mange hundrede notater efter Balles utal-

1791 udgav biskop Balle sin "Lærebog i den Evangelisk Christelige Religion indrettet til Brug i de danske Skoler". Bogen afløste "Pontoppidans Forklaring" fra 1737, som indtil da havde været den påbudte lærebog om Luthers Katekismus i skolerne. Pontoppidans "Forklaring" var bygget op omkring 759 pædagogiske spørgsmål og svar, som børnene så skulle lære udenad. Det var ikke usædvanligt, at pædagogiske bøger både i 1700- og begyndelsen af 1800-tallet var bygget op på den måde. Balle fandt imidlertid, at den opbygning var upædagogisk, og at det ofte var for vanskeligt for børnene at forstå svarene, så han valgte derfor at skrive en hel ny lærebog til brug for undervisningen i skolerne. Balles Lærebog blev approberet som den officielle lærebog allerede tre år efter udgivelsen, og den blev i adskillige årtier derefter den dominerende lærebog både på seminari-erne og i almueskolen.

lige visitatser, fornemmer man tydeligt, at han kunne være meget direkte, både når han roste elever og lærere, men også nådesløs, når han var utilfreds med forholdene. For en skoleholder i Gyrstinge var udsigten til endnu en visitats af biskop Balle i 1792 så frygtindgydende, at den stakkels skoleholder valgte at låse skolen af, smide nøglen i gadekæret og tage flugten til fods mod Sorø og dermed også ud af historien. Indimellem afslører Balles notater dog, at han også havde forståelse for almuens livsvilkår. Det indtraf undertiden, især når han blev positivt overrasket.

I forbindelse med en visitats i 1786 af rytterskolen i Strøby, som lå i Tryggevelde Rytterdistrikt, noterede Balle således, at *"især havde tvende Personer, en Karl, Lars Pedersen, og den Pige, Ellen Jensdatter, ved flittig Kirkegang og Bibellæsning bragt det saa vidt, at de kunne besvare mig Spørgsmaal, som ellers ikke forefalder paa Kirkegulvet. Sproget fraregnet, var det stort set en hel Attestats. Sandeligen er Bonden ingen Taabe, fordi han klæder sig i Vadmel. Og paa Landet høres der ofte meget nøje efter en Prædiken end i Staden selv."*

I sin tid som biskop nåede Balle at visitere kirker og skoler i hvert eneste sogn på Sjælland; mange af dem ikke færre end 5 gange med nogle års mellemrum. Med sig førte han, som allerede nævnt, sin dagbog og ikke mindst visitatsbogen, hvor han omhyggeligt nedfældede sine iagttagelser ved de mange, mange hundrede visitationer gennem de 25 år, han virkede som Sjællands biskop. Notaterne i visitatsbøgerne dannede grundlag for de indberetninger både om forholdene i sognekirkerne og i både byskolerne og skolerne i landsogne, som bispren jævnlige skulle sende til Danske Kancelli i København, - datidens indenrigsministerium. De mange hundrede sider fortæller derfor bredt om stort og småt i kirkernes og skolernes dagligdag og er dermed også en glimrende kilde til at få en

bedre forståelse af, hvordan livet i skolerne fungerede i praksis. Når biskop Balle er blevet et begreb i dansk skolehistorie, skyldes det dog ikke kun hans visitatsindberetninger, men også hans berømte bog med titlen: *"Lærebog i den Evangelisk-Christlige Religion indrettet til brug i de danske Skoler"*, som for mange generationer lagde grunden til deres kristne børnelærdom. Som vi skal se i det følgende besøgte biskop Balle naturligvis også flere gange de 20 rytterskoler i Vordingborg Rytterdistrikt. Skolerne var opført i følgende landsbyer:

Hammer

Rytterskolen i Hammer blev opført i 1722 på den nuværende adresse Byvej 17 ved siden af Hammer Kirke. Lærer Jon Torn, som blev skoleholder i 1734, skal have været en udmærket skoleholder. Han fortsatte 1755 sit virke som degn i Jungshoved. Hans tidligere ansøgning om degnekald fra 1748 giver et udmærket indblik i tidens meget billedfyldte sprogbrug, når det skulle være 'fint'. I sin ansøgning til bispren skrev han bl.a.: *"Den naadige Hyrde og Biskop Jesus, som self siger: beeder og I skulle finde, bancker og Eder skal oplades. Hand bøye nu Deres Høyærværgigheds Hjerte til, at jeg efter Befalingen med Bønnens Hammer bancker paa Naadens Kammer allene for at søge og beede om dette Brød ej endnu af min himmelske Gud og Fader kunde være mig beskieret denne min Ansøgning og derud over ey i Unaade maate af Deres Høyærværdighed imodtages, mens jeg derimod om dette Brød nu skulde være bortgiven, da tages iblandt deres Tal, som især til videre Promotion er opskreven."*

Biskop Balle visiterede skolen i Hammer i 1805 og noterede i visitatsbogen bl.a., at *"Skolelærer Hammer kan i sit femoghalvfjersindstyvende Aar ikke virke stort mere (...) Dog lærer han Børnene at læse vel i Bog og catechiserer ikke*

Udateret fotografi af rytterskolen i Hammer (NæstvedArkiverne).

slet. Fire til fem Børn svarede ret godt af Lærebogen med klart Begreb og temmelig Færdighed. Men flere havde glemt, hvad de vidste. Nogle gjorde også god rede for Katekismus. Bibelsk Historie var ikke begyndt. Fire til fem lærte at skrive. Man havde lært Salmer.” Den omtalte skolelærer Hammer var Peder Larsen Hammer, der var skoleholder i perioden 1787-1806. Da Vordingborg rytterdistrikt blev solgt ved auktion i 1774, kom det tidligere kron-gods på private hænder. Rytterskolerne fulgte naturligvis med i handelen. 1878 blev rytterskolen i Hammer udvidet med en fløj mod nord, som blev indrettet til skolestue. Den ‘gamle’ skolestue blev derefter en del af lærerboligen. I 1824 havde skolen 65 elever. Bygningen eksisterer endnu og anvendes i dag som kirke- og sognehus.

Litteraturhenvi-sning: Philipp Borries: ”En opsætsig Skoleholder”, Historisk Samfund for Præstø Amt, Årbog. Ny Række, bind I, 1939-42, side 100--106. (beskriver en kontrovers fra 1784 mellem skoleholder Chr. Fr. Runchel og sognepræst, pastor Houmann.) Svend C. Dahls oversigt fra 2014 over ”Skoler i nuværende Næstved Kommunes område 1814 59 landskoler og 2 eller flere byskoler - en oversigt” findes på [www.nsv.dk/Infoweb/Indhold/Oversigt over gamle skoler.htm](http://www.nsv.dk/Infoweb/Indhold/Oversigt%20over%20gamle%20skoler.htm)

Lundby

Rytterskolen i Lundby blev opført i 1724 ved siden af kirken på den nuværende adresse Lundby Hovedgade 149A. Rytterskolen blev taget i brug det følgende år. Enkelte kilder anfører dog 1727 i stedet. I 1824 havde skolen 56 elever. Poul Roeder var kun skoleholder et par år (1801-1803). Han havde inden da været skriver ved generaltoldkammeret og samtidig skoleholder ved en af Holmens skoler. Roeder var ikke nogen dårlig skoleholder, men han fandt imidlertid, at forholdene for skoleholdere på landet var for dårlige, så han valgte at søge tilbage til toldvæsenet. Helt tilfreds med Poul Roeders virke som skoleholder har præsten dog næppe været. Ved Roeders fratreden udtalte ham nemlig lidt kryptisk, at ”Vi har savnet den uforglemmelige Weis, af hvis Flid endnu ses de herligste Virkninger.” Ved en tidligere visitatsudtalelse fra 1787 havde Weis nemlig også fået dette skudsmål: ”I Almindelighed vel fornøjet. Weis er en flittig og skikkelig Mand, prøvet af allehaande Modgang. Hans Katekisationer gaar an.” Anders Jørgensen Weis var skoleholder i Lundby i perioden 1772-1801.

Rytterskolen, som blev opført i 1724, eksisterer endnu og anvendes i dag som sognegård for Lundby Kirke. Fotografiet, der menes at være fra før 1995, findes på Vordingborg Lokalhistoriske Arkiv. Rytterskole-tavlen, som er indmuret i facaden, men på et tidspunkt er flyttet nogle meter til venstre i forhold til den oprindelige placering over døren, er ganske velbevaret.

Auktion i Lundby Skole.

Torsdagen den 14de dennes, Eftermiddag Kl. 1, lader Hammer-Lundby Sogneraad, paa nærmere Approbation, ved en eneste Auktion bortselge den bemeldte Kommune tilhørende gamle Skolebygning i Lundby By med Grund og Have, ejter Konditioner, der henligge til Eftersyn i Lundby Skole som hos Undertegnede.

Auktionen afholdes i Eiendommen, der kan tiltrædes den 1ste Novbr. d. A.

Vordingborg, den 1ste Septbr. 1882.

7/2 1882

Fald,
Sagfører.

Auktion i Lundby.

Da det ved en tidligere Auktion fæste højeste Bud ikke er approberet, bliver den Hammer-Lundby Kommune tilhørende nu nedlagte Skole ved Lundby Gade med Bygninger, Grund og Have stillet til Bort salg ved en ny Auktion, der afholdes i selve Skolen Fredagen den 6te Oktober d. A., Eftermiddag Kl. 1.

Eiendommen, hvis Bygninger ere brandforsikrede for 4640 Kr., kan tiltrædes til 1ste Novbr. d. A.

Konditionerne henligge til Eftersyn jaavel i Skolen som hos Undertegnede.

Vordingborg, den 18de Septbr. 1882

7/9 1882
Fald,
Sagfører.

Rytterskolen, som blev forlænget med ét fag med vinduer i begge ender, ophørte som skole i 1882, hvor den blev afløst af en nyopført skole, Lundby Skole. Bygningen blev derpå sat på auktion den 14. februar 1882, som man kunne læse i den lokale avis under 'Bekjendtgjørelser':

I første omgang lykkedes det imidlertid ikke at få den gamle skolebygning solgt til den forventede pris, så en ny auktion blev berammet til den 6. oktober 1882, og denne gang lykkedes det med en salgspris på 1570 kr. Den nedlagte rytterskole overgik dermed i privat eje, og gennem en årrække blev bygningen anvendt til privat beboelse. Lundby Kirke erhvervede ejendommen i 1964, hvorefter bygningen endnu blev udlejet til beboelse i nogle få år, men efter en gennemgribende restaurering, blev den oprindelige rytterskole siden anvendt til menighedshus og fungerer i dag som sognegård for Lundby Kirke.

De to sidste skoleholdere og - fra sidst i 1800-tallet - førstelærere ved rytterskolen i Lundby var skoleholder Andreas Georg Poulsen, som biskop Mynster, der var biskop over Sjællands Stift fra 1834 til sin død i 1854, beskrev ved en visitats i 1841: "Skolehus meget godt men lident. 69 Børn. Læreren Andreas Georg Poulsen, 29 Aar gl. Seminarist fra Joenstrup, er en meget

duelig Mand, og catechiserer meget godt. Hans Popularitet falder undertiden lidt i det komiske. Alt meget godt. Ved Gymnastikken sang Børnene under Marschen en krigerisk Sang." Førstelærer N. Christiansen, som var en dygtig og afholdt lærer, fortsatte sit virke som lærer ved den nyopførte Lundby Skole i en årrække efter nedlæggelsen af rytterskolen i 1882. Han var desuden også leder af Lundby Sangkor.

Litteraturhenvisning: Karen Johansson: "Rytterskolerne hed oprindeligt De kongelige Skoler", Årbog 2009 s. 5-20, udgivet af Historisk Samfund for Præstø Amt. Artiklen om rytterskolerne, der tager udgangspunkt i Vordingborg Rytterdistrikt, kan også læses på <http://bibliotek.dis-danmark.dk>. Karen Johansson, som var leder af Sognearkivet i Lundby, beskriver rytterskolen i Lundby bl.a. også med korte biografiske omtaler af de enkelte skoleholdere fra og med side 15.

Bakkebølle

Allerede i 1721 blev der afsat en grund i Bakkebølle, hvor det var planen at opføre en skole. Indtil skolen var opført, blev undervisningen varetaget af Christian Nicolaj Port i hans lejede hus, men i 1725 opgav man i første omgang at opføre skolen, og

lønnen faldt bort. Chr. Port fortsatte alligevel med at undervise for egen regning, indtil han i 1727 blev skoleholder i Mem. Da provsten i Vordingborg i 1735 foreslog, at man fremover anvendte 'Kongens Skole' i Vordingborg både til undervisning af borgerbørnene og soldaternes børn, måtte man finde en anden løsning for landsbybørnene. Det blev derfor besluttet at opføre nye rytterskoler både i Bakkebølle og i Knudsby (se senere) som erstatningsskoler for skolen i Vordingborg. Skolen i Bakkebølle var endelig klar til brug i 1744. Dermed blev landsbybørnenes lange skolevej til Vordingborg også meget mere rimelig. Der findes intet billede af rytterskolen i Bakkebølle. Indtil 1774 hørte Bakkebølle til Vordingborg Rytterdistrikt, men siden kom landsbyen under godset Lilliendal ved Mem. 1795 blev Bakkebølle frikøbt af 16 bøndergårde og overgik derefter til selveje. Rytterskolen i Bakkebølle indgik også i denne handel. Af de 230 sandstenstavler fra rytterskolerne er 225 bevaret til vore dage med sikkerhed om, hvilke skoler, de har tilhørt, men der er endnu 2 tavler, hvor man ikke ved, om der er tale om 'ekstratavler' eller tilhørsforholdet blot er gået tabt. Rytterskoletavlen i Bakkebølle var oprindeligt anbragt på 'Kongens Skole' i Vordingborg, men da man besluttede at opføre erstatningsskolen i Bakkebølle, blev tavlen overført til den nye skole. Det er usikkert, hvornår det skete. Ifølge den mundtlige tradition blev tavlen ødelagt i forbindelse med nedrivningen af rytterskolen i 1861. Der findes intet skriftligt bevis for ødelæggelsen, men en halv snes mundtlige vidnesbyrd fortæller, at stenen blev slået i stumper og stykker af en arbejdsmand, skønt læreren forsøgte at hindre det og i stedet ønskede at få tavlen overført til en anden skole. Museet i Vordingborg har en 'usikker' sandstenstavle, som har været meget ødelagt, men nu er istandsat. Måske er det stenen fra rytterskolen i Bakkebølle, som alligevel har overlevet?

Sværdborg

Rytterskolen i Sværdborg blev opført i 1725. Den første skoleholder, A. Lindstrup, begyndte muligvis sit virke som lærer allerede i 1724, hvor den eventuelle undervisning i så fald må have fundet sted et andet sted, indtil rytterskolen stod færdig året efter. I en kortere periode i 1785 anvendte Kammerherre Calmette fra Møn angiveligt en "liderlig afsat Vagtmester," der hed Nielsen, som lærer ved rytterskolen i Sværdborg. Hvor mange måneder, der gik, inden den afsatte vagtmester i 1785 blev afløst af skolemester Strejt (eller Strøvert), er usikkert. Strejt bestred embedet som skoleholder indtil 1825.

Da rytterskolen ophørte omkring 1875, blev den erstattet af en nyopført skole. Herefter kom rytterskolen i privat eje. Af de 230 tavler, der som nævnt blev opsat

Let beskåret fotografi af rytterskolen i Sværdborg, der er udateret, men før 1918. Som det fremgår af fotografiet, var bygningen forlænget i venstre side. Den gamle rytterskole blev på det tidspunkt anvendt som købmandsforretning, og på fotografiet ses derfor også et par reklameskilte i bygningens højre side. Herren med hatten kan sagtens være købmand A. L. Rasmussen, der i 1920 solgte rytterskoletavlen, som på fotografiet endnu er indmuret på facaden, til Den Pædagogiske Studiesamling i København for 100 kroner. Mon det så ikke er hustruen, som står i døren?

på rytterskolerne, er de 225 bevaret, hvor man med sikkerhed ved, hvilke skoler disse tavler har hørt til. Der findes imidlertid 2 'usikre' tavler, som ikke kan placeres med sikkerhed. I en periode mente museet i Vordingborg, - dog uden dokumentation - at den ukendte tavle, som museet er i besiddelse af, måske kunne være rytterskoletavlen fra Sværdborg, men den Pædagogiske Studiesamling i København, mente imidlertid at besidde netop denne tavle; "Sten med Indskrift fra Frederik IV's Skole i Sværdborg. Erhvervet 1920 fra Købmand A. L. Rasmussen, Sværdborg pr. Lundby (i hvis Ejendom Stenen sad) - Pris 100 Kr." kan man læse i en katalog, som udgør en del af materialet i den Pædagogiske Studiesamling. I dag er der tilsyneladende almindelig enighed om, at tavlen i København derfor må være den fra rytterskolen i Sværdborg. Thøger Jensen oplyser da også i 'Kong Frederik den Fjerdes Skoler' fra 1921 (se den afsluttende litteraturhenvisning), at "Stenen sidder endnu ved Siden af Døren (senere erhvervet af Skolemuseet)." Den gamle rytterskolebygning var på det tidspunkt indrettet som købmandsforretning, og ejeren må derfor være den ovenfor omtalte købmand A. L. Rasmussen.

Samlingerne i den Pædagogiske Studiesamling blev i 1995 overført til det da nyoprettede Dansk Skolemuseum i Rådhusstræde 6 midt i København, som imidlertid lukkede for publikum i august 2008 og siden er nedlagt. Den omfattende samling blev derpå pakket ned til opmagasinering, men samlingen er senere opdelt og videregivet til forskellige museer. Det var også tilfældet med rytterskoletavlen fra Sværdborg, så hvor tavlen befinder sig i dag, er usikkert.

Den sidste skoleholder eller førstelærer, som stillingsbetegnelsen var mod slutningen 1800-tallet, var Jacob Saxtorp Rasmussen (Gebaaer), der påbegyndte sit virke ved skolen i 1872, hvor han afløste Nielaus Rasmussen, som havde været skoleholder

Lærer Rasmussen

i perioden 1844-1871. Da rytterskolen blev nedlagt ca. 1875, fortsatte førstelærer Saxtorp Rasmussen sit virke som lærer i en årrække ved den nyopførte skole i Sværdborg. Ved kgl. bevilling 2/10 1901 antog han navnet Gebaaer. Udover sin gerning som lærer, var han kendt for sin dygtighed som landmand og modtog i 1887 'Det kongelige Haveselskabs hædersdiplom for ypperlig dyrkning af sin skolelod. Saxtorp Rasmussen er også kendt for sine opmålinger og kort over kirkegårde landet over. Det er lidt usikkert, om fotografiet herover viser Nielaus Rasmussen eller Jacob Saxtorp Rasmussen (Gebaaer), men mest taler for, at det gælder sidstnævnte.

Køng

Rytterskolen i Køng blev opført 1724 ved alléen til avlsgården Øbjerggård, som godsejer Niels Ryberg erhvervede i 1774. Spindeskolen fra 1778, som Niels Ryberg lod opføre overfor rytterskolen på den anden side af alléen til avlsgården, eksisterer stadig. Rytterskolen er derimod nedrevet for længst.

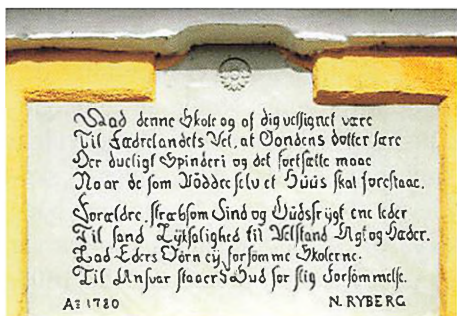

Rytterskolen i Køng eksisterer ikke længere, men spindeskolen, som Niels Ryberg tog initiativ til at opføre, eksisterer endnu. Oprettelsen af spindeskoler blev også anvendt andre steder i landet, hvor de ofte blev opført tæt på eller direkte sammen med læseskolerne. Spindeskolen i Køng ligger til venstre for alléen ned mod avlsgården Øbjerggård, som Niels Ryberg erhvervede i 1774. Både den imponerende allé og gården findes endnu, og er i dag en avlsgård under Rosenfeldt Gods. Rytterskolen i Køng eksisterer ikke længere, men er for længst erstattet af en noget yngre, men nu også nedlagt skole, som ses herover 'på rytterskolens plads' til højre for alléen (foto: Finn Thorshøj).

Spindeskoler blev indført i Danmark efter tysk forbillede især på initiativ af Niels Ryberg, der var en særdeles succesrig grosserer og desuden også ejer af hovedgården Øbjerggård, som han havde erhvervet ved auktionen over Vordingborg rytterdistrikt i 1774. Samme år oprettede han en spinde- og vævefabrik i Køng. En del af arbejderne på Rybergs virksomheder valgte efterhånden at sende deres børn til undervisning på rytterskolen i Køng. Skoleholder Johannes Møller forlangte imidlertid 4 rigsdaler om året for hvert barn med den begrundelse, at rytterskolen var forbeholdt børn fra bondestanden. Det gav anledning til betydelig strid, hvor provsten til sidst måtte lægge sig imellem. Provsten meddelte derpå skoleholder Møller, at han kun kunne gøre krav på 2 skilling for hver elev efter den gældende forordning. Nogle af de økonomisk bedrestillede borgere i Køng valgte dog fortsat at betale de 4 rigsdaler til skoleholderen, så deres børn kunne lære både at skrive og regne. Johannes Møller var skoleholder i Køng i perioden 1788-1805.

Spindeskolen i Køng blev opført som en ren kopi af rytterskolen og ikke med bindingsværk, som det ellers var normalt med spindeskolerne. Spindeskolen i Køng (foto til venstre) forfaldt i årevis mere og mere, men i 2011 påbegyndte man en restaurering af spindeskolen med midler fra Områdefornyelsen i Køng og fra forskellige private fonde. Nu er bygningen totalrestaureret og ført tilbage til sit oprindelige udseende, og den tilstræbte lighed med rytterskolerne, som ses på min rekonstruktion af en rytterskole fra 1720'erne (foto til højre), er mere end tydelig. Foruden spindeskolen i Køng oprettede Niels Ryberg også en spindeskole i landsbyen Saltofte på Fyn, der hørte under godset Frederiksgavedet nuværende Hagenskov Gods -, som Niels Ryberg også var ejer af.

Maleren Jens Juhls portræt af konferensråd og fabrikant Niels Ryberg (1725-1804), som havde stor indflydelse på udviklingen i Køng. Han fik også stor betydning både for skolevæsenet i lokalområdet herunder også hans idé om oprettelse af spindeskoler i Danmark efter tysk forbillede. Med dem gik velgørenhed og økonomisk fortjeneste i 'symbiose', men det gav også pigerne en mulighed for at tjene en smule penge, som kunne hjælpe de oftest meget fattige familier med et beskedent økonomisk supplement. Niels Ryberg var på den ene side en særdeles driftig forretningsmand, som selvfølgelig ønskede størst mulig profit af sin virksomhed og havde stor interesse for samfundsøkonomien, men på den anden side også var besjælet af iver efter at modvirke fattigdommen og hjælpe fattige, syge, svage og hjælpeløse på bedst mulig måde. Ryberg kom selv fra beskedne år. Som søn af en jysk fæstebonde var Ryberg flygtet fra både stavnsbånd og militærtjeneste, så han kendte udmærket til fattigdommen på landet. Portrættet af Niels Ryberg findes i dag på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

Af de bevarede protokoller fra møder i sognerådet i perioden mellem april og juni 1907 fremgår det, at der helt frem til midten af 1907 kun har været ét lærerembede i Køng, og det kan kun have været i den gamle rytterskole. I foråret 1907 drøftede man dog at oprette endnu et lærerembede samt et embede som forskolelærerinde i Køng. Konklusionen må derfor være, at rytterskolen i Køng fungerede som skole helt frem til sommeren 1907, hvor den blev nedrevet og en ny og større skole blev opført på præcis den samme grund. (oplyst af Gunnar Stobbe). Denne 'nye' skolebygning, som siden er nedlagt som skole, eksisterer stadig, og anvendes i dag til andet formål.

Spindeskolen fik også en tavle med et par strofer, som Ryberg selv havde forfattet:

*"Lad denne Skole og af dig velsignet være
Til Fædrelandets Vel, at Bondens Dotter lære
Her dueligt Spinderi og det fortsætte maae
Naar de som Møddre selv et Huus skal forestaae.*

*Forældre, stræbsom Sind og Gudsfrøgt ene
leder*

*Til sand Lyksalighed til Velstand Agt og Hæder.
Lad Eders Børn ey forsømme Skolerne.
Til Ansvar staaer de Gud for slig Forsømmelse."*

Rytterskoletavlen fra Køng blev nedtaget fra den oprindelige rytterskole i forbindelse med nedrivning af bygningen i 1907. Stenen blev derefter indsat i muren i en mellemgang på Køng Skole, hvorfra den i 1964 blev flyttet til Svend Gønge-Skolen i Lundby, hvor den sammen med tavlen fra rytterskolen i Udby blev indmuret i ydervæggen ved hovedindgangen. Begge tavler er siden nedtaget i forbindelse med en ombygning på skolen og deponeres nu i skolens kælder. Rytterskoletavlen fra Køng (til højre) er velholdt med tydelig tekst og kun med ringe vejrslid.

Litteraturhenvisning: Aage Rasch: "Niels Ryberg: 1725-1804 Fra bondedreng til handelsfyrste", Universitetsforlaget, 1964. Margit Baad Jensen: "Køng Fabrik". Artiklen findes i årbog 1975 s. 7-41, udgivet af Historisk Samfund for Præstø Amt 1976. Hele årbogen kan læses eller downloades som pdf-fil. Per Ole Schovsbo: "Køng Fabrik 1774 - 1924 - om industrieventyret i Sydsjælland", udg. 2020. Et par glimrende, men upublicerede artikler om hhv. rytterskolen og spindeskolen i Køng - begge skrevet af Gunnar Stobbe, - kan med forfatterens tilladelse læses på websiden www.thorshoj.dk i forbindelse med beskrivelsen af rytterskolen i Køng.

Vester Egesborg

Rytterskolen i Vester Egesborg blev opført 1725 på den nuværende adresse Gadevang 15. Den første skoleholder ved rytterskolen fra 1725 og indtil 1745 var "Højagtbar og velfornemme Mand", Mathias Thuresen, som også havde eller fik tilføjet Varde til efternavnet, fordi han menes at være født i Varde. Efter den første hustrus død og begravelse i 1731 blev han i 1733 trolig

vet med Birthe Hansdatter, som var datter af byens væver og klokker, Hans Hansen. Med Birthe havde Thuresen mindst 2 børn. I sognepræstens indberetning fra 1738 til biskop Peter Herslev, som i øvrigt var en af de vigtigste personer i den gruppe, der stod bag den praktiske gennemførelse af Frederik IVs skoleplaner, omtales Mathias Thuresen Varde således: "Han var en verdslig Mand, der gennem adskillige Fata og Forandringer kom til Skolen, dog i Sandhed har tjent vel, levet skikkelig, lært flittigt. Paa sin Maade med Katekismens Ord, at Ungdommen har reciteret redelig. Nu er Manden gammel, i nogle Aar tunghørig og er bleven mere, har i dette Aar hjulpet sig med Klokkeren i byen (hans svigerfader), som han føder af sin fattige Formue til det samme. Endnu i sin Alderdom ved et nyt Ægteskab i 1733 har 2 Børn og lever under Guds Kors bekymret over sin tilstand og besværlig, dog gudfrygtig stedse i Skolen og ved Ungdommen en synderlig Lyst og Drift, han har til Gerningen". Thuresen var tydeligvis en agtet mand, og da han blev begravet i 1745, skete det "med Klokkeringning og Kirkens Ceremoni i Kirkens

Gulv foran Prædikestolen ved siden af sin Ven, den Aaret forud i Marts afdøde Treddingsfoged og Kirkeværge Ole Hansen.” Ved en visitats i 1805 noterede biskop Balle, at ”Lærer stud. Oberhausen er blevet uflittig, catechiserer nu helt mådeligen og fik derfor behørig påmindelse (...) han er bleven lunken og ligegyldig. Adskillige Børn havde vel ikke glemt, hvad de vidste af Lærebog og Katekismus, men da de over Aar og Dag ikke have søgt Skolen, eller nogle af dem i det højeste kun få Dage, kunne jeg ikke belønne dem.” Conrad Heinric Obenhausen var skoleholder ved rytterskolen i perioden 1794-1811. Den 28. november 1828 blev en dramatisk dag i skolens historie. Der var visitats med overhøring på skolen, og lærer Erik August Frederik Lützhøft, der var skoleholder i perioden 1811-1829, var med tiden blevet mere og mere drikfædig til trods for, at han i tidens løb havde modtaget flere advarsler om afskedigelse, mødte temmelig beruset op til visitationen, som også blev overværet af lensbaron Otto Reedtz-Thott (1785-1862). Skolemesteren udviste ved denne lejlighed en så uhørt opførsel, at det tilsyneladende kun var sognepræstens indgriben, som forhindrede, at Lützhøft blev direkte voldelig mod baronen. Umiddelbart efter afslutningen af visitationen forsøgte skolekommissionen af få Lützhøft til at gå på pension, men baronen klagede over Lützhøft til Kancelliet og pålagde desuden skolekommissionen at suspendere ham fra embedet, indtil provsterettens dom var faldet. Under retsmødet forsøgte Lützhøft at forsvare sig med, at baronen tidligere på dagen havde drukket to snapse, mens han selv kun havde drukket et enkelt glas. Baron Reedtz Thott skulle også have sagt *’Hold kæft’* til ham, da han ville *’rette Børnene’*. Provsterettens dom faldt den 17. august 1829. Lützhøft blev afskediget med øjeblikkelig virkning og skulle desuden betale sagens omkostninger. Under retssagen blev

skolen ledet af Frederik Georg Biermann, som efter Lützhøfts afskedigelse fortsatte i embedet som skoleholder indtil 1839.

Rytterskolen i Vester Egesborg blev nedlagt 1849 og erstattet af en nyopført skole på samme grund. Den nedlagte rytterskole blev samme år omdannet til udhus for førstelæreren. Den er siden revet ned, og i dag er der absolut intet spor tilbage af den gamle rytterskolebygning. Da denne skole blev nedlagt i 1890, blev rytterskoletavlen gemt i et depot uden at blive overført til den nyopførte skole. Der skulle endda gå næsten et halvt århundrede, inden tavlen i 1898 omsider blev overført til ‘den nye skole’, hvor den dog ikke blev opsat, men bortgemt. Først i 1909 blev den fundet under en trappe. Omkring 1920 blev tavlen restaureret og opsat på skolen, og i 1962 blev den overført til Svenstrup - Vester Egesborg Centralskole.

Sønder Mern

Mern landsby bestod oprindeligt af to dele, Nørre Mern, som lå nord for Mern Å og Sønder Mern syd for åen. Samhørigheden mellem de to dele af landsbyen understreges også af, at kirken lå i Sønder Mern, mens præstegården lå i Nørre Mern. I 1700-tallet hørte Mern under Vordingborg Rytterdistrikt, men da kronen afviklede rytterdistriktet og solgte de sydsjællandske godsområder ved auktionen i 1774, blev bønderne i de to ‘landsbydele’ i stedet fæstere under henholdsvis Høvdingsgård og Lilliendal Godser, der imidlertid fik samme ejer, Hans Gustav Lillienskiold på Lilliendal. Han lod derpå de udflyttede gårde fra Nørre Mern flytte tilbage i landsbyen.

Rytterskolen i Sønder Mern blev opført i 1725 på den nuværende adresse Kærmindevej 4. Ved en visitats i 1740 bemærkede provst Lars Terpager bl.a. at: *”Ungdommen befandtes ret slett. meget uøvet, vidste intet, ikkun at læse op. Scholeholderen*

Rytterskolen i Sønder Mern, som blev nedlagt i 1906, er hér fotograferet sidst i 1800-tallet. Bemærk rytterskoletavlen på facaden, som kan skimtes bag træet.

blev klaget over af en Smeed for Skældsord og Slagsmaal, som var en privat Sag. Men Menigheden gav til kiende, at han ikke var fri for Drukkenskab og Præsten sagde, han var tidt advaret, ja, og for Amtmanden indkaldet, derfor blev hand nu offentligen foretaget, alvorligen tiltalt og forkyndet, at hand med første Forseelse skulde bortviises fra Scholen.”

Skoleholderen i 1740 hed Niels Roedsted. Han havde haft embedet siden 1729. Han blev imidlertid ikke afskediget i 1740, men fortsatte i embedet indtil 1755. I en bemærkning fra sognepræst Peter Rørdam fra 1841 omtales rytterskolen således: ”Vi har en af Frederik den Fjerdes gamle Skoler, men bare vi havde nogle bedre Lærere. Den i Mern er en gammel forvalter, og den i Kindvig en gammel fortrukken Student, der skrev til mig i Søndags otte Dage, om jeg vilde undskylde hans Forsømmelse i Kirken, da hans Støvler var i stykker, og om jeg maaske vilde undskylde ham i Fremtiden.” Rytterskolen i Sønder Mern blev revet ned i 1906, og en ny skole, Mern Skole, blev opført på grunden, hvor også rytterskolen havde ligget. Denne skole er siden nedlagt, men bygningen eksisterer stadigvæk og er i dag indrettet til lejligheder.

Viemose

Rytterskolen i Viemose blev opført 1724. Ved en visitats i 1806 erklærede biskop Balle, at han ”i lang Tid ikke havde antruffet slettere Skole.” Bedre blev det ikke ved visitatsen i 1813, hvor den da 66-årige lærer, Janus Bech Ancker, der var skoleholder i perioden 1802-1821, fik følgende skudsmål, at han var ”saa fattig, at han ikke kunne lade sig se, da han næppe kunde skjule sin Nøgenhed. Han holder Skole for enkelte Abc Børn, var forfalden, men han kan ikke længere købe Brændevin.”

Ved den oprindelige matrikulering fik skolen matrikel nr. 1. Det var meget almindeligt, at netop landsbyens skole fik det første matrikelnummer. Rytterskolen og skolens jordlod blev nedlagt i 1840 og flyttet til matr. nr. 14c i den nordlige udkant af Viemose, hvor kommunen købte parcellen. En ny skole, Viemose Skole, blev opført på denne grund i 1880. Denne skole blev nedlagt i 1960, men bygningen eksisterer endnu og er i dag i privat eje. Rytterskolen eksisterer også stadig, men er stærkt ombygget. På et tidspunkt omkring 1920 var den ejet af en fabri-

Rytterskolen fotograferet omkring 1930 - næsten 100 år efter, den blev nedlagt som skole. Bygningen er forlænget med 2 fag i begge ender og eksisterer stadig som en del af en landbrugsejendom Foran huset står parcellist Laurits Jensen og hans kone Anna, som senere boede på Brovejen, hvor Anna døde kort tid efter flytningen. Laurits døde i Vordingborg. Fotografiet findes i dag på Langebæk Lokalhistoriske Arkiv.

kant, og i dag udgør den gamle rytterskole en del af en privat landbrugsejendom. Der vides intet om, hvad der skete med rytterskoletavlen fra Viemose, da rytterskolen blev nedlagt i 1840. Da Viemose Centralskole blev opført i 1958, blev tavlen efterlyst, men desværre uden held. Den daværende ejer af rytterskolen havde oplyst, at der ikke var spor af den forsvundne tavle på ejendommen. Tavlen er derfor formentlig gået tabt og medregnes nu i gruppen af de 5 forsvundne rytterskoletavler. Forhåbentlig dukker den alligevel op en skønne dag.

Stensby

Rytterskolen i Stensby blev opført i 1723? på den nuværende Stensbyvej. Skoleholder Michel Sinding Langballe, der var skoleholder i Stensby, som provsten ellers havde *"befunden yderst enfoldig og slet oplyst i de mindste Ting i sin Kristendom"*, blev ansat på prøve i 1744. Langballe fik

Om der findes et bevaret fotografi af rytterskolen i Stensby er tvivlsomt. Det nærmeste, vi foreløbig kan komme, er ovenstående skolefoto fra mellem 1895 og 1905, hvor eleverne og skoleholderen blev fotograferet foran rytterskolen. Skolen blev nedlagt i 1905, og i hvert fald stråtaget ser da også noget forfaldent ud. Fotografiet findes på Langebæk Lokalhistoriske Arkiv.

lov at begynde sit virke som skoleholder, men det gik ikke, og det følgende år nægtede sognepræsten ham attest til udbetaling af lønnen og skrev om Langballe, at *"han har været en grov, udygtig, uværdig Skoleholder, vankundig, doven, efterladet, modvillig og opsætsig imod mig."* Samme år sluttede Langballes virke derfor som skoleholder i Stensby.

Som allerede oplyst blev Vordingborg og Antvorskov Rytterdistrikter i 1774 solgt til egnens proprietærer på auktion. Det gav anledning til *"stor Forvirring og Konfusion"* for skolerne, fordi det nu pludselig var usikkert, hvem der havde ansvar for lønudbetalinger, hartkornsnydelser, kaldsrettigheder, skolebygningernes vedligeholdelse og inddelingen i skoledistrikter. Lærer Hans Adolph Toftegaard, der virkede som skoleholder ved rytterskolen i Stensby mellem 1767 og 1797, stod i spidsen for sine kollegaer i bestræbelserne på at finde at finde en løsning på problemet og søge at undgå, at de i forvejen ringe aflønnede skoleholdere fik et endnu ringere udkomme. Biskop Balle beskrev ham som *"en drabelig Mand i Lov og Ret og som Frihedselsker mandig trodsende mod sine Foresatte, naar de ikke vilde føje ham i alt, besidder vist god Forstand og kan smukt lære Børn at forstaa deres Kristendom, naar han vil anvende sin Flid"*, da han visiterede skolen i 1787. Skoleholder Toftegaard oplevede dog ikke selv, at der blev fundet en endelig løsning på striden. I november 1797 blev han fundet død på marken ved skolen kun iført slåbrok og nathue. Opfattelsen var, at Toftegaard aftenen før ville skyde genvej over marken, men var faldet i et dybt mudderhul, som han tilsyneladende ikke selv havde haft kræfter til komme op af og derfor frøs ihjel i nattens løb. Den efterhånden temmelig forfaldne rytterskole blev revet ned i 1905 og erstattet af en nyopført skole på det samme sted. Rytterskoletavlen blev flyttet til en

Lærer J. C. S. Arentzen virkede som første-lærer ved rytterskolen i Stensby fra 1846 til 1893. Fotografiet, som er dateret til ca. 1890, findes på Langebæk Lokalhistoriske Arkiv.

nyopførte skole. Her blev den indsat i en mur, men Vordingborg Kommune sikrede sig ved en klausul, at tavlen senere kunne flyttes til en nyere centralskole.

Øster Egesborg

Rytterskolen i Øster Egesborg blev opført på den nuværende adresse Præstetoften 1. Bygningen var i tidens løb blevet forlænget i begge ender. Indtil 1958 var den vestlige ende af rytterskolen indrettet til hestestald med plads til en halv snes af kirkegængernes heste. Den første skoleholder ved rytterskolen i Øster Egesborg, Troels Jensen Karleby, var en 'ustuderet' præstesøn fra Mern. Han blev i november 1747 grebet i krybskytteri på kongens jord, og samme år ophørte han derfor også som skoleholder ved rytterskolen. I stedet blev han arresteret og "til den Ende sat i Vordingborg Taarn." Efter skoleholder Lars Jørgensens død i 1799 opstod der uenighed om valget af ny skoleholder og hvem, der havde kaldsretten til skoleholderembedet. Provsten øn-

skede, at embedet fortsat skulle varetages af en student. Biskoppen ønskede derimod en skoleleder, der var uddannet på seminariet. Det første lærerseminarium i Danmark blev oprettet i 1790 (Blågårds Seminarium), så seminarieuddannede lærere var noget ganske nyt på dette tidspunkt. Der gik '5 Fjerdingaar', inden man enedes om at ansætte en seminarieuddannet efterfølger i embedet. Provst Platous noterede: "Unægtelig ønskede jeg en Student, men naar jeg faar et skikkeligt Menneske, faar jeg vel ogsaa være fornøjet (...) Rygtet fortæller saa meget om Seminaristerne, at baade Præsten og Menigheden er bange for dem, og sandelig, nogle stolte havs iblandt dem, og deres Handlinger mod Præsterne og Menighederne aarsager, at man er færdig at frabede sig dem. Kunde de lære lidt mere Humanité, forinden de indkom blandt Menigheden, vilde de og virke mere godt iblandt Menigheden, end de gør." I 1806 visiterede biskop Balle rytterskolen i Øster Egesborg og noterede, at "Serritzlev er en duelig Kateket og en meget god Sanger, men udretter kun lidet for den overdrevne slette Skolegang." Lauritz Frederiksen Serritzlev havde da været skoleholder i Øster Egesborg siden år 1800. Over 70 børn var mødt op til visitatsen i 1806, men en stor del af dem havde aldrig besøgt skolen, og størstedelen af resten havde reelt kun gået i skole nogle få dage. Den store fraværsprocent blandt eleverne var ikke kun et problem for skolen i Øster Egesborg. Det samme var i større eller mindre grad også et stort problem for langt de fleste skoler i hele landet. Årsagerne til de betydelige fravær i alle skolerne skyldtes dels, at forældrene behøvede børnenes arbejdskraft til de hjemlige og meget ofte også nødvendige arbejdsopgaver, - det var bestemt ikke bønderne, som havde ønsket skolerne, -, men også den ofte lange skolevej for mange af børnene, der - naturligvis til fods året rundt - undertiden

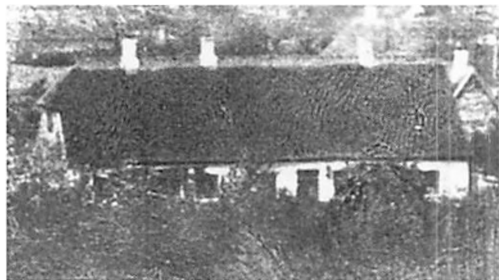
Førstelærer A. Christensen blev den sidste lærer ved rytterskolen i Øster Egesborg. Da skolen blev nedlagt i 1890, fortsatte han som lærer ved den nye skole i Øster Egesborg indtil 1906.

måtte tilbagelægge de op mod 10 kilometer eller mere mellem hjemmet og skolen. Serritzlev forblev som skoleholder i Øster Egesborg i ikke færre end 40 år.

Udby

Også rytterskolen i Udby blev opført tæt ved kirken. Efter en visitats i 1787 blev det bemærket, at *"I Udby Skole havde nogle store Skolepiger for første Gang mødt og kunde da heller ikke udmærke sig ved andet end Vankundighed. Men de flittige Skolegængere læste fermt i Bog. I Almindelighed savnedes heller ikke Begreb om det, som var lært udenad, for hvilket de gjorde Rede med Færdighed. Skoleholder Feld er Attestatus og forstår ret vel at give Undervisning."* 'Attestatus' var betegnelsen for en person, som havde bestået den teologiske embedseksamen.

Christen Feld var skoleholder i Udby fra 1774 til 1788, hvor han blev efterfulgt af Bertel Faurschow, der virkede som skoleholder indtil 1807. En af skoleholder Faurschows elever var den lille Nicolai

Rytterskolen i Udby. (Udsnit af et fotografi fra et ukendt år, men før 1926).

Frederik Severin Grundtvig, som han underviste i Latin. Provst Platou mente dog om Fauerschow, at *"han har ellers den Fejl, at ville hjælpe Børnene med deres Svar, før de kan komme på Spørgsmaalet."* Ved biskop Balles visitats i 1799 blev dommen over skoleholderen noget hårdere: *"Fauerschow er gammel og vrantende, skikker sig kun lidet til Bønderbørns Undervisning og catechiserer maadeligt, idet han vil vise sig for klog."* Det blev da også svært for ham at holde på eleverne, og indberetningen fortsætter da også med at konstatere, at *"af 100 Børn mødte kun 18 om Vinteren, men oftest kun 6."* Skolen var i brug indtil 1908, hvor den blev erstattet af en nyopført skole. Den gamle rytterskole var da ombygget en del i tidens løb. Rytterskoletavlen blev flyttet til en nyere skole og igen i 1964 overført til Svend Gønge Skolen i Lundby, hvor den - som allerede omtalt - sammen med tavlen fra rytterskolen i Køng først blev indmuret i ydervæggen ved hovedindgangen, men siden nedtaget i forbindelse med en ombygning på skolen, hvor den nu deponeres i skolens kælder. Tavlen fra rytterskolen i Udby er ganske velbevaret, men har mindst afstødninger muligvis på grund af frost.

Ørslev

Efter en visitats i 1806 af rytterskolen i Ørslev indberettede biskop Balle, at skolen havde 107 elever, men *"kun 34 havde søgt Skolen den foregaaende Vinter, og af disse*

Det er uvist, om der eksisterer et fotografi af rytterskolen i Ørslev, men der findes et gammelt skolebillede, hvor eleverne har taget opstilling foran rytterskolen. Fotografiet er udateret, men læreren må være C. Blum, der var skoleholder ved rytterskolen i perioden fra 1843 til 1888. Fotografiet må derfor være ældre end 1888. Bemærk rytterskoletavlen på væggen.

savnedes 9. Under Visitatsen svarede 22 nogenledes, 4 var maadelige i Læsning.” Bedre var det ikke ved visitatsen i 1813, hvor Balle bl.a. noterede: ”Ørslev Skole forsømt dels ved Forældrenes Skyld, som ikke holder Børnene til Skole, dels ved Læreren Hr. Petersens Ligegyldighed og Uvidenhed.” Lærer Isach Petersen havde da været skoleholder siden 1806.

Rytterskolen var i brug som skole indtil 1897, hvor den blev erstattet af en nyopført skole på samme grund. I første omgang blev rytterskolen dog ikke revet ned,

men i stedet i en årrække anvendt som udhus til den nye skole. På loftet lå rytterskoletavlen, som først blev ’gravet frem’ 57 år senere og opsat på Ørslev Skole. Rytterskoletavlen lå i en periode på loftet i den gamle rytterskole, indtil den i 1954 blev flyttet til Ørslev Skole, hvor den blev indsat i væggen på hovedgangen. Bygningen blev revet ned engang i 1960’erne.

Bårse

Rytterskolen i Bårse blev opført i 1722 på den nuværende adresse Præstegårdsvej 1, hvor den skole, som afløste rytterskolen i 1898, ligger i dag. Den er dog på et tidligere tidspunkt afløst af en ny skole i Bårse. 1722 ansatte man student Anders Nielsen Thorn, som havde undervist i byen siden 1720, da skolen formodentlig blev funderet. Først 2 år senere kunne undervisningen foregå fra den nyopførte skole. Thorn fortsatte sit virke som skoleholder ved rytterskolen indtil 1739. I forbindelse med en visitats i 1813 blev det om bygningen bemærket, at ”Skolehuset nu var ubeboeligt, Utætheder alle steder, Taget utæt, ikke et tørt Sted for Skoleholderen at sidde paa, naar det regnede”. I 1824 havde skolen 91 elever. Rytterskolen blev revet ned i 1898 og erstattet af en nyopført skole på samme sted. Rytterskoletavlen blev flyttet til den nyopførte

Skolebillede af elever og skoleholder opstillet foran Rytterskolen i Bårse i 1870. Fotografiet, som artiklens forfatter hér har forsøgt forbedret digitalt, er i meget dårlig stand. Originalfotografiet (til højre) findes på Præstø Lokalhistoriske Arkiv.

skole i Bårse, hvor den blev indmuret i en niche på en gavl. Den mørkegrå tavle er ret vejrslidt, og teksten, som ikke er trukket op, er derfor noget nedslidt og af den grund forholdsvis vanskelig at læse.

Dyrlev

Rytterskolen i Dyrlev menes opført på den nuværende adresse Dyrlevvej 12 i 1724, hvor den stadig ligger; enkelte kilder anfører dog 1722 som opførelsesåret. Fra omkring år 1800 var skoleholder Søren Worm fuldstændig blind. Alligevel fortsatte han sit virke som skoleholder helt frem til 1813. Forgængeren, Skoleholder Andersens enke læste med børnene, men hun var drikfældig, så læsningen blev overtaget af Gustav Adolph Ferdinand Zeist, som biskop Balle roste ved en visitats i 1806: *”Duelig, tro, virksom, synger godt, skriver ypperligt, katekiserer meget godt, forstår fransk, tysk og latin og er eksemplarisk i opførelse.”* Ved denne visitats havde skolen i alt 58 elever, men kun 15 af dem var mødt op i skolen den dag, visitatsen fandt sted. Flere år senere kom Zeist til at efterfølge den blinde lærer Worm som skoleholder, men det skete først i 1813. Ved en visitats 1824 var Zeist stadig skoleholder, men det er usikkert, hvor længe han forblev i embedet og hvem, der afløste ham.

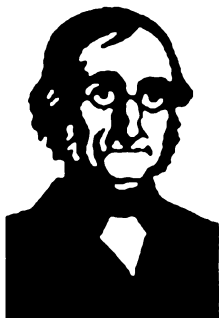

Fotografi af rytterskolen i Dyrlev fra et ukendt år. Bemærk rytterskoletavlen på facaden, hvor den stadig befinder sig.

”En dag i april måned 1865 var der stor højtid i Dyrlev Skole. Den gamle provst Nielsen fra Langebæk holdt visitats, og foruden ham var mødt sognepræsten Thayssen fra Bårse og godsforvalter Ringberg fra Beldringe, som var medlem af skolekommissionen. (Beldringe som aneks til Bårse). Børnene var i deres stiveste puds og stærkt påvirket af højtidelighedens alvor, ja, selv den gamle lærer Cruusberg gik urolig omkring og gned den ene hånd i den anden, som også han havde eksamensfeber. Imidlertid gik visitatsen godt, gamle Cruusberg talte med børnene om patriarkerne, mens provsten undersøgte deres kendskab til de gamle profeter, og så blev læsefærdigheden og regnekunsten prøvet. Siden fortalte pastor Thayssen en historie, som børnene skulle skrive på deres tavler.” Sådan indleder Hans Rasmussen en fortælling fra sin egen skoletid i rytterskolen i Dyrlev. Hans Rasmussen blev senere selv lærer, og efter endt lærereksamen virkede han ved en skole i Sakskøbing. Hans Rasmussens fortælling, som fylder omtrent 3 maskinskrevne sider, findes på Præstø Lokalhistoriske Arkiv.

Flere vidnesbyrd fortæller om lærer Asmussen, at han var en dygtig lærer, men samtidig en både farverig og undertiden også ret temperamentsfuld herre. Til en avis har hans efterfølger i embedet, lærer Dahl, senere fortalt om Asmussen, at *”han*

Lærer Cruusberg

Lærer Asmussen

Lærer Dahl

Albrecht Cruusberg (1802-1881), der også blev kaldt 'Hornuglen', var lærer og kirkesanger i Dyrlev og Beldringe. Cruusberg, som var skoleholder i Dyrlev i perioden 1844-1876, var gift med en søster til maleren P. C. Skovgaard, som har skåret ovenstående portræt af svogeren omkring 1870. Datteren Anne var gift med Claus Frederik Asmussen, der også var lærer, og som i 1876 efterfulgte Cruusberg i embedet som skoleholder ved rytterskolen i 37 år indtil sin død i 1913. Førstelærer Dahl begyndte sit virke som lærer ved rytterskolen, men fortsatte på den nye skole i Dyrlev, da rytterskolen blev nedlagt i 1914.

stod stejlt på egne og sit embedes rettigheder, og som sønderjyde nærede han et uforsonligt had til alt tysk og da navnlig Bismarck. En af hans gamle elever har således fortalt, at han en morgen efter den sædvanlige morgenandagt meddelte børnene, at nu var Bismarck død, hvorefter han opridsede alle Bismarcks onde gerninger og derved kom i så stor affekt, at han sluttede den absolut ikke venlige nekrolog med ordene: "Nu er han død, og nu er han i Helvede. - Skal vi så bede Fadervor!"

Rytterskolen, som i tidens løb var udvidet med en tilbygning på ca. 3 meter (4½ alen), var i brug indtil 1914, hvor den blev afløst af en nyopført skole. Da rytterskolen blev nedlagt, blev rytterskoletavlen flyttet til en nyopført skole i Dyrlev på hjørnet af Dyrlevvej og landevejen A2. Her blev den først indmuret i bagvæggen i et klasselokale, men da denne skole blev nedlagt, kom tavlen tilbage til rytterskolen, hvor den i dag er indmuret i væggen til højre for hoveddøren.

Den nedlagte rytterskole blev købt af købmand N. P. Carlsen, som anvendte bygningen til købmandsforretning. Da forretningen senere blev flyttet til en ejendom på den anden side af vejen, blev skolestuen i en periode anvendt som rugeri.

Den gamle skolebygning er i dag i privat eje og anvendes nu til 'Bed and Breakfast'. I tidens løb har skiftende ejere naturligvis foretaget ændringer på bygningen, som det er tilfældet med alle de bevarede rytterskoler. Ombygninger og istandsættelser af rytterskolen i Dyrlev er imidlertid altid foregået med stor respekt for den oprindelige bygning.

Snesere

Rytterskolen i Snesere blev opført i 1724 på den nuværende adresse Bårsevej 4. Den første skoleholder ved rytterskolen var 'Søfren Pedersen, Skolemester herui Byen'. Han var dog næppe mere end 'midlertidig Skolemester'. 'Monsør Pofvel Christophersen Bagger', som var født i 1702, var student fra Næstved. I 1738 blev han kaldet af Sjællands Biskop, Peder Hersleb, som allerede tidligt havde vist interesse for undervisningen af børnene i landsbyerne, til degn i Ørsløv og Solbjerg i Løve Herred. Han døde i 1787. Laurids Hochlandt ansøgte i 1760 kongen om at blive skibs- eller feltpræst, "da han ikke kunne udholde at sidde i Skolen", men da det ikke lykkedes, søgte og fik han degnekald i Øster Egesborg. (Kilde: P. Jensen: Gavnø Kloster...).

Rytterskolen i Snesere ligger overfor kirken på den modsatte side af vejen. Af samtlige rytterskoler, som stadig eksisterer i dag, er kun 5 blevet fredet, da kun ganske få af skolerne ikke er ombygget - oftest til ukendelighed - i løbet af deres 300-årige historie. Rytterskolen i Snesere, som stort set har bevaret det oprindelige ydre, er en af de 5 fredede rytterskoler. Bemærk også rytterskoletavlen over den blændede døråbning (foto Finn Thorshøj).

Førnævnte biskop Hersleb, som tidligere også havde været en meget vigtig person bag oprettelsen af rytterskolerne, visiterede Snesere den 3. juni 1739, og i den anledning noterede han bl.a., at ”Præsten Andreas Bonsach (...) er en lærd og stille Mand, men har ingen Gaver; gjør sig meget Flid, men kommer ingen Vej, har og intet Gehør. Der var stor Ungdom, stor Mængde i Scholen. Scholeholderen from og flittig, lærde dem flittigt at læse. Den voxne Ungdom, saa vidt jeg formaaede at prøve, var ret stupid, ligesom de aldrig havde lært noget uden nogle faae. Det blev og offentligen sagt og viist, hvordan det skulde fanges an paa alle Sider.” Skoleholderen ved visitatsen i 1739 hed Laurids Hochlandt. Han havde på dette tidspunkt kun været skoleholder i Snesere i ét år, men han forblev i embedet indtil 1760.

I forbindelse med sin visitats i 1788 noterede biskop Balle, at ”I Snesere Skole læste de fleeste Børn godt i Bog og havde meget vel lært at forstaa Børnelærdommen, for hvilken de gjorde reede med Indsigt

og Færdighed - Nogle faa forsømmelige havde deres egen Skiødesløshed at Takke. 15ten Bøger bleve uddelte. En dreng ved navn Peder Rasmussen havde i forrige Aar erhvervet sig en Bog til Belønning i Weiløe Skole og fortiente sig nu atter den beste og største til Belønning. Han haver i Sinde, sagde han til mig, tilsidst at samle sig et lidet Bibliothek. Skoleholder Jørgensen er vel oplagt til at catechisere og underviser med god forstand.” Jens Peder Jørgensen var skoleholder i perioden 1782-1789. I 1791 udgav biskop Balle sin senere berømte lærebog, der var en udgave af Luthers lille Katekismus med forklaringer, som biskop Balle havde givet titlen ”Lærebog i den evangelisk christelige Religion til brug for alle skoler i Danmark”. Ved sin næste visitats i 1809 var den gode biskop tydeligvis tilfreds med, at hans bog nu havde vundet indpas på skolen. Han noterede nemlig, at ”I Snesere Skole udmærkede sig mange flittige Børn ved en god og sund Kundskab om deres Christendom. Nogle havde begyndt paa den nye Lærebog

Rytterskolen i Snesere er næsten bevaret, som den så ud, da den blev bygget. Herover er gengivet et ældre fotografi af skolen fra et ukendt år og et fotografi af skolen fra 2019. Indgangen var på dette tidspunkt flyttet til bagsiden af huset, og bygningen havde fået hele to skorstene. Bemærk sandstenstavlen over døren, som dog er sløffet, idet indgangsdøren som allerede oplyst er flyttet til den oprindelige bagside af bygningen. Sådan er det stadigvæk.

og svarede vel deraf (...) Skoleholder Damgaard er flittig og troe. Han catechiserer vel og er vel bevandret i den Bibelske Historie”.

Jens (eller Johann) Damsgaard var skoleholder i Snesere i perioden 1789-1798. Michael Peter Aagaard var skoleholder i perioden 1802-1831. I forbindelse med en visitats i 1806 indberettede biskop Balle bl.a., at Lærer Aagaard var en ”duelig, virksom og forstandig Mand, som underviser på bedste Maade.” Ved samme lejlighed kommenterede Balle også det betydelige fravær af elever, som blev holdt hjemme af forældrene, der - som allerede omtalt - hjemme behøvede børnenes arbejdskraft - et problem, som skolen i Snesere havde fælles med langt de fleste andre skoler. ”Adskillige, som ikke havde søgt Skolen, røbede sig selv ved deres mådelige Boglæsning i særdeleshed. Men de Flittige udmærkede sig til Hobe ved Færdighed og Forstand i deres Svar såvel efter Lærebog som Katekismus. Og mange af dem læste skønt i hvilken Bog, der blev dem forelagt. De havde ligeledes lært Salmer. 4 Drengene havde begyndt at skrive. Det var mig til stor Fornøjelse, at jeg kunne uddele ikke mindre end 34 Bøger iblandt de flittige Børn.”

Rytterskolen blev med tiden udvidet til 10 fag. I 1840’erne havde skolen godt 80 elever. Skolen var i brug som skole indtil 1857, hvor den blev afløst af en nyopført skole. Den gamle skolebygning blev derpå i en periode anvendt som fattighus eller ’alderdomshjem’. Af et kommuneatlas for Fladså Kommune i 1991 fremgår det, at ”både Rytterskolen og Tromlehuset er markante landsbyelementer, samt at rytterskolen i Snesere er et meget velbevaret eksempel på en rytterskole, dog er det oprindelige tegtag erstattet af et stråtag. Rytterskolen har ved vurderingen af de enkelte bygninger fået høj bevaringsværdi.”

Bygningen blev fredet 18/11 1996. I den forbindelse skrev Skov - og Naturstyrelsen, at ”Snesere Rytterskole har de kulturhistoriske og arkitektoniske værdier, der kan begrunde dens bygningsfredning. Bygningen er således en forholdsvis velbevaret rytterskole: bl.a. sidder sandstenstavlen stadig på sin oprindelige plads, og det store helvalmede tag med det uudnyttede tagrum er bevaret.” Den oprindelige skorsten er fjernet, og bygningen har fået store moderne døre til haven på bagsiden. Kun 5 af de rytterskoler, som stadig findes, har bevaret så meget af de oprindelige

bygninger, at de er fredede i dag; de øvrige er i årenes løb ændret ganske meget og oftest til ukendelighed ved ombygninger og andet. Foruden rytterskolen i Snesere er følgende rytterskoler fredede: Hvidovre (Københavns Rytterdistrikt), Vedbysønder (Antvorskov Rytterdistrikt), Lille Heddinge (Tryggvælde Rytterdistrikt) og Overby (Skanderborg Rytterdistrikt). Rytterskoletavlen sidder stadig i den gamle rytterskoles facade. Stenen er noget vejrslidt og temmelig forvitret i højre halvdel.

Litteraturhenvisning: Poul Søgaard Kristensen "Rytterskolen i Snesere, Fladså kommune" fra 1980. Bogen, som er illustreret og i alt på 57 sider, er udgivet af Arkitektskolen i Århus. Peter Jensen: "Gavnø Kloster og Herregaard fra Aar 1402-1902 - Et Jubilæumsskrift", udgivet 1902. Nyttige er især siderne 528 - 533, som handler om skoleholderne ved Snesere Rytterskole. Hele bogen, som er på 591 sider, kan frit downloades som pdf-fil fra 'Slægtsforskernes Bibliotek'.

Skibinge

Rytterskolen i Skibinge blev opført på hjørnet af Mønvej (hovedvejen) og Egestræde. Bygningen er velbevaret, men er på et tidspunkt udvidet med tilbygning mod syd. Ved den nordlige gavl står et meget stort egetræ, der kaldes 'Skibinge-egen', som skulle være af nogenlunde samme alder som rytterskolen, nemlig ca. 300 år. Træet står på det oprindelige tingsted i landsbyen, som det ses på fotografiet øverst side 45.

Det er ikke ofte, at skoleholderne får ros og mange lovord i indberetningerne fra skolevisitatserne, men et eksempel på, at det trods alt skete, finder man i omtalen af skoleholder Christian Falster efter en visitats af biskop Balle på rytterskolen i Skibinge i 1787. Balle skriver nemlig om Falster, at han er "en dygtig, meget virk-

som Mand. Børnene læste herligt i Bog, og kunde selv opkaste, hvad man vilde have i Bibelen, og de forstod fermt Meningen af det læste. De havde lært Bibelhistorie, læste Skrift og skrev selv. Han catechiserer for Børnene på den fatteligste Maade og kan mesterligt tildrage sig deres hele Agtsomhed. De elsker ham. Han elsker dem og er i sit Kald utrættelig og virksom. Saadan en Mand burde have Belønning." Ved den følgende visitats et par år senere skrev provsten: "Falster er omni sine Dubio den dueligste Skoleholder og tillige en Olding; 15 Rd. vilde blive ham en stor Opmuntring." Christian Falster forsømte aldrig sin skole, men det var ikke det eneste. Allerede kort efter sin tiltræden som skoleholder i 1781 fik han nemlig også gjort bønderne interesseret i at udnytte deres haver. De kunne se, hvad Falster havde fået ud af skolens jordlod, hvor en 'vildmark' hurtigt var blevet omdannet både til nyttehave og til en frugthave med mange æble- og pæretræer. Falster lærte også bønderne at dyrke kartofler, som var en relativ ny spise på dette tidspunkt. På sine gamle dage havde Falster dog ikke længere overskud til at klare undervisningen alene. Fra 1807 blev Nicolai Gotfred Gjerlach Møller derfor ansat som medhjælper, og efter lærer Falsters død i 1813 overtog Møller embedet som skoleholder.

Rytterskolen i Skibinge var i brug som skole indtil 1930, hvor den blev erstattet af en ny skole på Abildhøjvej. Rytterskoletavlen blev overført til den nu nedlagte Abildhøj Skole, hvor den blev opsat i en mur. Med god hjælp fra Tuborgfonden, Præstø Bevaringsforening og en lokal murermester fik en række borgere i Skibinge i 1994 udvirket, at rytterskoletavlen blev ført tilbage til sin oprindelige placering på den gamle rytterskole, hvor den nu er indmuret i facaden. Tavlen er velbevaret trods betydeligt vejrslid. Teksten er

Rytterskolen i Skibinge ligger på Mønvej ved det store egetræ på hjørnet af Smedestræde. På fotografiet herover ses fremmødet ved en afsløring og højtidelighed den 21. juli 1994 ved den gamle rytterskole på et lokalt initiativ, som havde udvirket, at rytterskoletavlen var blevet hentet fra den gamle Abildhøj Skole, hvor den havde været indmuret siden 1930, da rytterskolen i Skibinge blev nedlagt, og nu kom tilbage til den oprindelige bygning, selvom rytterskolen i mange år har været i privateje og anvendt til beboelse. På fotografiet afventer man spændt på afsløringen af tavlen, som gemmer sig bag tæppet. Nedlæggelserne af mange mindre landsbyskoler, som finder sted i vore dage, hvor undervisningen ofte koncentrerer omkring de større byskoler, har i flere tilfælde medført, at rytterskoletavler er kommet tilbage til de oprindelige, bevarede rytterskoler og på den måde er sikret for eftertiden. Arrangementer i forbindelse med rytterskolerne trækker ikke sjældent en del mennesker af huse og vidner om den interesse, som mange mennesker har for disse gamle skolebygninger. Fotografiet findes på Præstø Lokalhistoriske Arkiv.

ikke trukket op, men alligevel tydelig og let at læse. Rytterskoletavlen, som nu er blevet tinglyst på huset, skal i fremtiden vedligeholdes af Allerslev-Skibinge Lokalråd, som stod bag dette prisværdige initiativ. Den nedlagte rytterskole fungerede i en periode som fritidshjem, men er nu i privat eje og anvendes til beboelse.

Allerslev

Rytterskolen i Allerslev blev opført 1722 på den nuværende adresse Rekkendevej 3. Krongodset afstod Allerslev og størsteparten af Skibinge sogne til godset Nysø i 1764. I 1806 var der 82 skolesøgende børn, men kun 35 af dem kom regelmæssigt i skolen. Ved visitatsen dette år, var dog kun 22 elever mødt op.

En beskrivelse af lærer Jacob Andreas Zimmer, som var skoleholder i perioden 1781-1804, er bevaret. Provst Faber noterede nemlig om ham, at "Han drikker, men bliver aldrig fuld. Bare han dog vilde for-

bedre sig. Han sidder i yderste Armod med Kone og to Børn. Jeg har skrubhøvet ham, saa og tordnet saa, at Haaret stod som Børster. Jeg har sagt ham alt, hvad siges kan af evangelisk Sandhed. Hans Hjerte er i Guds Haand. Hans Fader var min Ven, en Jesu Elsker, en nidkær Mand. Jeg har skaffet ham Brødet, nødig skiller jeg ham derved." Biskop Balle var heller ikke tilfreds med Zimmer. Efter visitatsen i 1799 noterede han: "Han gør sig ikke den Umage, han burde og kunne." Biskop Balle visiterede igen skolen i 1806. Der var situationen ikke bedre. Efter visitatsen indberettede han nemlig, at ifølge skolejournalen "skulde Districtet indbefatte 82 Børn, men hvoraf 74 vare antegnede. Men 35 i blandt disse anføres i Fortegnelsen selv ikke at gaa i Skole,- 13 vare borte, som nu skulde have mødt. Flere blandt dem, der mødte, havde i heelt Aar ikkun været 14 dage i skolen- og 4 Ugers Skolegang i (et) heelt Aar maatte ansees for noget stort. Netop 5

af de Skolesøgende havde læst det 1. Kap. af Lærebogen og kunde modtage Veyledelse til forstandigt Svar. Ibland dem, der havde lært Catechismus alene, fandtes kun 2, som vidste at gjøre Rede med nogenlunde Forstand. Og for Indenadslæsning i mer end een Bog eller i fremmed Bog kunne jeg blandt dem, der havde søgt Skolen over 14 Dage, ikkun være fornøyet med 2. Dii-se 9 Børn fik hver sin Bog til Belønning i Overensstemmelse med deres Skoleflid og Fremgang. Her er lidet at rose eller at glædes ved, men destomer at bedrøves over. Dog havde de flittige ogsaa lært Psalmer.” Rytterskolen i Allerslev blev nedlagt i 1898, hvor den blev erstattet af en ny skole. Omkring 1900 blev rytterskoletavlen flyttet til en nyopført skole på Mønvej 120 i Allerslev, hvor den blev indsat i en mur med en uheldig placering bag en dør. Tavlen har fået en uheldig rødmalet ramme, og teksten er med vekslende tydelighed, men læselig. Stenen er meget vejrslidt og har desuden en del småskader. Den nedlagte rytterskole blev derefter anvendt til privat beboelse, men har også i en periode været anvendt som skrædderværksted. Som stort set alle bevarede rytterskoler, har også rytterskolen i Allerslev gennemgået både ombygninger og udvidelser i årenes løb, og det vil normalt være meget vanskeligt og ikke sjældent direkte umuligt at ‘se’ den gamle rytterskole i de bevarede bygninger, som de ser ud i dag. I Allerslev, hvor rytterskolebygningen stadig er bevaret, er det dog ikke helt umuligt - med lidt god vilje.

Neder Vindinge

Rytterskolen i Neder Vindinge blev opført på den nuværende adresse Kærvej 7. Den gamle skolebygning eksisterer formelt stadig, hvor den har fungeret som smedje i mere end et århundrede, men reelt er bygningen i tidens løb ændret meget på grund af omfattende ombygninger. I følge

Rytterskoletavlen fra Neder Vindinge er nu flyttet til den lokale centralskole.

bygningens nuværende ejer er der i virkeligheden kun ganske få sten tilbage fra den oprindelige rytterskole.

I forbindelse med et ejerskifte i begyndelsen af 1960'erne, hvor bygningen gennemgik en omfattende ombygning, blev rytterskoletavlen på den nye ejers initiativ flyttet fra rytterskolen til Kastrup Centralskole, hvor den nu er indsat i en mur ved den gamle skolegård. Tavlen er velbevaret, og teksten er tydelig og relativ let læselig, selv om den ikke er trukket op. Stenen har dog en del misfarvning.

Stenstrup

Rytterskolen i Stenstrup blev opført 1722 på den nuværende adresse Ambæk Mark 10. Ved en visitats i Stenstrup 1787 noterede biskop Balle, at ”I Stenstrup Skole var en meget stor Forsamling af Børn, som holdt mig varm paa den fornøjeligste Maade. De vidste alle at gøre Rede for deres Kristendoms Kundskab med sund Forstand. De havde lært mange smukke Salmer. Drengene og Piger kappedes med hverandre om Fortrinet.”

I 1700-tallet var det ikke usædvanligt, at ansøgninger blev skrevet på vers. Et eksempel på en sådan ansøgning er bevaret fra rytterskolen i Stenstrup, da skoleholder Eschild Holm i 1744 søgte stillingen som degn i Magleby på Møn. Skoleholder Holm fik dog ikke stillingen ved den lejlighed, men fortsatte sit virke som skole-

Fotografiet af rytterskolen fra et ukendt år, men før 1930. Rytterskolen var i brug som skole i mere end 200 år. I dag anvendes den velholdte, men i årenes løb også meget ændrede bygning til privat beboelse.

holder ved rytterskolen i Stenstrup indtil 1749. Hans ansøgning til biskoppen fra 1744 lød således:

*Du højærværdige Mand, en Skoleholder banker
Paa Bispens Naadedør og trøster sig i Tanker,
At han skal blive løst fra Skolens haarde Tvang,
om Bispens ser til hans Nodtørftighed og Trang.
Nu er der Lejlighed ved et af Møens Sogne,
Om Gud behager det min Lykke skal opvaagne.
Saa kan jeg age hjem med et fornyet Mod
For jeg til Kiøbenhafn gik paa min trætte Fod.
Da skal jeg og min Tak til Gud og Bispens gjøre,
Som vilde lægge til min Bon et naadigt Øre.
Vis højærværdig Mand mig dette Naadenstegn,
At jeg til Maglebye maa blive Sognedegn.
Jeg bliver i dybeste Underdanighed
Høye og Velbaarne Herres ringeste Tiener*

Eschild Holm

I 1774 blev rytterdistriktet opløst og solgt på auktion, men allerede i 1761 var enkelte dele af krongodset bl.a. Stenstrup solgt fra krongodset til Jungshoved Hovedgård.

På det tidspunkt var der 8 gårde i Steenstrup og et tilsvarende antal i landsbyen Smidstrup, som ligger umiddelbart vest for Stenstrup.

Den 26. juli 1799 visiterede biskop Balle både rytterskolen i Stenstrup og den noget yngre skole i Roneklint. Denne visitats giver et udmærket indtryk af Biskop Balles temperament og nidkærhed. Skoleholder Dizel fra Roneklint Skole havde tydeligvis irriteret Balle allerede dagen før, da bispens visiterede Jungshoved Kirke og hørte sognepræsten, pastor Faber, prædike over en tekst af Mathæus om fordom og overtro ”uden al Grund i Teksten. Men han taler vel. Skjønt skarp, og røber ellers, at Christendom ikke er hans Sag”, som biskoppen med tydelig utilfredshed noterede i visitatsbogen. Måske er Balle allerede blevet lidt irritabel under denne prædiken, da turen kom til de 2 skoleholdere, Dizel fra skolen i Roneklint og Jacob Christian Bøgvad, som var skoleholder ved rytterskolen i Stenstrup imellem 1786 og 1802. Begge skoleholdere var ikke blot kirkesangere, men skulle også begge katekisere for ungdommen i kirken, hvilket førte til følgende skudsmål fra Balle: ”Kirkesanger og Skoleholder Bøgvad synger nogenledes og chatechiserer temmelig. Kirkesanger og Skoleholder Dizel synger bedre og chatechiserer vel nok, men indblander sine Nyheder, saasom at Børn ikke skulde døbes førend ved deres Confirmation. Jeg sagde ham ikke imod for ey at volde Opsigt, men tog strax fat paa Boglæsning og gennemgik derved nogle Psalmer om Daaben, hvorved hans Vildfarelse blev svækket og bortryddet”. Biskop Balles erindring om episoden var imidlertid på ingen måde glemt. Ved visitationen på Roneklint Skole den følgende dag var den nemlig gal igen, og bispens noterede nu, at Dizel ”kan ikke vare sig for at indblande sine Nyheder. Jeg advarede ham i Enerum og tog Løfte af ham med Haand og Mund, at han skulde holde

sig til *Lærebog og Chatechismus uden at forvirre de Enfoldige*”, Balle var ikke en mand, som brød sig om ændringer og nye fortolkninger - 'Nyheder', som Balle kaldte det med slet skjult væmmelse. Balles humør blev bestemt ikke bedre, da visitatsen fortsatte på skolen i Stenstrup. *”Meget var glemt af Lærebogen. Dog vidste nogle at svare ret vel og gjorde ligeledes god Rede for Chatechismus. I Boglæsning fandtes megen Mangel, som derfor blev alvorlig indskierpet, Psalmer havde man lært (...) Begge Kirkesangere blev taget i Eed. Jeg taledede med hver især og formanede især Dizel til at bruge Forsigtighed, og saa formanede jeg Sogne Præsten og indskærpede ham sin Pligt som Sielesørger samt at styre al Forargelse og alt Vildskab. Jeg forholdt ham ikke at sætte Christus til side, men at prædike Ham og følge ham.”*

Rytterskolen i Stenstrup var i brug som almueskole frem til 1923, hvor den blev afløst af den nyopførte Jungshoved Skole. I årene inden da havde det knebet med at finde plads til det voksende antal skolesøgende børn, og siden 1918 var rytterskolen da også blevet afløst af forskolen i Stenstrup, som lå på Smidstrupvej 32. I forskolen blev de yngste børn undervist af kvindelige forskolelærere. Rytterskolen, som i årenes løb er bygget en del om, eksisterer stadig og anvendes i dag til privat beboelse.

Rytterskoletavlen har en lidt usædvanlig farve, idet den er rødgrå med tværgående aflejringsbånd i forskellige grå nuancer. Tavlen er ganske velbevaret med tydelig og forholdsvis letlæselig tekst, som dog er hugget lidt 'klemt' mod slutningen. Teksten er siden trukket op med guld. Tavlen blev flyttet til Jungshoved Skole i 1956, hvor den endnu er indmuret på hovedgangen. Jungshoved Skole er siden nedlagt, men stadig meget velholdt og anvendes i dag som medborgerhus.

Litteraturhenvi­sing: Finn Thorshøj: *”Jungshoveds skolehistorie i 1700-årene med særlig vægt på landsbyskolerne”*, side 12-22 i bladet *’Jungshoved’*, nr. 2, juni 2019 (15. årg.). Kirsten Thomsen: *”Skoler og skoleliv på Jungshoved (2)”*, side 10-17 i *’Jungshoved’*, nr. 3, september 2019.

Knudsby

Da provsten i Vordingborg i 1735 foreslog, at man fremover anvendte 'Kongens Skole' i Vordingborg både til borgerbørnene og soldaternes børn, måtte man finde en anden løsning for landsbybørnene. Det blev derfor besluttet at opføre nye rytterskoler både i Knudsby og i Bakkebølle som erstatningsskoler for skolen i Vordingborg. I modsætning til rytterskolen i Bakkebølle, som ganske vist også først blev opført senere, men alligevel stod opført i registreringerne af rytterskolerne fra 1730, selvom bygningen endnu ikke var opført, var det ikke tilfældet med 'Den Kongelige Skole' i Vordingborg (nedlagt 1742) og heller ikke med rytterskolen i Knudsby, som derfor blev opfattet som en 'ekstra' rytterskole, da den endelig stod klar til brug i 1744.

Skolen eksisterer ikke længere. Skoleholder Fastrup var i embedet i 52 år, men i de sidste år var han fuldstændig blind. Senest fra 1799 fik han en hjælpelærer, Thimotheus Riiber, som også efterfulgte ham som skoleholder, da Fastrup døde i 1807 og blev begravet i *’de fattiges Jord’*. Han var da 104 år gammel. Tilsyneladende har Fastrup ikke været nogen stor begavelse. Biskop Balle skrev i hvert fald om ham efter en visitats i 1787, at *”Boglæsningen var sløj, og at prøve Forstanden var til liden Nytte. Fastrup har aldrig anvendt sin Tænkraft, nu er det for sildigt.”* På det tidspunkt var Fastrup blind. Biskop Balle fik dog ondt af ham og skænkede ham en gave på 10 rigsdaler. Thimotheus Riiber fortsatte i embedet som skoleholder indtil 1817. Da rytterskolen i Knudsby blev revet ned,

Der findes ikke noget billede af rytterskolen i Knudsby, men på et gammelt matrikelkort (ukendt år) kan man se skolens placering og den tilhørende skolelod. Den lille landsby bestod stort set kun af en række gårde og huse på Knudshoved Odde vest for Vordingborg. Som det tydeligt fremgår af kortet, lå skolen og mange af gårdene næsten i strandkanten. Billedet herover viser kun et udsnit af hele matrikelkortet.

blev sandstenstavlen overført til en nye skole i Trehøje, hvor den var anbragt på en mur, indtil også denne skole blev revet ned i 1961. Vordingborg Kommune skænkede derpå tavlen til Danmarks Lærerforening, der lod den indmure i en gård i Kompagnistræde 32 i København. Sandstenstavlen er vejrslidt, men fint konserveret.

Konklusion

De mange gode intentioner, som instrukserne for rytterskolerne lagde op til, blev imidlertid langtfra indfriet i virkeligheden. Den dårlige aflønning af lærerne gjorde det meget vanskeligt at finde kvalificerede skoleholdere, og problemet blev ikke mindre med tiden på grund af det hastigt voksende antal landsbyskoler, som især opførelsen af de oprindelige 241 rytterskoler havde sat i gang.

I løbet af et halvt århundrede - især efter skoleforordningen i 1739 - steg antallet af landsbyskoler fra omkring 600 skoler til flere end 1700. Den ofte mangelfulde

undervisning, den undertiden lange skolevej for børnene og behovet for børnenes arbejdskraft gav anledning til en betydelig grad af forsømmelser. Mange børn blev ofte holdt hjemme - i hvert fald i de perioder, hvor der især var stor behov for deres arbejdskraft i det daglige arbejde, og bekymringen om de mange forsømmelser og børn, som aldrig eller næsten aldrig mødte op i skolerne, var da også et tilbagevendende tema i de mange visitatsindberetninger: "Den Post at formaa Bønderne til flittigen at holde deres Børn til Skole synes at være den besværligste, saasom det efter Præsternes almindelige Klage befindes, at der fattes mere Børn til Skolerne end Skoler til Børnene, og mangler ofte mere paa Villighed til at lade sig undervise end paa Lejlighed til at kunne blive undervist." Det er også vigtigt at forstå, at det ikke var bønderne, som havde ønsket skolerne, - snarere tværtimod.

Ganske vist forsømte mange børn skolen meget, men som regel var de tilmeldt skolen i så mange år, at i det mindste nogle af dem trods alt må have haft mulighed for at høre eller selv læse de bibelske tekster, der udgjorde datidens opfattelse af den nødvendige 'børnelærdom'. Der er imidlertid intet belæg i kilderne for med bare nogenlunde sikkerhed at kunne vurdere, hvor stor en del af almuen på landet, som reelt kunne læse, og der er ingen tvivl om, at analfabetismen var betydelig blandt befolkningen trods mere eller mindre gennemført skolegang i barndommen. Undervisningen var baseret på udenadslæren, og formålet med læsefærdigheden var, at barnet med læsningen fik en ekstra færdighed i at kunne tilegne sig de at religiøse forudsætninger, som var nødvendig især for dels at 'bestå' den tvungne konfirmation, som Christian VI havde indført i 1736, og som var altafgørende for barnets fremtidige liv som voksen, dels at blive en god samfundsborger, der også kunne opnå den

'frelse', som kirken forkyndte. I bedste fald var rytterskolerne medvirkende til en beskeden udbredelse af kundskaber hos de i virkeligheden ret få af landets almuebørn, som med disse skoler fik mulighed for i det hele taget at modtage undervisning. Endnu vigtigere var det imidlertid nok, at rytterskolerne i høj grad bidrog til en gradvis erkendelse af skolen som en nødvendig samfundsinstitution, som hermed blev et offentligt ansvar.

Både for børnene og for deres lærere var skolegangen præget af dyb fattigdom, og som institution lod undervisningen i rytterskolerne meget tilbage at ønske. Trods de hårde vilkår var der alligevel mange skoleholdere, som gjorde en betydelig indsats i oplysningens tjeneste og i mange tilfælde også var igangsættere i lokalsamfundet fx i forbindelse med havebrug med selvforsyning af levnedsmidler og med udbredelsen af husflid. Der er naturligvis langt til vore dages formålsparagraf om, hvad der er hensigt og forventninger med undervisningen i skolerne, men trods de åbenlyse mangler og den ofte tvivlsomme indfrielse af de intentioner, som lå bag opførelsen af rytterskolerne i 1720'erne, blev der alligevel sat gang i udviklingen af, at skolegang ikke kun skulle gælde for få udvalgte drenge i købstædernes latinskoler, men også skulle komme almuenes børn - både drenge og piger - til gavn i de efterhånden mange landsbyskoler, der efterfølgende blev opført, og at der dermed blev skabt de forudsætninger, som lidt under hundrede år senere førte til vedtagelsen af skolelovene i 1814, hvor man med rette kan tale om, at den danske folkeskole blev født med undervisningspligt for alle børn og opførelse af det nødvendige antal skoler med efterhånden fortrinsvis kvalificerede lærere. Rytterdistrikterne blev afhændet allerede i 110bet af 1760'erne og indtil midten af 1770'erne, hvor en stor del af krongodset blev ophævet eller solgt. Det sidste fore-

gik i praksis oftest ved, at rytterdistriktet blev opdelt i flere mindre godser, som derpå ved auktioner blev afhændet til private godsejere. Rytterskolerne fulgte naturligvis med i disse handler. Auktionen over ryttergodset i Vordingborg Rytterdistrikt, som således også førte til oprettelse af flere nye, private godser, fandt sted i 1774. Rytterskolerne fortsatte under de respektive nye ejere, men deres specielle 'egenart' forsvandt endeligt med vedtagelsen af skolelovene i 1814, hvor rytterskolerne blev almindelige almueskoler. Undervisningen fortsatte imidlertid i mange årtier endnu - i flere tilfælde endda i 100 år eller mere.

Kilde- og litteraturhenvi sning

Arbejdet med rytterskolerne, som for mit vedkommende foreløbig har stået på i mere end 25 år, har udover en række foredrag, en netop færdigskrevet bog på 550 sider om rytterskolerne og diverse artikler i tidsskrifter og aviser også resulteret i en efterhånden temmelig omfattende webside om '*Dansk skolehistorie i 1700-tallet med særlig vægt på landsbyskolerne*' på www.thorshoj.dk. Websiden, der fungerer som et 'arbejdende værksted' og jævnligt opdateres med nye oplysninger og nyt materiale, indeholder blandt meget andet også en langt fyldigere beskrivelse af rytterskolerne s historie og funktion, end der har været mulighed for i denne artikel, samt beskrivelser af samtlige 241 rytterskoler i samtlige 12 rytterdistrikter. Desuden indeholder websiden ca. 60 uddybende artikler bl.a. om degneundervisningen fra Reformatio nen i 1536 til begyndelsen af 1700-tallet, pietismen, kongehuset, livet i landsbyerne og i købstæderne i 1700-tallet, pengesystemet, en række foundationer bl.a. til rytterskolerne, en 'komplet' katekismus og oplysninger om andre landsbyskoler i 1700-tallet m.m. Fra den efterhånden ret omfattende litteraturoversigt i forbindelse med udarbejdelsen af websiden og denne

artikel, hvor der i flere tilfælde er oplyst yderligere litteraturhenvisninger i forbindelse med beskrivelsen af de enkelte rytterskoler, kan især fremhæves følgende:

Claus Bjørn: *"Bonde Herremand Konge - Bonden i 1700-tallets Danmark"*, 1981.

Marie Hvidt: *"Frederik IV. En letsindig alvorsmand"*, København 2004.

Thøger Jensen: *"Kong Frederik den Fjerdes Skoler (Rytterskolerne)"*, Aarhus 1921.

Johs. C. Jessen: *"Præstø Amts Skolehistorie indtil 1830"*, Historisk Samfund for Præstø Amt, 1950.

Johs. C. Jessen: *"Tybjerg Herreds Skolehistorie indtil 1830"*, *Historisk Samfund for Præstø Amt*, Årbog, Ny Række, bind II, 1943-46, side 337-406.

Holger Munk: *"Rytterbonden. En landbrugs- og kulturhistorisk studie fra Vordingborg Rytterdistrikt 1718-1768"*, bind 1: *"Gaard, jord og besætning"*, Udg. 1955.

Joakim Larsen: *"Bidrag til Den danske Skoles Historie"*, bd. 1 (1536-1784), 1916 genoptrykt 1984 på forlaget Unge Pædagoger

Aksel H Nellemann: *"Den danske skoles historie"*. Gjellerups pædagogisk - psykologiske bibliotek for seminarier, København 1966.

Sigv. Ellkier-Pedersen: *"Bogen om rytterskoletavlerne"*, Århus 1971.

Finn Thorshøj: *"Og bygger Skoler op de Fattige til Gavn - en fortælling om Frederik IV's 'Kongelige Skoler' eller rytterskoler, deres forhistorie samt lidt om den enevældige kongemagt og samfundet især på landet i begyndelsen af 1700-tallet"* (endnu under udgivelse).

"Dansk skolehistorie" (bind 1), *"Da læreren holdt skole - tiden før 1780"* (ved Morten Fink Jensen og Charlotte Appel). Århus 2013.

"Dansk skolehistorie" (bind 2), *"Da skolen tog form 1780 - 1850"* (ved Christian Larsen, Erik Nørr og Pernille Sonne), Århus 2013.

"Dagligliv i Danmark" (bind 2), *"1720-1790"*, (Red.: Axel Steensberg), København 1971.

"Salget af Vordingborg Rytterdistrikt", Årbog for Historisk Samfund for Præstø Amt, 1975.

"Aflandsbyskolens saga", udgivet af Danmarks Lærerforening, 1964.

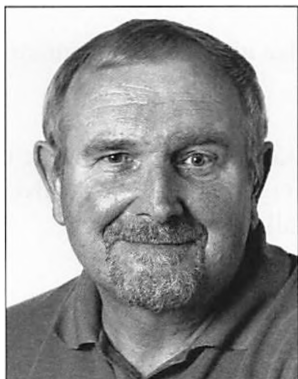
"Biskop Balles Visitatsindberetninger 1783-1793", Selskabet til Udgivelse af Kilder til Danmarks Historie, 1999.

"Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807", Selskabet til Udgivelse af Kilder til Danmarks Historie, 2002.

Materiale og ældre fotografier fra en række lokalhistoriske arkiver samt oplysninger og privatejet billedmateriale, som jeg gennem årene har samlet eller har modtaget fra adskillige brugere af min webside om danske landsbyskoler i 1700-tallet.

Det var ikke hver dag, eleverne i datidens skoler oplevede at blive fotograferet, så på de gamle skolebilleder er børnene ofte opstillet i fint tøj foran skolen og oftest med førstelæreren stående i baggrunden. På ovenstående fotografi er det elever fra rytterskolen i Dyrlev, som har taget opstilling i vintervejret. Læreren er tilsyneladende ikke med på fotografiet, men er måske i dagens anledning erstattet af snemanden. Fotografiet, som er fra 1914, findes på Præstø Lokalhistoriske Arkiv. Rytterskolen i Dyrlev er nøjere beskrevet på side 40 i denne artikel.

Finn Thorshøj

Finn Thorshøj (født 1948). Oprindeligt uddannet fotograf, siden suppleret med lærereksamen fra KDAS og bifagseksamen i historie fra Københavns Universitet. Nu pensioneret efter 40 års virke som lærer i folkeskolen m.m. og en række kurser især på Lærershøjskolen. Forfatter til en lærerhenvendt bog om anvendelsen af IT i undervisningen samt forskellige artikler med lokalhistorisk indhold og en omfattende webside om dansk skolehistorie i 1700-tallet (www.thorshoj.dk). Desuden artikler og foredrag om Frederik IVs rytterskoler, som også er emnet for en kommende bog.

Clemensminde og Nyråd

gennem mere end 200 år

Af Lene Helt Lund

Året er 2014 og vi er på vej fra Frederiksberg til Nyråd, som engang havde eget postnummer, 4774. Afkørsel 41 fra motorvejen E45 Syd mod Vordingborg samt et sving til venstre og vi er ved indkørslen til Nyråd. Mod sydsiden af vejen ligger et smukt krat med et fald på et par meter i terrænet med skoven som baggrund så langt øjet rækker. Det er levnene af Hulemose Mølle. Mod nord ligger Hulemosesøen omgivet af parcelhuse. I Nyråds bymidte passerer præstegården, derefter kroen, Brugsen og en tankstation. Husene mod syd er bygget sammen side om side og pranger af købstadsstatus fra en svunden tid. Mod nord er husene murer mestervillaer med egen matrikel.

Atter et sving til venstre drejer os mod syd ned ad bakke og op og nedad af igen. Skov og marker udfylder udsigten sammen med et gammelt bindingsværkshus' smukke

tag. Det er vores hus »Clemensminde kaldet«, som ligger omkranset af Vintersbølle Skov i det fjerne, med græssende kvæg der går i forgrunden og mod vest Kløften med rådyr og fugleliv og med luften fuld af lyden af raslen fra bævreasp. Den samme udsigt i dag som for 250 år siden efter udskiftningen af Nyråds Florke mark. Blot med et lille spadestik i jorden dukker pigstenene op omkring Clemensminde og begynder at fortælle historien om det gamle trætte hus, og det liv her var engang.

Hvem mon byggede Clemensminde, og hvem var Clemens, som huset er opkaldt efter? Det er blevet en lang rejse og en historie om international handel og iværksætter i et samfund under forandringer. Tak til Museumsinspektør Berit Christensen for værdifuld redaktionel vejledning, så historien blev mulig at dele.

Clemensminde

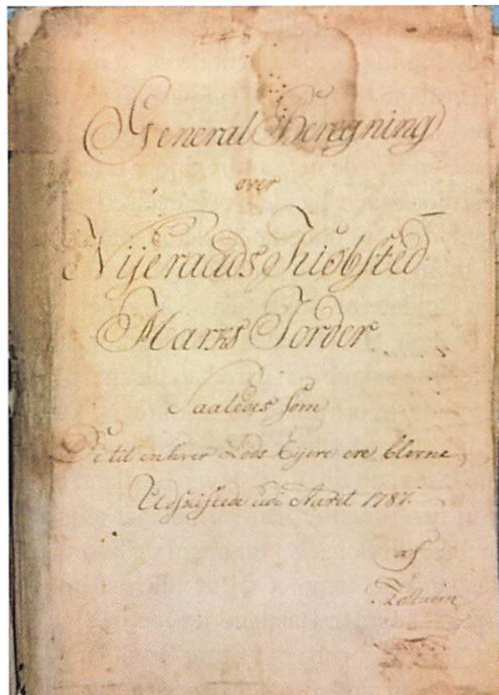
Udskiftningen i Nyråd

Nyråd var i slutningen af 1700-tallet en lille landsby med en befolkning på 120 personer¹. Indtil da havde landsbyen godt nok både været med landsogn og med købstadsstatus hvilket betød at håndværkerne bosiddende på sydsiden af hovedgaden kunne få borgerlige rettigheder, som dermed gav dem adgang til at afsætte deres varer og arbejdskraft indenfor Vordingborgs byporte. Befolkningen var beskæftiget i småerhverv inden for familieenheden som tømrer, værtshusholdere, skomager, væver, spindersker, tjenestepiger, tjenestekarle, konsumbetjente, grovsmed, kræmmer, drejer, smed, klejnsmed, handelsmand, vogter og daglejere.

Udskiftningen gennemførtes i 1787 i Nyråd, og det gav alle bønderne jord, men jordlodden var akkurat så lille, at det fortsat ville sikre arbejdskraft til de større herregårde og industrien. Den spæde industristart kan ses 14 år senere i folketællingen fra 1801, hvor Nyråd nu har en blegemester og en spindeskole.

Den unge Christen Larsen Bastland (1769-1815) var blandt de største jordbesiddere efter udskiftningen. Han ejede 25% af Nyråds Florke svarende til 24 tønder land af jorden, som var opmålt til at være på godt 93 tønder land. Efterfølgende opkøber Bastland Hulemose Mølle, jord omkring møllen, Elmegården, mose og eng m.m. I 1804 ejede Bastland over 80 tønder land i Nyråd, derudover jord i Bakkebølle og Vordingborg, og han moderniserer og udvikler Nyråds mølleindustri.

Bastland voksede op på Nørre Djursland som bondesøn i Enslev sogn, som dengang hørte under Skeels godsbesiddelser. Bastland er ikke registreret i folketællinger fra Djursland, men hans forældre og søskende

*Forside af protokol for
Nyråds Købstads jorder 1787*

er registrerede i den første folketælling fra Enslev i 1787. Ved folketællingen 1787 erhverver faderen Laurs Christensen Bastland (1740-) sig som: »Bonde, Gaardbeoer og Tilsynsmand ved »Schiervad« som var hovedgården i Skærvad under Ginnerup sogn. Bastland havde fem søskende som alle bosatte sig på Djursland. Bastland blev inden Stavnsbåndets ophævelse udtaget af greve Skeel² til Scheels kompagni. Frederik den 4. havde indført Stavnsbåndet i 1702, da han ønskede at oprette en hær af bønder, og han befalede godsejerne for hver 20. tønde hartkorn at stille med en soldat. Derved disponerede godsejerne over soldaterudskrivningen, og denne ordning betød at bønderkarlene,

1. <https://www.danishfamilysearch.dk/census1787/sogn2355/familylist>

2. *Generalkrigskommissariatet angående Udskrivningsvæsenet.*

som stod i lægsrullerne ikke måtte forlade godset før de havde aftjent deres værnepligt.

Bastland levede i Danmark i en tid, hvor landet gennemgik store forandringer. Han levede hele sit liv under Enevælden. Før Stavnsbåndets ophævelse i 1788 gjaldt det for bønderne, at deres sønner fra 14 til 36 år var stavnsbundne til fødestavnen. Soldaterne skulle tjene 8 år, senere 12 år i hæren. Hvis bonden ved hjemkomsten ikke ville antage den gård han fik anvist på det gods, hvorfra han var udskrevet, kunne godsejeren tvinge bonden til at gå med musketten op til 10 år³. Hvor Bastland har gjort tjeneste efter han var udtaget af greve Skeel til Scheels kompagni og hvordan Bastland er kommet fri af Stavnsbåndet vides ikke, men Bastland levede i 1799⁴ i det indre København i Store Brøndstræde 180⁵, et af hovedstadens mest berygtede og jammerligste slumkvarterer. Bastland er blevet gift med Maria Svanberg Haagendatter, der er født omkring 1770, og konfirmeret 1785 i Skibinge Sogn i Præstø. Hun havde ved folketællingen i 1787 ansættelse som tjenestepige hos Nicolai Aug. Rothe i Adelgade, Præstø. Parret delte bolig med Marie Svanbergs søster og svogeren Thaarup, der var skrædder. Bastland arbejdede i København som fuldmægtig i et af tidens største private oversøiske selskaber »Meinert & Co«, der var meget aktiv i trekantshandlen og ved Dampmøllen.

Bastlands eneste datter Anna Engel blev døbt den 14. april 1799 (-1851) i Trinitatis

kirke, som ligger ved siden af Rundetårn. I kirkebogen skriver præsten, at Christen Larsen Bastland fuldmægtig på Grynmøllen på Amager, og Marie Haagendatter, døbte datteren Ane Engel. Vennerne og forretningsforbindelserne kammerråd Meinert, kaptajn Jens Lind og grosserer Hage opgives som faddere⁶. Senere bor familien Bastland på Christianshavn sammen med opfinder Alexander Young (-1828⁷) på samme adresse hvor interessentselskabet »Jens Lind, Young & Kp« har sæde. I 1787 investerer den kun 20-årige Bastland i Nyråds jorder ved udskiftningen og Tubæk Mølle ved Præstø i 1800⁸. Familien bosætter sig i begyndelsen af 1800-tallet i Nyråd.

Landbefolkningens hårde vilkår i midten af 1700-tallet

De fleste bønder var fra begyndelsen selvejere, men Middelalderens mange krige medførte at bønderne foretrak at være under godsejernes eller præstestandens beskyttelse mod at overlade dem deres ejendomme og jorder, som de så brugte på livstid som fæstegårde. Ved Reformationen (1536) delte kongen og adelen kirkegodserne. Det betød, at bøndernes jordbesiddelser blev til adelsmændenes.

Adelen fik flere og flere rettigheder over bønderne, og under Stavnsbåndet i midten af 1700-tallet måtte de fleste bønderkarle oftest ved hjemkomsten fra soldatertjenesten affinde sig med den fæstegård, som godsejeren udpegede. Gården udpegedes uden foregående syn og var derfor sjældent

3. Den danske bondeungdoms mobilitet i 1730'erne Jens Holmgaard

4. København/Sokkelund/Trinitatis sogn/Kirkebøger/Kirkebog 1793 – 1811. Opslag Nr. 104/331.

5. Artikel skrevet af Jørgen Larsen Berlingske, 8. juni 2004, opdateret 7. december 2004. jl@berlingske.dk

6. København/Sokkelund/Trinitatis sogn/Kirkebøger/Kirkebog 1793 - 1811 Trinitatis/Opslag Nr. 104/331. +

7. Young, Alexander, Mekanikus, D. M., 3.6.28, 67 år død, hustru Young, Lovise, f. Leth, g. m. A. Y., død 11.4.25, 54 år <https://slaegtsbibliotek.dk/909531.pdf>

8. Jungshoved skifteprotokol 1801, side 1460 / 1467 / 1479 / 1482 / 1786.

i behørig stand, selvom der i fæstebrevet stod, at den var i god stand ved modtagelsen. Karlene var ofte analfabeter og kunne ikke selv læse fæstebrevet, og selvom han kunne læse, så vidste bonden af erfaring, at det ikke nyttede at klage. Godsejeren havde magten og kunne erklære fæstet for brudt under påskud af, at gården var misvedligeholdet.

I en fæstekontrakt fra 1801 i Rybergs Øbjerggårds fæsteprotokol er betingelserne beskrevet således:

«Hans Andersen i Vintersbølle fæster på livstid af Niels Ryberg det halve hus og det halve udhus på 10 fag som jeg i dette år har ladet bygge på min andel i Nyråds Florke med dertil lagte 3 tdr. land i fri hovedgårds takst og grænsende til stranden på følgende vilkår:

Han skal alle tider være rede og villig, når han til mit arbejde for gængs betaling forlanges, [det] være sig skovarbejde eller ved Blegen; men følgende arbejde bestemmes i henseende [til] betaling:

a. for at udskibe fra skoven til fartøjet, når jeg forlanger ham og de andre husmænd, får de ... 6 sk. for hver favn dog at jeg dertil leverer både eller pram.

b. for at hugge stave eller gærdsel og hermed lukke på gærderne forsvarligt, samt renser grøfter hvor det behøves, således, at de ved synet indestår for al den skade som min skov kunne tilføres formedelst deres efterladende arbejde betaler jeg for hver favn 6½ sk...

c. for en favn jordstød [træstubbe] at opslå med fæsterens eget værktøj og sætte sammen i forsvarlig favn, er akkorderet tre mark.

*København den 28. december 1801.
Vitterlighed Hansen, Sandberg. ...»⁹.*

Efterhånden blev det svært at få fæstegårdene besatte, og en del af bøndergårdene lå øde hen. Derfor brugtes den løsning at sende børn fra Vajsenhuset og Københavns fattigvæsen ud for at befolke gårdene. Det medførte, at godsejerne begyndte at lade bonden sidde på gården, så længe han kunne fremskaffe, hvad han skulle til godsejeren.

Oprindelig havde hoveriarbejdet omfattet pløjning, gødningsarbejde og høst. Det faldende antal bønder medførte, at flere opgaver blev inddraget under hoverarbejdet og udviklingen blev, at bønderne måtte tærskle sæden og køre den til udskibningsstederne, grave grøfter, bygge hegn, rydde træer, save brænde og sprænge sten. Husmændene var jordløse og var henvist til at arbejde som daglejere. For høstarbejde fik en daglejer nogle tønder sæd, et læs hø og et par læs tørv, men daglejeren var ofte arbejdsløs fra Mikkelsdag¹⁰ til næste års Sankthansdag. En daglejer havde ofte en ko og et par får, der gik på byens fælles græsgang. I Nyråd græssede kreaturerne på Overdrevet ved Vintersbølle Skov. Men det var sjældent tilstrækkeligt til at daglejeren og hans familie kunne undgå at gå med tiggerposen, og et offentligt fattigvæsen var ikke etableret¹¹. Situationen for begge grupper var næsten lige vanskelig, og de holdt sammen, fordi de havde en fælles modpart.

Præstestanden havde fra Arilds tid haft ret til tiende, men ved Reformationen tiltog kongen sig ret til en del af den, og landet fik både præste- og kongetiende. Kongetiende var ofte forpagtet videre til adelsmændene, eller håndhævedes af amtsforvalterne. Tiende ydedes ved at den tiendeberettigede sendte sin „tiendetager“ ud for at udtage hvert tiende neg af kornhobene. Kornskatten var meget trykkende for bonden.

9. www.koengmuseum.dk/?page_id=1599

10. Fredag den 29. september er det mikkelsdag. Det var skiftedag på gårdene og tid til at fejre høsten.

11. H. Rasmussen 1884.

De patriotiske selskaber

Modstanden mod adelen og godsejerne voksede frem i samfundet igennem 1700-tallet. Frem til midten af århundredet var foreningslivet i Danmark fortrinsvis høj-litterært og videnskabeligt anlagt. Foreningerne blev stiftet af lærde selskaber og videnskabelige akademier i de fleste europæiske lande. I 1700-tallets anden halvdel forandredes de patriotiske selskaber ved at grundlæggerne og medlemmerne tilhørte mellemlaget af befolkningen¹².

Det var borgerstanden, som var drivkraften og pressede på og ændrede den hidtidige sociale og politiske orden ved at etablere de patriotiske selskaber. Der opstod utallige patriotiske selskaber blandt borgerskabet på tværs af erhverv og lav, og de arbejdede alle på at nedbryde adlens og kongens magt. Selskaberne var en blanding af økonomiske selskaber, understøttelsesselskaber og filantropiske selskaber samt selskaber for uddannelse og oplysning, og patrioternes arbejde medførte, at der begyndte at opstå et civilt samfund i det danske rige¹³. Hele befolkningen skulle have borgerlige rettigheder og være borgere som forholdt sig til kongens dispositioner. Det gjorde patrioterne ved at skelne mellem statsform og styreform, og de pointerede, at det var styreform, der var afgørende for om landets indbyggere var frie. Statsformen var underordnet, så længe landet blev regeret på en retfærdig måde og på den måde fik de også kongens støtte til samfundsudviklingen.

I 1776 indførtes en forordning om indfødsret, som for første gang talte om statens borgere. Befolkningen var altså ikke længere kongens undersåtter, men

nu underlagt statens magt. Denne nye ret var med til at ændre betydningen af ordet borger. Befolkningen skulle nu alle være medborgere. »Selskabet for Borgerdyd«, hvor Meinert, Ryberg og Wassard var medlemmer, brugte den nyindførte trykkefrihed til at skrive om, hvordan regeringen burde føre politik. Borgervennen bragte selskabets artikler, som beskrev hvordan den gode konge og den gode borger skulle handle¹⁴. Selskabet mente at »borgerdyd« var en holdning, som kunne læres. Det var viljen til at deltage og gøre en indsats, og patriotisme skulle udbredes til hele den brede befolkning ved at almuen blev oplyst og undervist. Almuen skulle lære at være flittige og bruge den sunde fornuft for derved kunne fordomme og traditioner nedbrydes. Selskabet oprettede f.eks. Borgerdydskolen i 1787 i København, som i dag eksisterer opdelt i henholdsvis det Åbne Gymnasium og Gefion Gymnasium.

Patrioterne prægede den begyndende demokratiske moderniseringsproces i Danmark. Hele befolkningen skulle have borgerlige rettigheder som ytringsfrihed, fri bevægelighed, ejendomsret og en forudsigelig retsudøvelse i modsætning til den daværende vilkårlige retsudøvelse. Det grundlæggende holdningsfællesskab i selskaberne var en kontrast til de traditionelle landsbyfællesskaber i en tid, hvor 90 % af befolkningen boede på landet. I byerne var det en kontrast til nabofællesskaber. Det første selskab med den opbygning herhjemme var »Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab«, der blev stiftet i København i 1769. Det var det eneste selskab som blev landsdækkende i Danmark og Norge. I de følgende årtier blev der stif-

12. Borgerskab og fællesskab: Historisk tidsskrift 2006. Julie Engelhardt

13. Folkestyrets rugekasser: Frivillige foreninger og folkestyre, redigeret af Michael Boss

14. Ove Korsgård. Strejftog i foreningslivet udviklingshistorie

tet en lang række patriotiske selskaber, der alle havde en lokal forankring på en egn eller i en by¹⁵.

Patrioterne mente, at landets erhvervsliv skulle beskyttes ved at mindske importen. En øget økonomisk vækst skulle derfor bl.a. ske ved at mindske forbruget af importvarer. Udviklingen skulle ske gennem opfindsomhed, forbedringer og forandringer. Skibskaptajn Jens Lind og Young var patrioter i »Det økonomiske Velfærdsselskab« som var et borgerinitiativ iværksat i 1796 efter Københavns brand¹⁶. Hensigten var at udbrede viden om teknikker, der var brændselsbesparende og gav mindre røg i boligen. Selskabets teoretiske viden om brændselsbesparelse var hentet i Berlin og England, og den skulle omsættes til praktiske tiltag, der kunne minimere brandfaren i private boliger¹⁷. Derudover skulle håndværkere undervises i teknikker som nedsatte forbruget af brændsel, og lære om mere effektive ovne. Selskabet havde også til formål bl.a. at fremskaffe billige stenkul fra Færøerne, da de engelske priser var steget voldsomt. Det ville give landet og befolkningen en besparelse på brændsel¹⁸.

Patrioterne arbejdede aktivt for at udbygge sundheds- og uddannelsesinstitutionerne på lokalt niveau, men reformerne skulle overordnet organiseres i staten. Ved at forøge statens institutter for sundhed og uddannelse, som var menneskerettigheder, ville befolkningens velfærd og levevilkår forbedres gennem egen indsats. Patrioterne ville oplyse og uddanne den brede befolkning, og de mente, det var en menneskeret,

at alle lærte at læse og skrive og selv kunne vælge, hvilke bøger man ville læse. En stat, som fastholdt sin befolkning i uvidenhed, karakteriserede de som despoti.

Selskaberne iværksatte en strøm af aktiviteter i de danske provinser. De distribuerede skrifter, der skulle oplyse almuen om nye afgrøder og frugtbare dyrkningsmetoder, de stiftede hospitaler og fattighuse, etablerede realskoler, almuebiblioteker og læsegrupper, og de udarbejdede topografiske beskrivelser og demografiske statistikker, som de publicerede i pjecer og tidsskrifter. Udgivelserne var mulige, fordi kongen og hans regering i 1755 havde opfordret befolkningen til at deltage i den offentlige debat bl.a. om landbrugsreformen. Trykkefriheden blev senere udvidet af Struensee, men indskrænket igen af Guldberg-regeringen. Den egentlige trykkefrihed fulgte med Grundloven af 5. juni 1849.

Eksempler på de patriotiske selskabers publicerede skrifter og vejledninger:

- Vejledning for bonden til selv at maale og aflegge Kort over sine jorder.
- Vejledning til Bonden til at dyrke Hør og bearbejde den indtil Heglingen¹⁹.
- Lærebog i Regnekunst og Opmaaling for Bonden og Jordbrugere, til selv at opmaale og tage Kort over deres Jorder.

De patriotiske selskaber støttede den sociale orden, som var indeholdt i den lutherske husstandslære, hvor personen havde sin faste plads i husstanden og erhvervsgruppe i landet. De mente, at hver enkelt borger

15. www.historisktidsskrift.dk/pdf_histtid/106_1/33.pdf

16. *Kiøbenhavn Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger 19. marts 1798*

17. Fragmenter om hvad hidtil hos os er foretaget i Henseende til Brændebesparelse, samt Underretning om det her i Kiøbenhavn i denne Henseende opstaaede økonomiske Velfærds-Selskab. Frederik Thaarup

18. Julie Engelhardt. Borgerskab og fællesskab: de patriotiske selskaber i den danske helstat 1760-1814. Historisk Tidsskrift 2006

19. Carl Gottlob Rafn. Kbh. 1837

skulle udvikle sig indenfor sin egen erhvervsgren, eksempelvis at en fæstebonde blev selvejerbonde, men han skulle forblive at være bonde. De patriotiske selskabers mål var, at bønderne blev selvejere og frie fra godsernes formynderi. Det skulle foregå ved, at hovedgårdene blev udstykket, og fæstegårdene blev solgt til fæsterne eller andre. Bastland er et eksempel på en bondesøn som vred sig fri af Stavnsbåndet og blev jordejer men også meget mere end det.

Patriotiske tiltag i Nyråd

Forandringerne skulle bygges op fra grunden og skabe erhvervsfaglige kundskaber i den brede befolkning for at reformerne kunne gennemføres med succes. En af de patriotiske arbejdsmetoder til at implementere erhvervsreformerne var spindeskoler. Storkøbmanden Niels Ryberg (1725-1804) var foregangsmand for spindeskoler i Danmark. Han fik endeligt skøde på godset Øbjerggård på Sydsjælland i 1779. Han tog initiativ til at stifte Næstveds Patriotiske Selskab med henblik på at udvikle en regional tekstilindustri. I løbet af 1780'erne etablerede selskabet 13 spindeskoler i købstæder og landsbyer på Midt- og Sydsjælland, og det var fortrinsvis børn i alderen 4-13 år, som beskæftiges på skolerne. Udover at lære at spinde blev børnene opdraget til at være arbejdsomme. Patrioterne argumenterede for det synspunkt, at børn der i en tidlig alder lærte at bestille noget, ikke ville ligge staten til byrde senere i livet. De energiske og artige børn blev præmieret med en belønning for at lære dem, at det betalte sig at være flittig.

En metode til at lære børnene arbejdsomhed, var spindeviser, som børnene sang, mens de spandt. Spindeskolerne var

en social investering, hvor det forventede fremtidige udbytte ville blive arbejdsomme og stræbsomme borgere. Reformerne handlede om at internalisere en ny arbejdsmoral. Den enkelte person skulle føle en indre motivation til at være flittig og tilegne sig et adfærdsmønster, som var præget af moral og selvbeherskelse. Nyråd Købstad havde allerede før år 1800 sin egen spindeskole støttet af Juristråd Engelbrecht, der mindedes i 1801²⁰ med følgende tekst:

Minde

Ensomhedens stille Bolig giver Gjenlyd af Sukke og Vemods Taare, over Tabet af vores Velgører, nu i Evigheden belønnede Justittraad Engelbrecht, hvis Glæde var at trøste de Fortrængte, hjælpe de Nedtrykkede, evig Glæde høste nu denne sjældne Mand; men alt for tidlig savnes af os, der nyder Frugten af hans velgørende redelige Hjerte, som satte mig i Virkekreds, hvorved findes Lindring imod Nøden; ja mange Huusarme, gamle saavel som unge, finder sig trøstede ved Arbejdsomhed. Salige! Velvelsigne dit hæderfulde Støv, vi bestroe dit Minde med Takketaare.

Nyraad Spindeskole.

Karen Grandjean

Også hos Enevælden var en forandring på vej. De patriotiske selskaber havde Frederik 6.'s (1786-1839) opbakning. Han stod i spidsen for Danmarks regering og var regent i over 55 år. Allerede som kronprins havde Frederik sluttet forbund med den forviste grev A.P. Bernstorff, de to unge grever Reventlow, grev Schimmelmann og Stampe med det formål, når den rette tid kom, at styrte magthaverne i Guldbergs regering. I året 1784 udspillede det risikable slag med kronprins Frederik i

20. *Kiøbenhavnsastland 1801 Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger* AVIS. 11. dec. 1801 2. udgave

spidsen for gennemførelsen. I det velforberejede statskup ved statsrådsmødet den 14. april, som var første gang Kronprinsen tog sæde i statsrådet, forelagde Kronprinsen sin fader et dokument til underskrift, som opløste det siddende statsråd. Kongen underskrev og de nye ministre Bernstorff, Huth, Rosenkrands og Stampe udnævntes. Den unge kronprins Frederik overtog regeringen fra sin psykisk syge far, og det bandede vejen for den Bernstorff-Reventlow-Schimmelmanske arena og gjorde den unge kronprins til kongemagtens lovlige repræsentant i den danske helstat med titlen kronprinsregent. Kronprinsens opdragelse blandt den almindelige befolkning havde givet ham forståelse for befolkningens levevilkår. Derfor var det muligt for patrioterne at være frontløbere i kampen mod en samfundsstruktur, hvor rang og fødsel gav privilegier og prestige.

Patrioterne anså den oversøiske handel, trekantshandlen, for at være en midlertidig gunstig situation. Den typiske købmand var både grossist, detailhandler og skibsreder, og sad derved på flere led af handlen. I de patriotiske selskaber knyttede medlemmer fra borgerskabet, håndværkere og embedsmænd relationer på tværs af deres erhverv og lav. Og blandt de oversøiske handlende patrioterne var Ryberg, Meinert og Wassard, der alle – med udgangspunkt i Københavns centrum - tjente formuer som grossister ved deltagelse i trekantshandlen. Wassard var desuden blandt de »32 mænd«²¹. Bastland er ikke at finde i blandt de undersøgte patriotiske selskaber, men som fuldmægtig hos Meinert & Co havde han et tæt samarbejde med Meinert, Lind og Hage, og de stod som nævnt alle fadder ved datterens døb i 1799.

Trekantshandlen og de involverede, som fik betydning for Clemensminde og Nyråds udvikling. De af patrioterne ønskede samfundsforandringer krævede ikke kun velvilje, men også økonomi til omvæltninger og uddannelse. En stor del af økonomien kom fra Trekantshandlen. For Nyråd er fire af de københavnske patriotiske handelsmænd interessante. Bastland, Lind, Wassard og Ryberg erhvervede enten jorder ved kongens salg af ryttergods i 1774 eller omkring tidspunktet for udskiftningen i Vordingborg og Nyråd 1787. Handelsmændene investerede i Nyråds og Vordingborgs industrielle udvikling, som både gav almuen viden og arbejde. Desuden var Clemensminde ejet i forskellige perioder dels af Bastland, Ryberg, kongen og Wassard.

Begrebet trekantshandel refererer til et handelssystem, som var i funktion fra omkring midten af 1600-tallet til højdepunktet omkring 1820, hvorefter systemets omfang efterhånden svandt ind. Trekantshandelen forbandt kolonimagter i Europa med destinationer i Afrika og europæiske kolonier blandt andet i det Caribiske Hav. Incitamentet for at kolonisere var især produktion af oversøiske produkter. Merkantilistisk politik fordrer, blandt meget andet, en positiv handelsbalance på baggrund af høj eksport og begrænset import. Eftersom man måtte betale for at importere populære varer som sukker i de dyrebare ædelmetaller, var man således interesseret i selv at kunne producere eksempelvis sukkeret. Centrum for den danske sukkerproduktion og handel var København, hvor man modtog sukkerrørerne, behandlede og raffinerede produktet til hvidt sukker formet til sukkertopper og derefter solgt videre.

21. Selve begrebet de 32 mænd opstod i forbindelse med Enevældens indførelse i 1660, hvor borgere stillede krav om en forsamling til at styre København. Det var en forsamling af handelsmænd og grossererere som repræsenterede borgeren. De 32 mænd havde foretræde for kongen.

Det kongelige Østersøisk - Guineiske Handelsselskab var det sidste af statens begunstigede selskaber.

Hovedaktørerne i den danske kolonisering af de oversøiske besiddelser var handelskompagnerne. Kompagnerne var selvstændige virksomheder, som både kongen og private investorer investerede i.

I 1700-tallet var en meget stor del af den søgående handel overgået til privathandlende, der var initiativrige og hurtige til at udnytte de foreliggende muligheder. Samtidig med den voksende forståelse for de privates initiativer ønskede staten også selv at udnytte de muligheder, der var ved oversøisk handel, og støttede derfor kompagnerne økonomisk og med kollegiernes embedsmænd og ministre medsidende i kompagniernes styrelser. Det neutrale Danmark var i en verden præget af krige, og staten virkede som bagmænd i det økonomiske system.

»Det kongelige Østersøiske-Guineiske Handelsselskab« - oprettet 1781- blev det sidste statsstøttede kompagni, som skulle tage sig af den østersøiske handel med Guldkysten og tillige indrette forråd for østersøiske varer bl.a. i København. Det nye handelsselskab skulle for staten tilvejebringe et kornoplæg i hovedstaden som sikkerhed for forsyningen i langvarige vintre, og selskabet fik under særlige forhold ret til at handle med dette korn. Allerede i 1783 begyndte det at være nedgangstider efter henholdsvis kolonikrigen og den nordamerikanske krig sluttede, og staten støttede endnu engang selskabet økonomisk og overlader det til aktionærerne

selv at træffe bestemmelse om, hvorvidt kompagniet skulle fortsætte. Kompagniet bestod, og en ny bestyrelse nedsattes, hvor interessenterne skal vælge fem personer til direktionen. Direktionen diskuterer »Det kongelige Østersøisk-Guineiske Handelsselskabs« fremtid og på generalforsamlingen i 1787 nedsattes en kommission, som skulle undersøge virksomhedens alt for omfattende aktiviteter, som betød at ingen kendte selskabets økonomiske stilling. Det interessante her er, at blandt kommissionsmedlemmerne var kaptajn Lind (kaptajn Jens Linds far). Kommissionen anbefaler, at kompagniet nedlægges, og på generalforsamlingen senere samme år vedtages en overdragelse af selskabet til kongen. Selskabet sælges, og handlen afsluttedes ved kongelig approbation af 8. august 1787²². De nye købere var private entreprenører, og imellem de private handelsskaber var Kammerråd Andreas Evald Meinert, der var blandt de største grossere i København. Nyråds største jordbesidder ved udskiftningen, Christen Bastland, var fuldmægtig i et af Meinerts kompagnier²³. Meinert drev den vestindiske handelsvirksomhed sideløbende med sin karriere som kammerråd. I 1790'erne blev interessantselskabet udvidet med Johan Friedrich Hage²⁴, og firmaet kom til at hedde »Meinert & Co«. Handelsselskabet voksende hurtigt og i årene 1801 - 1803 havde »Meinert & Co.« de største vestindiske forretninger med importeret sukker, kaffe og tobak i København. Meinert bestyrede sideløbende svigerfaderens forretninger gennem firmaet »Christen Noe & Co«^{25, 26}.

22. *Det Kgl. OKTR: Østersøisk- guineiske Handelsselskab. Knud Klem*

23. *Historiske meddelelser om København. Årbog 1970*

24. Hage og Rosentand var juristråder i Toldkammerkolligiet.

25. https://sortefortid.dk/uf/90000_99999/95418/6b440883bb6c17f04f41cc7afe390d9b.docx

26. Hovedbog for købmand J.F. Hage, Vordingborg (1832 - 1848). C. Hage & Son (1832-1848) En bror, købmand J.F. Hage, har i starten af 1800-tallet omfattende handel i Vordingborg. Firmaet hed »C. Hage & Son

Skipper familien Linds baggrund før Bastland får vennen Jens Lind til Nyråd

Skibskaptajn og direktionsmedlem i »Det Kongelige Østersøisk-Guineiske Handels-selskab« Henrik Lind havde sønnen Jens Lind, der var skibskaptajn og reder i København. Han blev i det københavnske byliv kaldt »Den Lange Lind«. Jens Lind havde i 1796 på Guldkysten (Ghana) giftet sig med Antoinette Wrisberg, der var født på Sct. Croix, og var datter af guvernør Wrisberg. Jens Lind blev med ægteskabet svoger til den yngre guvernør Wrisberg, der også deltog i trekantshandlen med Meinert & Co. Jens Lind stod i spidsen for planlægningen og gennemførelsen af Meinert og Hages mange ekspeditioner til Guldkysten, og deres fælles handelsinteresser i Guldkysten samt samarbejdet med bl.a. Wrisberg. Derudover kan Lind have haft aktiver i Meinert & Co. eller Chr. I. Noe, men regnskaberne er ikke bevaret²⁷. Det må være i dette samarbejde Bastland og Jens Linds venskab opstod.

Den magtfulde Wrisberg slægt spillede en stor rolle i handlen med Vestindien helt ind i begyndelsen af 1800-tallet. Hustruens to brødre besad begge guvernørposter i den danske koloni. Jens Linds hustru Antonette Philippine Wrisbergs ældre bror Johan Peter Wrisberg havde i 1801 orlov fra sin stilling som guvernør for de danske slaveforter på Guldkysten, men vendte tilbage til guvernørposten på Guldkysten, hvor han samtidig fortsatte med at drive slavehandel, bl.a. som ejer af slaveskibene

Albert og Robust, der i 1800 bragte over 600 slaver fra Guldkysten til St. Croix. Senere fulgte Jens Linds ældste søn, Heinrich Gerhard Lind (1797-1833), i familiens fodspor. Han bosatte sig på Guldkysten, hvor han den 28. juli 1828 tiltrådte som guvernør på »Interim bestaldingen«. Guvernørposten havde han frem til 27. januar 1831. To år senere blev han endnu en gang guvernør, fra 4. december 1832 frem til han døde den 21. juli 1833²⁸.

Jens Linds far, Henrik Jensen Lind, indledte sin karriere som styrmand i det Asia-tiske Kompagni, hvor Ryberg sad i direktionen. Kaptajn Lind startede til søs i midten af 1750-tallet og han nævnes som styrmand i 1761, 1762, 1764 og 1769²⁹. Henrik Lind fik borgerskab, som skipper den 23. april 1773 og i løbet af 1770'erne flyttede Henrik Lind sit fokus mod Vestindien. I 1779 førte han fregatten »Postillionen« til Guldkysten³⁰. Dette var i trekantshandelens storhedstid, og det er sandsynligt, at »Postillionen« havde slaver med videre til Vestindien. Omkring 1787 blev H. Lind ejer af brigantinen »Haabet«, som kan være det skib den danske forfatter Mich Vraa fortæller om i sin roman »Haabet«, selv om hændelsene og personerne i romanen er fiktive. Virkelighedens »Haabet« lagde fra havn den 22. august 1787 med afgang fra St Croix, og to dage senere gjorde skibet et kort stop på St. Thomas, før det satte kursen mod Europa lastet med sukker. »Haabet« ankom til København otte uger senere, den 17. oktober 1787³¹. I 1781-82 førte Henrik Lind en anden fregat, »Gehejmeraad Gregers Juel«

27. Historiske meddelelser om København. Årbog 1970

28. www.jmarcussen.dk/historie/hart/rejser/guinea/guineahist.html

29. Pedersen Nordisk Papirhistorisk Tidsskrift 2/98, 8-21.

30. <https://www.jmarcussen.dk/maritim/skibsliste/side.php?id=9702>

31. <http://ddb.byhistorie.dk/skibsfart1787/skib.aspx?hjemhavnID=292&skibID=233>

til Guldkysten og Vestindien på vegne af det Østersøisk-guineiske Handelsselskab³². Skibet medtog 298 slaver fra Guldkysten, antagelig fra den danske koloni på Guldkysten, hvoraf 186 slaver overlevede overfarten på Atlanterhavet³³.

Familien Lind boede på Christianshavn, og Jens Lind og hans søskende voksede op på adressen Dronningensgade 248. Søsteren Elisabeth blev døbt 19. juni i 1762 i Vor frelser Kirke. Jens blev døbt den 31. juli 1764 samme sted³⁴. Christen Noe (Meinert svigerfar) var blandt fadderne. Jens' bror, Clemens, bliver den 26. april 1769 døbt i Vor Frelser kirke. Blandt Fadderne var Madame Noe, Meinerts kone³⁵. De tre søskende har leget på Christianshavn, og formentligt været optaget af det store skibsbyggeri på havnen samt iagttaget den store handel med oversøiske varer: Kaffe, kakao, sukker, the, krydderier, vin, træ, bomuld, porcelæn m.v. og formentlig også set enkelte slaver ankomme til landet.

Børnene har betragtet mængden af skibsladninger, som blev losset i land og distribueret af storgrossisterne og de kan have leget i faderens Henrik Linds pakhus³⁶ som lå på Christianshavn. Børnene har kunnet iagttage de mange rige grosserer og skibskaptajnernes stemningsfulde liv med tjenestefolk, fine hestevogne, eksklusive klæder og meget andet, og ikke mindst har de hørt faderens beretninger om sejladserne til de fremmede lande. De har hørt historier om det mørke folk, deres arbejdskraft i sukkerplantagerne, den eksotiske mad og europæernes eksklusive liv på de vestindiske øer. Faderen har formentlig

Navn	Beløb	Enhed
Jens Lind	36	R
Antonette Phillips	24	R
Zarina Onhand	4	S
Jens Peter	2	S
Antons Wilhelm	1	S
Klaus	16	S
Jens Hansen	26	S
Abel Olesdatter	33	S
Inge Johanne	34	S
Anne Dorothea	21	S

Fig. 2 Skipper Jens Lind, boede ved folketællingen i 1801 til leje hos skibsreder og brygger J. D. Vogel i Strandgade 39, Christianshavn. I huset boede den 16-årige "neger" slave Petrus.

også fortalt børnene om de lange farefulde sejlads på det åbne hav og livet ombord på fregatterne. Derudover må Jens Lind have hørt faderens fortællinger om »Det kongelige Østersøisk-Guineiske Handelsselskabs« økonomiske bedrifter, og retten til opbygningen af et kornlager.

Faderen må have været Jens og Clemens Linds inspirationskilde til deres egne oversøiske handelsaktiviteter for begge brødre. De fulgte i deres fars fodspor og var uddannede skippere. Danske søofficerer var veluddannede i sammenligning med andre europæiske skippere. Fra 1701 havde uddannelsen både et teoretisk og praktisk indhold. Jens Lind erhvervede skippereksamen den 26. september 1792, og han fik ved fremvisning af sit eksamensbevis, borgerbrev som skipper i København. Clemens Lind fik sin styrmandseksamen d. 2. november 1796, 26 år gammel, og to år

32. <https://www.jmarcussen.dk/maritim/skibsliste/side.php?id=10034>.

33. https://sortefortid.dk/uf/90000_99999/95418/00ac53e51b952a78df3e3ef8be5abcd1.docx

34. <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17119855#158808.26681081>

35. www.danishfamilysearch.dk/soegn688/churchbook/source/137969/opslag15043009

36. Kaptajn Linds pakhus. <http://ao.salldata.dk/vis1.php?bsid=1776&side=7>

senere den 29. oktober 1798 gennemførte Clemens skippereksamen. Ved Clemens data er der tilføjet »Død«.

Jens Lind var en særdeles begavet og visionær forretningsmand, og blev velhavende ved med egne skibe at deltage i trekantshandelen både før og efter slavehandelsforbuddets ikrafttræden i 1803, og ved deltagelse i kanonbådskrigen. Han havde derudover sammen med sin svoger, major Wrisberg, anlagt en kaffeplantage på Guldkysten. Jens Lind ejede flere skibe: Skibet Albertine Wilhelmine i 1797- 98 og 1800 som det blev solgt i Vestindien i 1802; skibet Martha Magdalena med sejlads i 1801, 1803 og 1804 med henholdsvis 137, 176 og 176 slaver ved ankomsten til Vestindien; skibet Kronprinsesse Maria i 1803 med 409 slaver ved ankomsten; skibet Experiment i 1803 med 143 overlevende slaver; skibet Nicoline i 1805 med 302 slaver og Christiansborg i 1806 med 133 slaver ved ankomsten til Vestindien³⁷.

Broderen Clemens Lind er registreret med tre ekspeditioner på havet. Han sejlede i 1796 som første styrmand på fregatten Philippine (opkaldt efter Linds hustru) og som skibskaptajn på ekspeditioner med broderen Jens Linds fregat Martha Magdalene i 1798 og 1800. Fregatten var et slave-skib, som sejlede til Guldkysten og derfra til Amerika. På den sidste tur i 1800 ser det ud til at Clemens Lind går i land på St. Croix undervejs på turen, da 1. styrmand Søren Højer overtager kommandoen, som skipper på fregatten. Jens Lind forfremmer Søren Højer som skipper, og han har kommandoen på de efterfølgende sejlads

med fregatten Martha Magdalene i årene 1802 til 1805³⁸.

Jens Lind var direkte ansvarlig for at have fragtet 1781 dokumenterede slaver fra Afrika til Vestindia og disse tal er udelukkende optalte slaver som omfatter Jens Linds slavehandler som skibsejer. Jens Lind kan også have transporteret slaver over Atlanerhavet som kaptajn for andre redere. Danske myndigheder udstedte forbud mod slavehandel gennem den såkaldte »Forordning om negerhandelen af 16. mars 1792«. Forordningen forbød kun slavehandel, men ikke slaveri som system, det blev først ophævet i 1848. Forordningen trådte i kraft 10 år senere i 1803, og i mellemtiden øgedes intensiteten i slavehandlen betydeligt.

Jens Lind havde gennem hele livet et aktivt forretnings- og industriliv. Først i de danske kolonier, og efterfølgende i Københavnsområdet deriblandt et stort ølbryggeri på Vandkunsten 8, hvor han ombyggede hovedbygningen, som i dag er fredet³⁹. Jens Lind investerede i år 1800 i to parceller i Gentofte som var udstykning fra nabogården »Maglegaard«, og i 1809 en tredje parcel, som tilsammen var på 55 tdr. land. Jens Lind opførte en avlsgård, som han kaldte »Lindlyst«. Han plantede 20.000 vilde træer som var en mangelvarer på den tid og 800 frugttræer. Året efter solgte Lind Lindlyst til Grosserer Thomas Ter Borsch, som omdøbte bygningen til »Taffelbay«⁴⁰. I dag ligger boligen på adressen Tranekærvej 20, Hellerup.

Jens Lind købte også Hesselø og i en avisnotits⁴¹ kan befolkningen læse om, at Lind er i gang med at omdanne Hesselø

37. <https://www.sortefortid.dk>.

38. <https://www.skippere.dk/index.php?site=relation3&&var=6253>

39. www.indenforvoldene.dk/vandkunsten-8-8a-kompagnistraede-39

40. *For og Nu 1922 bind 8-9.*

41. *Fyens Stifts Kongelig allene privilegerede Adresse-Avis og Avertissements-Tidende 26. okt. 1804. Linds Hesselø.*

til et lille paradis. På øen blev der indført fiskere, bygget en fiskerihavn med indkøbte redskaber, indført 50 køer og bygget et »Sveitserie« (mejeri for schweiziske oste), som producerede 2000-2500 kg ost årligt. Derudover var Jens Lind ejer af et bageri på Frederiksberg, et sæbeværk både på Vesterbro og Lyngby og en kort periode ejer af Iselinge gods⁴².

»Kampløbet« om den første danske dampmølle

I anden halvdel af 1700-tallet havde Danmark en af Europas største krigsflåder, og skibsproduktionen fortsatte med at øges. Skibene blev bygget større og større, og det krævede større og tungere ankre. Hidtil var ankerne fremstillet med håndkraft af smedene, der producerede ankre under høj varme og i et højt tempo. Det nødvendiggjorde mange mænds håndkraft, men smedene var ved at nå grænsen for, hvor store ankre de kunne smede med håndkraft.

De energimaskiner, man havde til rådighed på dette tidspunkt, var vandmøller og vindmøller, men det var ikke lykkedes at tømme disse to drivkræfter til brug i industrien i nogen særlig udstrækning. Hovedproblemet var antageligt at både vand og vind er afhængige af klima og vejrforhold. Derudover var selve jernforarbejdning, dvs. smedefaget endnu ikke særligt højt udviklet – det krævede en stærkere og mere stabil drivkraft. Englænderne havde samme problem og var langt fremme i den tekniske udvikling af dampmaskinen. I løbet af 1770'erne havde skotten James Watt udviklet og forbedret dampmaskinen til en revolutionerende drivkraft, der var uafhængig af vand- og vindkraft. I Danmark blev der intenst arbejdet på at udvikle mekaniske dele til mølleri, muddermaskiner,

pumpemaskiner, og på Holmen arbejdede »Konstruktionskommissionen« med at udvikle en »Ildmaskine« (dampmaskine) til kraft for hammersmedjen for at øge ankerproduktionen. Arbejdet på Holmen kan ses som Danmarks første industri af mekaniske maskiner og den begyndende nedbrydning af lavene.

Holmens kommandokontor samt smede-, klokkestøber- og gørtlerlavene deltog heroisk i opløbet om at være den første danske dampmaskineproducent. Kommandørkaptajn og fabriksmester Henrik Gerner (1741-1787) var en visionær mand, der indførte hestekraft ved muddermaskinen og pumpemaskinen på den gamle dok på Christianshavn, og det havde medført en større effektivitet og mindre omkostninger for Admiralitetet, men dampmaskinerne som drivkraft var det ikke lykkedes at producere.

I 1787 mærkede Admiralitetet, at man manglede foruroligende mange ankre og Søetaten kom frem til den konklusion, at man selv ønskede at udvikle en dampdrevet hammersmedje til smedeproduktion af ankre på skibsværftet. Med det formål gik Admiralskollegiet i oktober 1787 til kongen med en ny ansøgning angående manglen på ankre og foreslog, at Marinen skulle skaffe en lignende »Ild-Maskine, som den der i England forrettede smedningen af den engelske flådes ankrer«, og den kostbare »Ildmaskine« kunne også bruges til andre formål som at drive valseværk, blæsebælge, slibeværker og dokkens vandpumper, og »Kaptajnløjtnant Haaber havde allerede været på flere rejser til England for at skaffe oplysninger, om 'de i England anbragte Möller, som drives med Ild eller Steam, som kunde anvendes til Hammer=Møller til Skibs=Ankeres Smedning«⁴³.

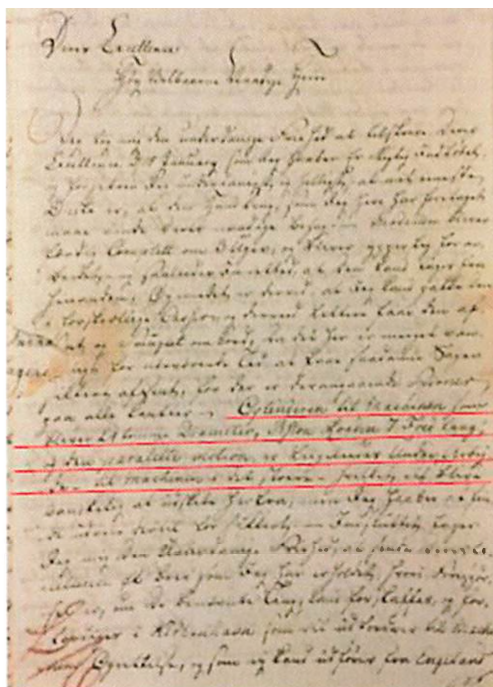
42. Historisk samfund for Præsto amt. Arbog 1963

43. <https://ing.dk/artikel/et-forhindringslob-overfore-ny-teknologi-8590>

Kongen godkendte forestillingen og gav tilladelse til at sende en agent til Storbritannien. Kommandokontoret fik ansvaret for at gennemføre den danske plan om at udvikle en dampdrevet »hammersmedie«. Kaptajnløjtnant Adam Haaber udnævntes til at udføre opgaven. Han havde i 1785 giftet sig med en engelsk enkefru Thomsen og igen været i London i 1786 for at få forskellige økonomiske forhold ordnet. Da Englænderne ønskede at beholde dampmaskinens teknologi for sig selv, havde regeringen indført strenge straffe for personer, som bragte viden eller maskiner ud af landet. Derfor måtte opgaven løses i al hemmelighed. Agent Adam Haaber rejste til London med opgavebeskrivelsen »til nogle af mine affairs Afgjørelse«. I virkeligheden var det for at ordne »Ildmaskine sagen« i al hemmelighed. Haaber havde på den hemmelige mission i England stort besvær med at skaffe både tegninger og en maskinmodel til Danmark.

Håber sendte breve hjem fra sin hemmelige mission til England om Dampmølle-konstruktioner i 1788⁴⁴.

Men missionen lykkedes og Haaber kom tilbage til Danmark 1788, og senere ankom skotten Andre Mitchell og Alexander Young, som skulle konstruere »Ildmaskinen«. Den første dampdrevne »hammersmedie« i Danmark producerede fra 1791 til 1799 70 ankre, og projektet var derfor en stor succes. De første 5 år kørte hammersmedjen upåklageligt, men fra 1796 begyndte slitagen og maskinen skulle repareres utallige gange⁴⁵. Det store tandhjul var for spinkelt bygget og armene knækkede. Kobberkedelen blev utæt og kobbersmeden kunne ikke reparere skader-

Håber var Danmarks hemmelige agent, der smuglede oplysninger om ildmaskinens konstruktioner fra England til Danmark i 1788. I nedenstående brev skriver han om dimensionerne til cylinderen til Ildmaskinen.

ne. Efter mange overvejelser konkluderede Konstruktionskommissionen i 1801, at »Af Ild-Machinen haves ingen Nytte«. Dampmaskinen blev opgivet i 1801.

Gamst var blandt medarbejderne ved »Ildmaskinen« og fremstillede 3 cylindre af metal til maskinen. Han beskæftigede 43 arbejdere i perioden i sit alsidige værksted. Det bliver også Gamst, der vinder opgaven med at undersøge og begrunde, om en dampmølle vil være rentabel. Gamst var i 1795 nået så langt, at hans dampma-

44. Rigsarkivet. Generalkommissariatet (Søetaten), Gehejmeråd F. C. Rosenkrantz – Embedsarkiv (1796 - 1796). Original, Papir m.m. Ildmaskinen. Pakkens Nr. 38

45. <https://ing.dk/artikel/et-forhindringslob-overfore-ny-teknologi-8590>.

skine model var konstrueret, og han var gået i gang med at få sat de enkelte dele sammen til en dampdrevet mølle⁴⁶. Men den 5. juni 1795 kom Københavns store brand, som nedbrændte en del af Københavns indre by, og heri blandt var Gamst gård, hvor den dampdrevne mølle model var opstillet⁴⁷.

Tilsyneladende ønskede Københavns Magistrat ikke at vente længere på udviklingen af dampmøllen. Året 1794 havde været et usædvanligt tørt og stille år, og møllerne i København havde store vanskeligheder med at arbejde pga. vand- og vindmangel. Den frygt for mangel på føde havde magistraten allerede haft tilbage i 1789, derfor havde de dette år oprettet en officiel »Provideringskommission« (Forsyning med Levnedsmidler). Siden 1784 var magistraten pålagt at komme med en oversigt over behovet for korntilførsel til staden. Hvert efterår indsamlede kommissionen oplysninger om byens folketal, antallet af heste og andre kreaturer og lageret af korn hos grossererne, bagerne, bryggerne, hyrekuskene og andre. Kommissionen havde også ansvaret for, at hørkræmmerne var forsynede med varer, som krævedes til de fattiges føde: salt, sild og tørfisk, og spækhøkerne havde et nærmere angivet forråd af smør, flæsk, ost etc.

Det første private privilegium til en dampdrevet kornmølle i Danmark

Dampmaskinens opfindelse, manglen på vand- og vindkraft i sommeren 1794 i København, og statens manglende kornlager efter nedlæggelsen af »Østersøisk-Guineisk Handelsselskab« i 1787 sammen med

tidens patriotiske tænkning om at udvikle og skaffe bedre levevilkår for befolkningen, medførte en øget motivation til at anlægge nye mel- og grynmøller og ansøgningerne strømmede ind i efteråret 1794.

Den 26. januar 1798 blev det bekendtgjort at Jens Lind, Alexander Young & Kp. fik privilegiet med privilegeret krav om et kornlager på 10.000 tdr.⁴⁸:

»Under 26de d. Md har Kongen bevilget, at Alexander Young & Komp. af Kbhvn. maae, for at sikre Staden for Brødmangel, naar Tørke og Vindstille hindre Vindmøllerne fra at male, anlægge i bemeldte Kbh. en Mølle, som skal drives ved Damp-Maskiner, til kornvarers Formaling under Vilkaar, at

1) denne Mølle anlægges på saadant Sted, imod hvilket Over-Brand-og Vand-Kommissionen, i henseende til de andres Sikkerhed for Ildsvaade, intet har at erindre;

2) Anlægget fuldføres inden halvandet Aar efter Privilegiets udstedelse, da dette ellers skal ansees ophævet;

3) Supplicanterne skulle være forbundne til, fra hveert Aars October Måneds Udgang og indtil næste Aars første Maj, at have et Forraad af 10.000 Tdr. kornvarer.

4) Formalingspengene maa paa ingen Maade være høiere end ved enhver anden Mølle der i Staden betaales«.

Young var i en periode ansat på Holmen, og havde været med i udviklingen af den dampdrevne »hammersmedie«. Iflg. Københavns vejviser fra 1796 var Alexander Youngs erhverv oplyst til at være kornharper. I 1795 blev Young tilkendt Landhusholdningsselskabets første sølv-

46. Museum 1892. Nyrop, C. Et stykke dansk håndværks- og fabriks historie. Tidsskrift for historie og geografi.

47. Historiske meddelelser om København Årbog 1990.

48. *Fyens Stifts Kongelig allene privilegerede Adressecomtoirs Aviser 31. januar 1798. nr. 9*

medalje (for 1793-94) for opfindelse af en kornrensningsmaskine⁴⁹. I selskabet »Jens Lind, Young & Kp.« fik Young som Mechanicus hvervet at konstruere den dampdrevne kornmølle på Christianshavn. Bastland var i 1801 fuldmægtig ved dampmølleprojektet.

Danmarks første private dampdrevne kornmølle

Kompagniets ejere Jens Lind, Meinert, Young og englænderen Dick havde hver en fjerdedel part i firmaet Jens Lind, Young & Kp.⁵⁰. De gik i gang med at realisere deres dampmølleprojekt efter de have købt en ejendom på Christianshavn i Overgaden Oven Vandet/ Sofiegade 290 i 1799 af hofarkitekten Andreas Kirkerup. Bastland og Alexander Young boede i ejendommen, hvor den dampdrevne mølle skulle bygges⁵¹.

Ejendommen havde i det store gårdsrum en hestemaskine og planen var, at Alexander Young skulle bygge Danmarks første private dampdrevne kornmølle i dette gårdsrum⁵². I november 1799 var den grundmurede bygning opført til dampmaskinen, og en kedel var installeret. Bygningen samt beboelsen blev samme år takseret til 22.800 Rdl⁵³. I brandtaksationen fra maj 1801 er byggeprojektet udviklet. Under loftet er bygget en balance til dampmaskinen af egetræ med 2 støbte jerntapper og metalbøsninger, hvori pendikulærstangen hviler. Der findes et svinghjul af massivt, støbt jern, hvis vægt er 3400 pund. Cylinderen er beklædt med massivt kobber og sammenskruet med fire jernbånd. Derudover findes der en luft-

pumpe, en messing koldtvandspumpe og andet mekanik. I sidehuset er indmuret en kobberkedel, som er 3½ alen i diameter og højden. Der er diverse vandrender og kar. I krafttransmissionen indgår bl.a. et rotationshjul og et planethjul begge af støbt jern. Dampmaskinen skal trække 4 kværne og 2 sigter.

Alexander Youngs dampmøllekonstruktion viste sig heller ikke at være driftssikker. Konstruktionen havde en rystende gang. Young udtrådte af bestyrelsen og hovedentreprenørerne Lind og Meinert forsøgte sammen at forbedre konstruktionen ved at bestille et nyt maskineri hos Watt i Soho i Birmingham, men pga. af krigens udbrud i 1807 nåede maskineriet aldrig frem. Lind overlod ved starten af Englandskrigen den gamle mølleindretning til »Feldtcommissariat og Søetaten« på Holmen, og den skulle have været særdeles nyttigt for landet.

Lind modtog i 1813 Dannebrogordenen »Ridder af Dannebrog« bl.a. for sin indsats i kaperaktiviteten (se senere), møllekonstruktionsgaven til Holmen og hans forudseende tiltag, som gav andre mennesker arbejde og velstand. Voelker fra Køng Fabrik indrykkede notits i avisen for at proklamere Jens Linds udnævnelse til Ridder af Dannebrog⁵⁴. Også Alexander Young bliver dekoreret med Dannebrogordenen. Dette oplyses i avisnotits fra 25. oktober 1813 i forbindelse med en meddelelse om, at Alexander Young har fået eneret i Danmark til fremstille en »Hørmaskine« efter en udviklet prøvekonstruktion.

49. <https://rethinklandbrugshistorien.dk/wiki/alexander-young-mekanikus-kbh/>

50. Historiske meddelelser om København Årbog 1970

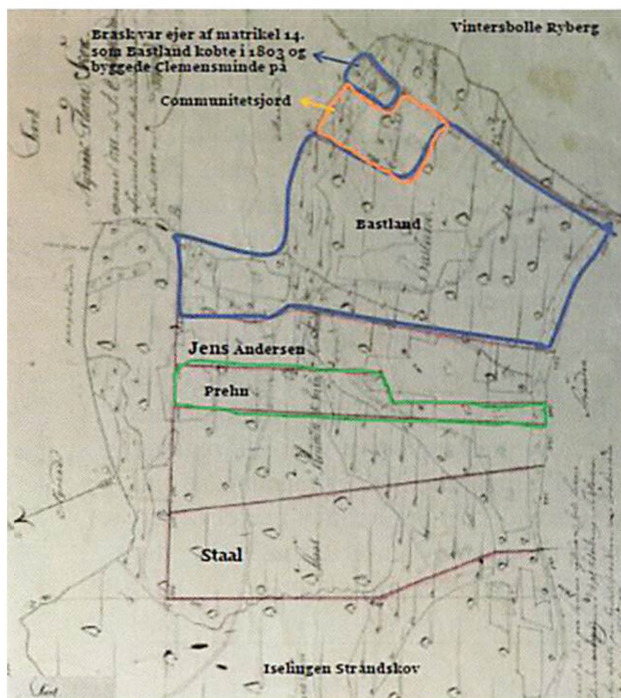
51. København/Christianshavn Kvarter/ Folketællinger/ 1801/ Opslag Nr. 29

52. Historiske meddelelser om København 1990.

53. Brandtaksation. Christianshavn 19.11.1799

54. Kongelig allernaadigst privilegerede Ribers Stifts Adresse-Avis (1810-1834) 5. februar 1813

Det er værd at bemærke, at privilegiet til Lind og Kp. var en eneret i ti år på denne maskintype. Privilegiet var begrænset til præcist den fremstillede type – i lighed med den eneret John Mitchel fik til sin dampdrevne hammersmedje og altså i overensstemmelse med regeringens ønske om ikke »ved udstedelse af unødige monopoler at opstille hindringer for industriudviklingen«. Teknologioverførslen mislykkedes i første omgang, fordi der ikke var fornøden fagligt kundskab i Danmark, men med den dampdrevne maskines udvikling startede Danmarks teknologiske tidsalder, og fra 1820 begyndte private fabrikanter at benytte dampkraften⁵⁵.

Bastland kommer til Nyråd i starten af 1800-tallets.

Nyråd gennemførte udskiftningen i 1787 og bønderne har fået egen jord og en del af nyrådgenserne begynder at eje deres egen bolig. Omkring år 1800 var Vordingborg en aktiv handelsby, som havde handelsveje og skibsforbindelser til København, Flensborg, Lübeck og Norge. København var Vordingborgs største handelsforbindelse set ud fra indkommende og udgående tonnage. Vordingborgs aktive færghavn var attraktiv for de københavnske handelsmænd for bl.a. udskibning af korn til Norge samt eksport af eksklusive handelsvarer til andre destinationer med havne, som var grossererens og handelsmændenes transportmulighed for udvekslingen af varer. I Nyråd fandtes også en lille havn som bl.a. blev anvendt til fiskeri og udskibning af brænde.

Danmarks befolkning var i 1801 vokset til 925.680 personer, hvoraf 931 personer boede i Vordingborg og heraf 175 personer i Nyråd⁵⁶. Der var adgang til Vordingborg via en af byens tre byporte eller fra den fjerde port der var havet mod syd og svær at kontrollere for ind- og udsugning

Kort er opmålt i 1788 til matrikuleringen, og senere afkopieret i 1806. Kortet viser Bastlands jordbesiddelser i Nyråd Florke skov og fordelingen af Florke jorden blandt ejere i 1806. Bastland havde både solgt og købt jorder i den mellem liggende periode. Bastland køber senere Staals og Prehns jordlodder tilbage og videresælger jorderne til Wassard, Aagaard m.fl. Vordingborg Byfoged. Juni 1810

55. Kragh, Helge 1991

56. Folketællinger 1801. Vordingborg Købstad.

Huulemose Hüüset» indtegnet på kortet fra 1788 som ligger på Clemensmindes grund. Udsnit af kortet Nyråds Florke 1788, som viser Nyråd Florke skov. Rentekammeret danske afdeling

af varer for de to konsumbetjente i Nyråd.

Bastland fik i 1802 borgerskab i Vordingborg. Familien havde bosat sig på »Elmegården«, den gamle firelængede universitetsgård med 80 tdr. land beliggende i Nyråd hovedgade med jorder til Nyråd strand. Stuehuset var på 18 fag. Der er et brænderi, frugthave, to fiskedamme og jorder ned til Nyråd havn. Matriklen er inddelt i 10 matrikler og er indhegnet med stengærder, som formentligt er det stengærde, der i dag er på venstre side af stien mod skoven, når man går ad Clemensmindevej forbi Clemensminde til stranden. Bastlands ejendom lå i Nyråd Købstad og der medfulgte borgerlige rettigheder. Derudover ejede Bastland jord i Nyråds Florke, som vist på kortet til venstre ⁵⁷.

Bastland var en handlekraftig herre. Bastlands første byggeri var vores bindingsværkshus »Clemensminde« i Nyråd

Florke, som blev brandtakseret under dette navn første gang i 1804⁵⁸. Huset havde dengang en grund som gik fra Nyråd Hovedgade til stranden. Ifølge brandtaksationen blev Clemensminde bygget på en ubebygget grund. Ved en nærmere undersøgelse af kortet »Nyeraad Florke/Strandskov dateret 1788«, ses et hus indtegnet, hvor Clemensminde senere opførtes. Dette hus blev kaldt »Huulemosehuset«. Det tyder på, at der muligvis har ligget et forfaldent eller nedbrændt hus på grunden, og Clemensminde kan være bygget på syldstenene fra »Huulemosehuset«.

Både Bastland og Jens Lind interesserede sig forsat for mølledriftens udvikling, og de to foregangsmænd bragte deres industrierfaring og viden om møllebyggeri og -drift til Nyråd. Bastland havde investeret i Møllegården, Hulemose Mølle, den mellemste mølle, den nederste mølle, Stampe-

57. De til Forsendelse med Posten allene privilegerede Kiøbenhavnse Tidender 26. oktober 1804

58. Vordingborg Rådstue. Brandtaksationsprotokol (1801 - 1935) År 1801 - 1810. Opslag 65/69.

møllen med tilliggende jorder i Vintersbølle og Nyråd Middelskole med tilhørende Jord på Købstads Kule Kiærs Mark. Bastland har formentlig villet bruge sin viden og erfaring fra udviklingsprojektet af den dampdrevne kornmølle på Christianshavn til at modernisere Hulemose Møllens drift og sikre lokalbefolkningen gryn og mel hele året. Sideløbende med dampmaskineudviklingen i Danmark forsatte landet med at udvikle både vind- og vandmøller. Ved den hollandske vejrmølles grundform udvikledes der bl.a. på vingerne for at øge hastigheden og dermed effektivisere melmalingen. Bastland iværksætter i 1806 byens største byggeri, en hollandsk vejrmølle på Tue Banke i Nyråd. Den tidligere ejer af Hulemose Mølle Johannes Peter Schade havde i 1796 ansøgt om kongelig bevilling til at lade opføre en vejrmølle til hjælp for grovkorn- og melformaling pga. den svigtende vandmængde til Hulemose Møllen. Bastland overtog bevillingen og han ansøgte kongen om endnu en bevilling, for at få tilladelse til at flytte mølledriften fra den gamle vanddrevne Hulemose Mølle til en mere moderne og effektiv mølle, som først fik navnet Hulemose Vejrmølle og senere blev ændret til Nyråd Vejrmølle. Også denne ansøgning imødekom Kongen, og Bastland påbegyndte bygningen af en Sjællands største hollandske vejrmøller.

Da Vejrmøllen er bygget og står driftsklar i 1806, annoncerer Bastland den 9. januar 1807 i en Københavnsk avis efter en møllersvend og 2 drenge til oplæring på den Hollandske Vejrmølle i Nyråd⁵⁹.

Nyråd Vejrmølle blev aldrig trukket af en dampmaskine. Nyråd Vejrmølle var et byggeri af tiden, hvor man udviklede vindmøllernes effektivitet med hollandske møllehatte, og med vinger der drejes efter vinden samtidig med at vingefanget øgedes.

Allerede i 1809, to år efter møllen var rejst, sælger Bastland vejrmøllen til forpagter Hans Petersen på »Lyngbygaard«. Bastland sælger en part af gårdmatriklen, som han selv boede på til Petersen inklusiv den hollandske vejrmølle for 26.500 rigsdaler. Købskontrakten er dateret den 6. januar 1809⁶⁰. Gården lå på matrikel 154 og var en del af »Elmegaardens« matrikel. Bastland bliver boede i familiens bolig på matriklen 155 og 156 efter salget af vejrmøllen. Bastland dør i 1815 og i senere brandtaksationer opgives svigersønnen Faaborg Lund⁶¹ som den næste forpagter/ejer. Hustruen Marie Svanberg Bastland sælger først 22 år senere matriklen opdelt i parceller på en auktion i 1837⁶² til Hans Jørgen Christiansen og slægten ejede gården indtil 2014.

Bastland sælger vandmøllen »Hulemose Mølle« i 1809 til vennen Jens Lind der ankommer til Nyråd i 1809

Bastland solgte Hulemose Mølle, Hjortholm og Vænge jorder til vennen skibskaptajn Jens Lind den 25. september 1809. Samme dag købte Jens Lind også en købstadsgrund af Bastland og salget blev tinglyst den 26. marts 1810^{63, 64}. Hjortholm er formentlig opkaldt efter Hjortholms-

59. 9. januar 1807 De til Forsendelse med Posten allene privilegerede Kiøbenhavnske Tidender 5. jan 1807

60. <https://datadryv.webnode.dk/justitsprotokoller/>

61. Vordingborg Rådstue. Brandtaksationsprotokol 1817-1827. Opslag 57 af 88

62. Den til Forsendelse med de Kongelige Brevposter privilegerede Berlingske Politiske og Avertissementstidende 3. august 1837.

63. Vordingborg Købstad Skode- og Panteprotokol 1780 -1811. Retsdagen 8. jan 1810. fol 497-498

64. Vordingborg Købstad Skode og Panteprotokol 1780 -1811. Retsdagen 26. marts 1810 fol 505

bugten ved Langeland hvor »Kaperbåden Vordingborg« kæmpede mod et engelsk linjeskib med 84 kanoner. Se senere.

Skibskaptajn, Ridder af Dannebrog og fadder til Bastlands datter, Jens Lind levede i København. Da Bastland sælger den tidligere kongeejede vanddrevne »Hulemose Mølle og Hjortholm« i 1809 til Jens Lind, flytter Lind familien til Nyråd og guvernørdatteren med det franskklingende navn Antoinette Philippine Wrisberg kommer til at tilbringe det mest af sit liv i Nyråd. Jens Lind udviklede og moderniserede møllerne igennem flere år. Han ombyggede Hulemose Møllen til tre industribygninger: en oliemølle, en sæbefabrik, og en papirfabrik indrettedes i den nederste mølle. De blev takserede til 172,280 Rd. i 1811. Det tog Jens Lind 3 år at modernisere møllerne og opføre flere huse til disse formål. Lind havde alle ejendommens vandmøller i fuld drift. Den ene mølle lå bag den anden, med selvstændige møllesøer, dæmninger og stigning. Således blev vandets kraft udnyttet 3 gange, før det flød ud i åen, der gennem Vintersbølle Skov fortsætter sit løb mod stranden⁶⁵. Kaptajn Lind udvidede sin mølledrift i 1819, da han opkøbte Vordingborg Mølle af Gjøe. Jens Lind døde den 11. november 1821 på Hulemose Møllen, og blev begravet fra Vordingborg Kirke⁶⁶. Møllen drev Jens Linds enke indtil 1831, hvor hun overdrager Vordingborg møllen til sin næstældste søn Jens Peter Lind, der efterfølgende drev møllen⁶⁷.⁶⁸

Ingen af de to foregangsmænds møller bliver nogensinde trukket af en dampmaskine. Bastlands hollandske vejrmølle – Nyråd Mølle på Tue Banke - blev revet ned

i 1946-47, og jordarealet blev i 1960'erne byggemodnet til villakvarter. Ved resterne af møllens fundament ligger i dag præstegården, og Hulemosens vandmøller forfaldt langsomt og Hulemose Møllen ved landevejen nedrives i 1945.

Danmarks neutralitetspolitik faldt ved bombardementet af København.

Den danske regering vedtog i 1797 at beskytte danske handelsskibe ved at de sejlede i konvojer med ledelse og beskyttelse af orlogsskibe for at undgå, at danske handelsskibe blev opbragt af franske og engelske kapere. Englænderne mente beskyttelsen var et brud på den neutralitetspolitik, som Danmark havde ført, og englænderne angreb Danmark. Slaget på reden handlede om at englænderne ønskede at Danmark-Norge skulle trække sig ud af det væbnede neutralitetsforbund. I 1806 var Danmark stadig en neutral stat, der var tilsluttet et væbnet neutralitetsforbund med Sverige og Rusland. Hensigten var at holde sig ude af den engelsk-franske konflikt, og forblive neutrale. Men med Napoleons iværksættelse af fastlandsspærringen blev Danmark kastet ind i krigen, som medførte, at København blev udsat for et bombardement fra den 2.-5. september 1807 af englænderne. Ca. 1.600 københavnere mistede livet, og lige så mange blev sårede. Københavnerne overgav sig, og flåden blev udleveret betingelsesløst. Danmarks position som stærk søfartsnation var tabt⁶⁹. I dag er Danmark igen blandt verdens fire største søfartsnationer - denne gang i form af handelsflåden.

65. Jørgen Ravn Theisen

66. Historisk Samfunds for Præstø amt årbog 1963.

67. Vordingborg Søndre Birk. *Stedregister til skode- og panteprotokol*. Opslag 179/212.

68. Bastland sælger Hulemose, Hjortholm og hus med Vænge til Jens Lind. Om Jens Linds søn findes der en nekrolog skrevet af Balthasar Matthæus Christensen i Dagen 1833 nr. 278-79 jvfr. Dansk Missions *blad* 1834 s. 26.

69. www.nordhild.eu/eng1.html.

Danmark mistede med udleveringen af flåden forudsætningen for at beskytte sin søhandel og herredømmet på søterritoriet. Det var umuligt at erstatte tabet af de mange flere hundrede år gamle egetræer, og det lykkedes kun at få færdigbygget 4 nye orlogsskibe de næste 7 år. Kronprinsen besluttede derfor at videreføre krigen mod England med andre midler. Midlet blev kanonbåde, hvorfor perioden ofte kaldes »Kanonbådskrigen«. Der blev bygget 226 kanonbåde, som blev roet af 24 til 64 mand og udrustet med nogle få kanoner.

Kapervæsenets sidste slag i Danmark

Fra september 1807 blev der givet mulighed for at alle interesserede kunne få kongelig tilladelse til at sejle som kaper, og med regeringens udstedelse af kaperbreve indebar dette reelt retten til at drive stats-sanktioneret, lovligt sørøveri mod alle engelske og neutrale skibe, som sejlede med varer til og fra England. 1700-tallet havde været en fredelig periode for Danmark og der var en begyndende centralisering af domsmyndighederne og en statslig kontrol med magtudøvelsen. På baggrund af denne omstrukturering af den centrale administration, opstod et velreguleret kaper-væsen igen. I krigstider og historisk var kaperaktivitet et velkendt fænomen. Valdemar Atterdag udstedte ikke kaperbreve, men hans datter, Margrethe I, anvendte i 1370'erne en form for organiseret sørøveri mod Hansestæderne og Mechlenburg. Kaperne var en erstatning for den danske flåde, der var blevet røvet af englænderne. For Enevælden var det omkostnings- og risikofrit at iværksætte kapervirksomheden, og samtidig gav det befolkningen lejlighed til at få luft for deres forbitrelse mod englænderne. I tillæg skaffede kapervirksom-

heden en fortjeneste til landet.

I krigen 1807-14 var der særligt gode muligheder for personlig profit, da regenten i første omgang fritog alt kaperbytte for afgifter og told. Staten tjente altså ikke på kaperaktiviteten i begyndelsen, men overlod 99 % af fortjenesten til de private investorer. Kaperreglementet fra 1810 strammede op på den praksis. Der blev indført tvungen opsparing i statsobligationer ved store kaperpriser, og der skulle nu betales toldafgift af prisedømte skibsladninger. Staten havde derfor en økonomisk gevinst ved kaperaktiviteten efter 1810⁷⁰.

Guldfuglene i Nyråd

Kaperrederne tilhørte byens borgerlige opblomstrende mellemklasse, der skød frem i perioden, hvor Enevælden gennem reformer gradvist begrænsede adelens magt. Derved fremkom en ny magtelite, bestående af selvejerbønder, driftige købmænd, sognepræster, skolelærere og andre personer, der tilhørte den bredere befolkning. Ved Englandskrigens start kastede Lind, Bastland og Wassard sig ind i kaperaktiviteten. Bastland bemandede kaperbåden »Vordingborg«. Lind investerede i og bemandede bl.a. kaperfregatten Cort Adler med 20 kanoner og med en læge ombord. Blandt aktionærerne var Meinerts selskab »Christen Noe & Co«. Wassard deltog ligeledes med flere både. De deltog i kaperaktiviteten med luggere, kuttere, brigger, chalupper og kanonbåde. I Kay Larsens bog om Danmarks kapervæsen 1807-1814, gives en detaljeret beskrivelse af de mange private kapere, som var aktive på søen og som fik store priser.

På de kommende sider er uddrag af nyrådgenserne Lind og Bastland samt Wassards aktivitet som kapere og nogle af deres kaperbreve.

70. Bjarne Salling Pedersen. Danske kapere og kaperskibsredere 1807-14. Kandidat speciale.

Kaperne Bastland, Jens Lind og Wassards aktiviteter

Købmand og reder Bastland deltog i den sidste periode i kaperaktiviteten med kaperen »Vordingborg«. I avisen »Lollands Falsters Stifts Kongelig privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger« findes en bekendtgørelse om at Bastland med flere fra Vordingborg udruster en kaper med navnet »Vordingborg«, og bekendtgørelsen afsluttes med »Held og lykke mod havets tyranner og fædrelandets fjender!«.

Hr. Bastland med flere udruller fra Vordingborg en Kaper, som hedder Vordingborg. Den er allerede afgaaet til sin Bestemmelse for i istandsættelse og bemandet. Held og lykke med havets Tyranner og Fædrelandes Fjender. Kbhavn den 28de August⁷¹

Båden »Vordingborg« var indregistreret i København. Båden var 63 fod (19,63 m) og 13 fod (4 m) bred. Chaluppen havde plads til 71 mænd ombord og 2 små kanoner. Kaperbrev blev givet den 28. aug. 1810 og kaptajnen var Joachim H. Heins. Selve kaperbrevet findes ikke længere i Rigsarkivet⁷². Om Bastlands kaper »Vordingborg« findes en beskrivelse af et slag i Kay Larsens bog. Kampen fandt sted i Hjortholmsbugten på østsiden af Langeland, hvor to københavnske både »Vordingborg« og »Desværre« kæmpede mod et engelsk linjeskib med 84 kanoner ombord. Begge de danske både slap fra slaget i god behold⁷³, da de fik hjælp fra kystmilitsen som havde taget opstilling på standen.

Borgerne i Nyråd og Vordingborg var til tider tæt på kaperaktiviteten på havet. I avisen Lollands Falsters Stifts fra 1810 skriver journalisten om en stærk kanonade fra kaperbåde følgende⁷⁴:

Den 24de om eftermiddagen hørtes i Vordingborg en stærk Canonade fra Belftet, som varede fra kl. 1½ til 4, og den 25de hørtes ligeledes af og til samme dog ikke nær saa stærk.

Kanonbådene havde opbragt en svensk fregat og Nyrådgenserne og Vordingborg befolkningen kunne de følgende 8 dage nyde synet af fregatten, en brig og de fire kanonbåde på havnen. Den svenske fregat var ført af kaptajn Isaak Havnius og havde 36 svenske mænd og 16 kanoner ombord. Flere aviser bragte en beskrivelse af den danske indsats.

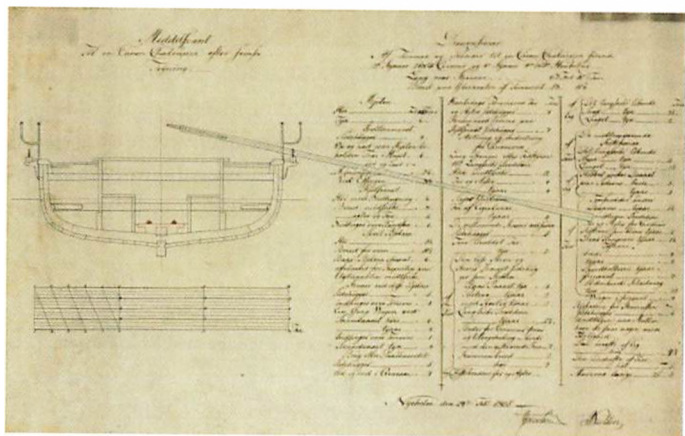
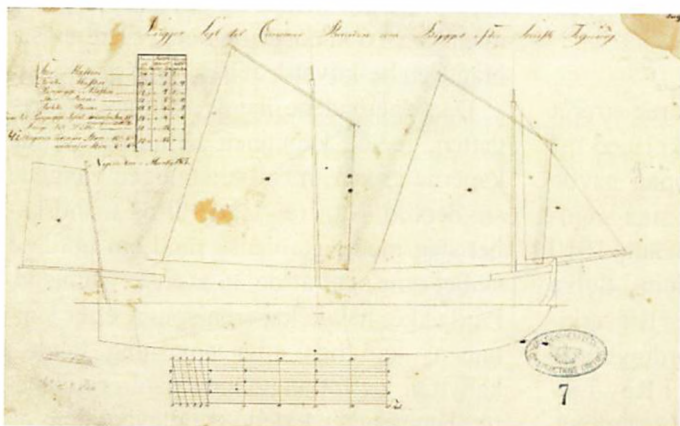
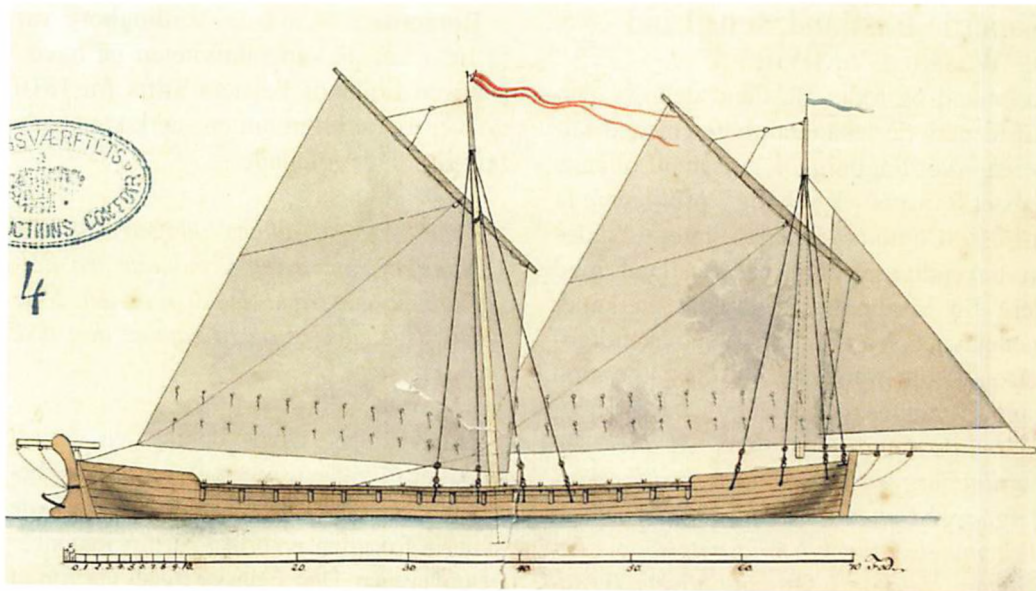
Da kaperbådene havde nærmet sig fregatten, havde kaptajnen befalet at skyde kaperne i sæk, men besætningen værgede sig derved. Kaperen lagde til og mandskabet steg med ægte dansk mod om bord på skibet omringet af de 36 svenske sømænd. På dækket havde kaperen spurgt efter kaptajnen, som han efter anvisning fandt i kahytten, og forlangte hans papirer udleveret. Kaptajnen nægtede at udlevere dem og spurgte kaperen om han var kongemand? Kaperen svarede: »Nej, jeg er kaper». Den svenske skipper svarede på svensk at han ikke lod sig overhale af nogle danske kaperere. Til dette havde kaperen svaret: »Jeg vil da både overhale og bringe Dem op». Kaptajnen afleverede derefter papirerne. Han

71. Lollands Falsters Stifts Kongelig privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger, som forsendes med Ride-Posten. 4. september 1810

72. Admiralitetet (Soetaten), Overadmiralitetetsrettens protokoller over udfærdigede kaperbreve 1810 – 1813.

73. Kay Larsen s. 162 og 188, 1972. 2. udgave 1972.

74. Lollands Falsters Stifts Kongelig privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger, som forsendes med Ride-Posten (1809-1824)4. september 1810

Canon chalup magen til chaluppen "Vordingborg"

havde været meget urolig på rejsen til havnen, hvor han efterfølgende blev arresteret og ført til København, da han under russisk flag havde beskudt danske kanonbåde. Om bord på skibet var en betydelig ladning af kaffe, ris, salat, tobak, peber, bomuld, vine osv., der efter alt formodning ville blive prisedømt⁷⁵.

Handelsmanden Bastland deltog også i salget af det gods, som kaperskibene erobrede og det var ham, der annoncerede auktionen over »Sluppen Fortuna«, som Jens Linds kaperskib »Prøven« havde opbragt og fået prisedømt, dvs. han havde Overadmiralitetetsrettens ord for at skibet var lovligt bytte⁷⁶. Auktionen annonceres i avisen med følgende tekst:

Auctioner

Løverdagen den 1ste Januar 1811, bliver ved den eneste Auction i Byen bortsolgt, den ved Kaperføreren Roger med Kaperen Prøven hertil indbragte, og ved Overadmiralitetets i Retten Priisdømte Club Fortune, førhen ført af Skipper Pehrson, drægtig circa 26 Commerce Læs stor med dens Inventar.

Til samme Tid og Sted bortsælges tillige bemeldte Skibs indehavte Ladning.

Paa 2 maaneders Kredit

1275 Stkr. trykkede sirzer; med flg. Tilla-delse at forblive i Landet

86 Baller Bomuld, circa Brutto 2600 Pund

50 Sække fin Kaffé, circa Brutto 5000 Pund

50 Kister Havannah Sukker, Brutto 2000 Pund

Circa 16000Pund Campeche⁷⁷ Træ hvorover de trykte Fortegnelser, Inventar Listen over skibet, samt Prøver af Varerne forinden er til Eftersyn hos Undertegnede.

Vordingborg den 31de December 1810

C. Bastland

Bastland sælger »kaperbåden Vordingborg« på auktion 18. marts 1811. Auktionen annonceres i avisen med følgende tekst⁷⁸:

Onsdagen den 18de Marts førstkommende, om formiddage kl. 19 bliver på denne Byes Rådhus ved offentlig Auction bortsolgt Kaperbaaden Vordingborg kaldet, drægtig Commercelæster. Tillige med dens Inventarium og beliggende ved Vordingborg, efter de paa Auctionsstedet bekendtgjørende Conditioner.

Vordingborg den 18de Marst 1811

Bastland.

Jens Lind var aktiv kaper fra 1807. Jens Lind deltog i kaperaktiviteten som ejer af bl.a. bådene »Flyvefisken« og »Ørnen«⁷⁹, men også:

- Skibet »Prøven« med Kaperbrev både den 29. maj 1809 og igen Kaperbrev af 23. april 1810.
- Skibet »Scheen« af København. Kaperbrev 10. maj 1809 og igen nyt kaperbrev 2. maj 1810. Dette skib havde en læge ombord. Skibet havde 51 mand ombord og 10 kanoner, og blev ført af kaptajn

75. Fyens Stifts Kongelig allene privilegerede Adresse-Avis og Avertissements-Tidende (1799-1836)2. august 1810.

76. Lollands Falsters Stifts Kongelig privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger, som forsendes med Ride-Posten 8. jan 1811

77. Blåtræ er kerneveddet fra *Haematoxylum campechechianum* af leguminose-familien. Træet er et optil 12 m. højt kroget træ, der hører hjemme i Sydamerika, Indien, Vestindien og lignende varme lande. Blåtræ blev anvendt til at farve uld, bomuld, silke og hør.

78. *Den til Forsendelse med de Kongelige Rideposter privilegerede Danske Statstidende 22. marts 1811*

79. Protokol med stadfæstede Kaperbreve »Leide bogerne«1810-1813

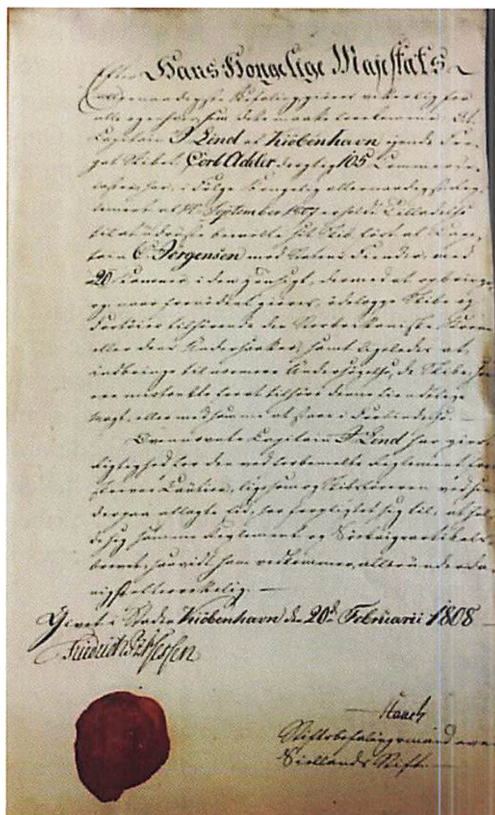
Poul Bern Jensen. Aktiebrev lydende på 300Rdlr. pr. stk. blev sat på auktion og solgt i 1811 til Kaptajn H. P. Lintzmeier for 4300Rdlr.

- Skibet »Christine Henriette«
- Luggeren »Den gode hensigt« med 4 kanoner ombord. Kaperbrev 27. feb. 1808. Senere solgt til Wassard på børsen 22. maj 1810 for 7000Rdlr.
- Båden »Tak for sidst« kaperbrev den 25. juni 1807
- Kutteren »Admiral Peder Skram« med 8 kanoner, og med kaptajn Søren Sørensen ved roret. Kaperbrev den 22. april 1808. Senere ejet af Kammerråd Meinert (fadder ved Bastlands datter Ane Engels dåb).
- Båden »De fire sødskende« med kaperbrev af den 10. december 1807 med kaptajn Lorently.

Jens Lind ejede og bemandede også Fregatten »Cort Adeler«. Blandt aktionærerne var Christen Noe & Co. Derudover solgte Lind aktier i Kaperen. Han annoncerede den 2. juni 1808 i avisen »Kjøbenhavn Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger« om udbud af aktier i kaper »Fregatten Cort Adler«. Avisen tekst lød således:

Endnu ere nogle Actier i Kaper-Ekspeditionen med Fregatskibet Cort Adler kaldet at bekomme, oh hvorom man melder sig hos Jens Lind. Vandkunsten⁸⁰

Skibet var en af de største registrerede kapere. Jens Lind, København modtager kaperbrevet, der er indregistreret den 20. feb. 1808, og på det tidspunkt opgives kaptajnen til at være C. Jørgensen. Senere ansættes J. C. Lind fra Helsingør som kaptajn på fregatten og efterfølgende Bern.

Jens Lind var med til at udruste »Cort Adler« og modtog Kaperbrevet den 20. februar 1808. Kaperbrevet omhandler J. C. Brier, J. G. Seith, H. J Herløv og skipperlæge Thulstrup hver indestår for et beløb på 5000 Rdl. i Cort Adler. Christen Nor & Co. Indestår for en ¼ part i Cort Adler. De accepterer kaptajn A. C. Lind fra Helsingør og senere kaptajn Bern. Beskrivelsen af »Cort Adlers« sidste ekspedition findes i Kay Larsens bog Danmarks kapervæsen 1807-1814.

Fregatten havde en kort levetid, da den allerede året efter strandede under isgangen 11. jan 1809 ved Kastrup og blev fuldstændig til et vrage. Fregatten medbragte 20 kanoner og 92 besætninger. Kaptajn P. J. Bern var ved roret, da fregatten bores fast i

80. Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger 2. juni 1808

isflager ved kysten. Besætningen fik kanoer og våbnene reddet, og de blev solgt på en auktion⁸¹. Forskellige kilder referer til at skibet var ejet af Jens Lind Helsingør, men ved dets kaperfødsel var det Bastlands ven Jens Lind fra Christianshavn og fra Nyråd, som modtog det første kaperbrev.

Hans Wassard var aktiv kaper fra 1807 bl.a. som ejer af:

- Luggeren «Den gode hensigt» med kaperbrev fra 22. maj 1810.
- Luggeren havde han købt af Jens Lind Kutteren «Aurora» ført af kaptajnen Mogens Peter Marker. Kaperbrev af 28. januar 1808
- Luggeren «Den Mulige» af Kbh. Kaperbrev 1. august 1808
- Lutteren «Giengiæld» med Kaperbrev af 27. april 1810
- Luggeren «Hurtigheden» af Kbh med Kaperbrev af 27. marts 1807.
- Chaluppen «Hevneren» af Kbh. Kaperbrev 7. dec. 1807
- Luggeren «Den modige» af Kbh. Kaperbrev af 15. marts 1809⁸².

Hans Wassard var blandt de kaperkøbmænd, der havde held med sine investeringer. Wassard debuterede med at investere i kaperskibe i december 1807. Det første skib var chaluppen »Hævneren« med besætning på 18 mænd, og som efter en måned hjembragte skibet »Kommerceraadinde Holmeier«, som priseretten løslod. I juni 1808 hjembragte »Hævneren« en engelsk kutterbrig, men der oplyses ikke om last eller om den blev dømt god pris. Wassard investerede i flere skibe. »Den

Muelige« hjembragte tilsyneladende ingen priser men »Hurtigheden« havde heldet med sig flere gange. I maj 1810 tog kaperen det engelske skib »Hampton« i august tjalken »Die Dogter Antina«, i september briggen »Carl Ludvig« og derpå galeasen »Harmonie«. Alle de prisedømte skibe medbragte betydelige værdier. »Harmonie« blev opbragt i samarbejde med kaperskibet »Bornholm«, der ejedes af en anden kaperstorskibsreder P.F. Behr. Knap så heldig var Wassard med sine næste projekter. Luggeren »Den Modige« forliste i marts 1809, og kutteren »Giengiæld« hjembragte heller ikke priser. Den blev solgt i februar 1811 og der er ingen indikationer på, at Wassard var indblandet i kaperiet efter september 1811, hvor prisepengene for »Harmonie« udbetaltes.

I sin samtid må Hans Wassard have været et kendt ansigt i København⁸³. Han annoncerede i 1808 efter skippere, der kunne fragte hans varer. Det særlige ved annoncen er, at han ikke opgav nogen adresse, hvor man kunne henvende sig. Samtidens københavnere vidste udmærket, hvor Hans Wassard boede. I annoncen står følgende:

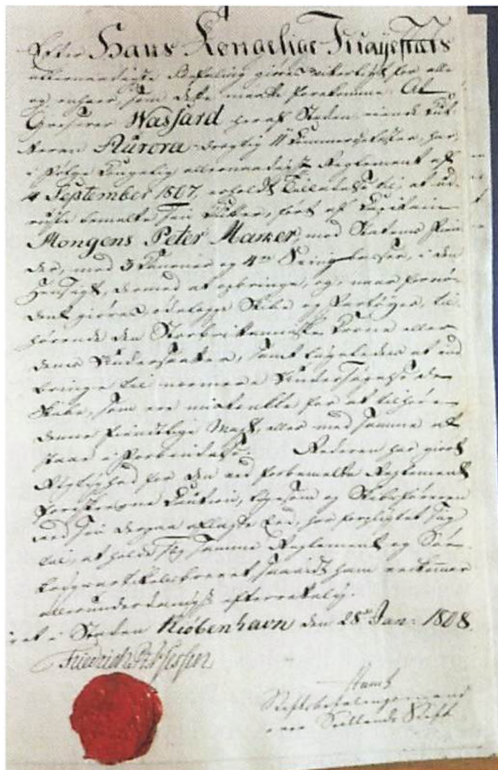
»Til at hidføre et Partie Brænde fra Vordingborg søges 8-10 smaae Skibe eller Nordbaade, helst saadanne som i Nødsfald kunne gaae Kallebodsstrand ind, da man er villig til at forsikre Skibene eller Baadene for al fjendtlig Fare af Opbringelse eller Krigsmolest. Eieren af saadanne smaae Fartøier, som maatte have Lyst at entrere i denne Fart, behager snarest muligt at melde sig hos mig, for at accordere om Fragten og de nærmere Conditioner. H. Wassard«⁸⁴.

81. Kay Larsen s.176-179

82. -do- s. 7

83. Bjarne Salling Pedersen. Danske kapere og kaperskibsredere 1807-14. Kandidat speciale.

84. Københavns Kongelige Adresse-Contoires Efterretninger, onsdag den 11. maj 1808

Wassards Kaperbrev til «Aurora» med kaptajn Mogens Peter Marker

Hans Wassard har formentlig også grundet sin plads blandt de 32 mænd været et kendt ansigt i København. De 32 mænd havde foretræde for kongen. Hans Wassards svoger Aagaard fra Iselingen var ligeledes blandt de 32 mænd, så Vordingborgegnen har været godt præsenteret hos Kongen. Prisepengene fra »Hurtighedens« heldige togter i 1810, finansierede Wassards køb af herregården Marienlyst, som han i 1804 købte sammen med tre andre, men i 1810 overtog som enejer⁸⁵.

Efter 1814 udstedtes ingen kaperbreve i Danmark. Kaperaktiviteten stoppedes i Europa, men blev først forbudt ved lov,

da Danmark den 16. april 1856 tiltrådte »Pariser Konventionen« sammen med 45 andre stater, heriblandt Sverige og Norge. Frederiks 6. kæmpede igennem hele krigsforløbet for at Norge ikke skulle komme på svenske hænder. Hans strategi havde været ikke at komme i miskredit hos Napoleon, da det ville medføre en fransk besættelse af Jylland. Norge fik det meste af sit korn fra Danmark med bl.a. udskibningshavn i Vordingborg. Men Jylland eksporterede den største mængde korn, som derfor var den største faktor i beskyttelsen af Norge mod Sverige. Da krigen sluttede, var Danmark forvandlet til et forarmet land. Norge var tabt, orlogs- og handelsflådens skibe sejlet bort af englænderne og statsbankerotten i 1813 fik stor betydning for alle mennesker i landet mange år ud i fremtiden. Selv om befolkningen i Nyråd ikke havde været i krigens brændpunkt, ramtes byens befolkning af landets økonomiske svækkelse.

»Clemensminde kaldet« – Spor i Nyråd efter Bastland og Lind i år 2021

Jens Linds bror og Bastlands ven skibskaptajn Clemens Linds sidste registrerede rejse til Vestindien var på broderen Jens Linds fregat »Martha Magdalene« i 1800 og ud fra teksten fra Københavns skiftekommission 1806 tyder det på, at Clemens Lind har været bosat i Vestindien på fortet. Clemens Linds hjemrejse foregik på skibet »Marie Johanne« ejet af handelshuset Maribo & Co. og med på hjemrejsen fra Vestindien til København var også Jens Lind. Clemens dør på rejsen men desværre oplyses ingen dato for afrejsen fra Vestindien eller for dødsfaldet. Da det dengang kunne tage år inden et dødsbo blev behandlet

85. Bjarne Salling Pedersen. Danske kapere og kaperskibsredere 1807-14. Kandidat speciale.

i skifteretten, giver det ingen indikationer om årstallet for dødsfaldet⁸⁶. Clemens boskifte blev behandlet i 1806 i København, men det må formodes at Clemens Lind døde før oktober 1804, da Clemensminde blev brandtakseret første gang i oktober 1804 og ved denne offentlige registrering blev huset kaldt »Clemensminde«, navngivet efter Clemens Lind⁸⁷.

Clemensmindevej år 1957 – et minde fra fortidens industrimænd i Nyråd anlægges

De første biler kørte på de danske grusveje i 1896, og senere dukkede rutebilen op, og havde i gennemsnit plads til 20 passagerer. Bilerne havde en større fart som betød at der blev hvirvlet en masse støv op fra bilerne, og det var til stor gene for borgerne. Man begyndte indledningsvis i 1924 at asfaltere de 8.000 km danske landeveje. Nyråd Hovedgade havde indtil da været til hestekørsel og vejen var anlagt hvælvet og bygget af skærver. Vejen var derfor ikke særligt anvendelig til biler og tungere køretøjer. Da bilerne begyndte at hvirvle støvet op fra grusvejen blev en del af Nyråd Hovedgade moderniseret i 1920 og 1930'erne. Hovedgaden blev frisket op til tidens nye standard. Fornyelsen bestod i at der blev lagt et tyndt lag tjære henover den gamle skærve vej, som var anlagt til brug for hestekøretøjer.

I slutningen af 1950'erne blev hovedgaden renoveret til bunds formentlig som et led i Vordingborg kommunes plan om at byggemodne grunde i »Clemensminde området«, som det dengang blev kaldt.

Kloakeringsprojektet blev vedtaget i 1956 og gennemførtes derefter. Men for at

Vordingborg kommuneplan for vejanlæg- gelsen for dengang kaldet »Clemensminde området«.

kunne udnytte det nye boligområdes kvadratmeter optimalt besluttede Vordingborg kommune at omlægge den hidtidige vej fra Nyråd Hovedgade mellem Brugsen og Elmegården ned til Clemensmindevej, der dengang hed Strandvejen i folkemunde, og Nyraad Mark⁸⁸ ved Clemensminde huset indtil 1957.

Clemensminde 2021

I 1958 blev en del af den tidligere Strandvej og Nyraad Mark opkaldt efter Clemensminde og hed herefter Clemensmindevej. Clemensminde blev bygget af Bastland, der var født stavnsbundet. Bondesønnen er ambitiøs og arbejder i Rentekammeret og trekantshandlens administration. Sene- re deltager han i Danmarks første private, dampdrevne mølleprojekt. Velbeslået dra- ger Bastland til Nyråd og bliver her blandt

86. Landsover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission. Forsegingsprotokol 1806,1807 4 1 - 1806,1807 4 121 opslag 36/181

87. De til Forsendelse med Posten allene privilegerede Kiøbenhavnse Tidender 6. oktober 1806. Stervboe = dødsbo

88. Vordingborg Skatte- og Adressebog 1951

de største jordejere efter udskiftningen. Han medbragte sin viden om mølleindustri og handel og bidrager til udviklingen i Nyråd. Senere ankommer Bastlands ven Jens Lind til Nyråd ved, at Bastland sælger ham Hulemose Mølle, der bliver Lind familiens levevej.

Clemensminde er navngivet efter skibskaptajn Clemens Lind. Det betyder, at Clemensmindevej er navngivet efter Bastlands ven og Jens Linds bror, Clemens, der var kaptajn på broderens slaveskib, der sejlede til Afrika og Vestindien og døde til søs. Trekanthandlens spor er altså at finde i landsbyen Nyråd både som bolig- og

som vejnavn. I knap 80 år i 1800-tallet var Clemensminde beboet af vævere knyttet til Køng industrien på Blegen og på trods af at Nyråd ændredes fra bondeidyl til villakvarter består det gamle bindingsværkshus Clemensminde bygget i 1804.

Udsigten fra Clemensmindevej ud over marken til Vintersbølle skoven vidner forsat om et landskab fra tiden omkring udskiftningen, da københavnske foregangsmænd kom til Nyråd og påbegyndte en udvikling i Nyråd, som bar frem til det danske demokrati. Udsigten er i dag som dengang med græssende køer på Overdrevet.

Lene Helt Lund

Sundhedsplejerske og familierådgiver.
Social- og kulturhistorie er min store fritidsinteresse.

Skeletter på Bøgebjerg udgravet september 2020

*Den 5. arkæologiske udgravning på bakken
i løbet af 37 år.*

Af Olav Foged Olsen

Bøgebjerggårds oprindelige areal, som det fremgår af udstykningskortet fra 1807, blev i 1896, da min oldefar Hemming Olsen købte Bøgebjerggård, opdelt i 3 parceller, hvilket medførte at bakken Bøgebjerg blev delt således, at grusgraven, hvor der i 1866* blev fundet flere skeletter, forblev på hovedparcellen 10a, og parcellen 10b blev tillagt ejendommen 28b Røstofte, nu Røstofte Skovvej 13. Parcellen 28b blev tilbagekøbt til Bøgebjerggård i 1964.

Min far Harald Olsen fortalte mig, hvorledes Johannes Saxtoft, ejer af 10b, engang i 1930'erne under grusgravning fandt nogle skeletter, som man var overbevist om, stammede fra svenske soldater dræbt af Gøngehøvdingen og hans gønger. Det var en almindelig antagelse på Sydsjælland, når der blev fundet skeletter forskellige steder bl. a. i Tolstrup ved Mern. De nyere udgravninger på Bøgebjerg har dateret skeletterne til tidlig romersk jernalder.

Da der ved udgravningen i september 2020 fremkom en samling af div. knogler, men ikke kranier, fra måske flere personer, kontaktede jeg Johs. Saxtofts søn, Ejner Saxtoft, Nyråd, for at høre om han havde nogen erindring om hændelsen i trediverne. Det havde han og kunne fortælle, hvorledes hans far havde genbegravet nogle knogler, dog uden kranie, da et eller måske flere kranier var givet til en lokal købmand eller brugsuddeler.

Omkring 1980 gravede jeg et vandhul i en lille mose ca. 75m vest for udgravningen i 2020. Det viste sig, at en del af mosen var fyldt op med grus, og det kan meget vel være denne aktivitet, hvorved Johs. Saxtoft fandt skeletter i 1930'erne.

Denne tanke bestyrkes af, at der i det opgravede materiale fra vandhullet var enkelte menneskeknogler opblandet i gruset.

Det var et rent held, at knoglerne i sept. 2020 blev opdaget i forbindelse med ned-

lægning af et elkabel. Der blev gravet en fin søgegrøft på arealet under overvågning af 2 arkæologer, som flittigt undersøgte og prøvegravede mange steder uden at finde noget. Efterfølgende kom et nyt hold arkæologer og undersøgte og prøvegravede i en lidt dybere rende, også uden resultat, og selvfølgelig var jeg, uden resultat, flere gange i dette tidsrum på rekognoscering i grøften med prøvegravning, ihukommende tidligere udgravningslederens fortvivlelse over de vanskelige og meget varierede aftegninger i jorden. Mere herom senere.

Min datter Anja Foged Hansen, nu 5. generation på Bøgebjerggård, var også meget interesseret i udgravningen og gik en aften også på undersøgelse sammen med sine to børn, Anna Lova og Buster Harald. Helt tilfældigt standsede hun for at kradse lidt i en plet med sand, og så dukkede der knoglerester frem fra mennesker. Straks ringede Anja til mig og meddelte med begejstring sit fund. Da var klokken ca 19.00, ca 5 min. efter var jeg på stedet, og kl. 19.30 var museet alarmeret via arkæolog Birgitte Fløe Jensen. Kl. 8.30 dagen efter var arkæologerne på plads og i gang med undersøgelse og planlægning for udgravning. Imponerende. Arkæologerne opdagede hurtigt dele af et skelet mere i den sydlige side af renden, men ca. halvdelen af dette skelet var desværre gravet væk.

Endnu en arkæologiske udgravning på Bøgebjerg kunne begynde og være med til endnu en gang at øge antallet af begravelser på stedet til ca 30 eller lidt derover.

Overordnet set synes begravelserne at være koncentreret i 3 områder over det ca 1ha store areal og med de ældst konstaterede begravelser nordligst i det ældste grusgravningsområde (Mullers indberetning 1878*) dvs. den nordlige ende af Bøgebjerg.

1. udgravning

1. udgravning fandt sted i 1983 under ledelse af museumsinspektør Birgitte Bille Henriksen, Sydsjællands Museum i Vordingborg. Der blev vistnok udgravet 3 skeletter i ringe tilstand. Indberettet dec. 1982, rapport SMV 135

Det var en rystende og chokerende oplevelse at der blev udgravet knoglerester fra mennesker kort tid efter at vores dejlige dreng Jakob blev påkørt og dræbt på vej til skole i januar 1983.

Der er ligesom lagt et slør og fortrængning over udgravningsforløbet, ligesom al omtale og foto måske er udeblevet i respekt for mindet om Jakob.

2. udgravning

2. udgravning i marts 1992 under ledelse af arkæolog Keld Møller Hansen, Sydsjællands Museum. Der blev fundet 7 skeletter og følgende genstande: 1 lerkar, 2 jernnåle, 1 bronzering og 1 tenvægt. Der blev udarbejdet en fyldig rapport: SMV 7273. (Artikel i Vordingborg Dagblad 9/4 1992).

Det er ikke alle, der bliver lagt nænsomt i graven.

3. udgravning

3. udgravning forår 2000 foretaget af Helge Kudahl og Hans Rasmussen, Sydsjællands Museum. Der blev fundet 1 skelet af en kvinde samt 7 glasperler og 3 ravperler. Også her er udarbejdet fyldig rapport: SVM Røstofte Skovvej 2, 24 og 27 i 3. 2000. (Artikel i Vordingborg Dagblad 30/3 2000.)

4. udgravning

4. udgravning efterår 2000 under ledelse af arkæolog Henrik Højer, Sydsjællands Museum. Igen spillede de vanskelige og varierede jordbundsforhold ind og vanskeliggjorde en lokalisering af grave. Efter at muldlaget var fjernet måtte gravemaskinen derfor forsigtigt skrælle jorden tyndt af, og pludselig var der et lille hul i jorden. Det var et kranie, der var gået hul på og dermed afslørede en grav. Der blev udgravet 6 skeletter samt et løst nedgravet skulderblad. Et af skeletterne viste tegn på opløsning ved begravelsen, idet fodknoglerne vendte én vej og kranie dermed næse vendte modsat.

Et velbevaret skelet af en ung kvinde. Bemærk de fine tænder.

Der blev foretaget DNA test af skeletterne fra denne udgravning samt af skeletterne fra udgravningen i 1992 på Panuminstituttet i 2004, med efterfølgende rapport udarbejdet af Mia Loise Østergård. DNA testen på de i alt 17 skeletter viste at et af skeletterne havde DNA spor der kan henføres til den arabiske halvø. Efterfølgende har skelettet været udstillet på Næstved Museum under temaet: Araberen fra Røstofte.

Artikel i Vort Annonceblad 27/12 2000. Omtale i fagbladet Fund og Fortid nr 3 2009.

5. udgravning

5. udgravning september 2020 under ledelse af arkæolog Dorte Katrine Malling, Museum Sydøstdanmark. Rapport udarbejdes senere. (Artikel i Sydsjællands Tidende 7/10 2020.)

De 4 første udgravninger er foretaget med baggrund i Olav Foged Olsens fund af knogler. Den 5. med baggrund i Anja Foged Hansens fund af knogler.

For mig og min familie har det altid været en stor oplevelse at følge en udgravning så tæt på, og en stor tak skal lyde til de forskellige arkæologer for deres orientering og vore gode samtaler.

Ved sammenlægningen af parcel 10a og 10b i 1964 dukkede også en enkelt lårbensknogle op på området i forbindelse med rydning af et markskel. Grundet den megen planering var det ikke muligt at stedfæste fundet.

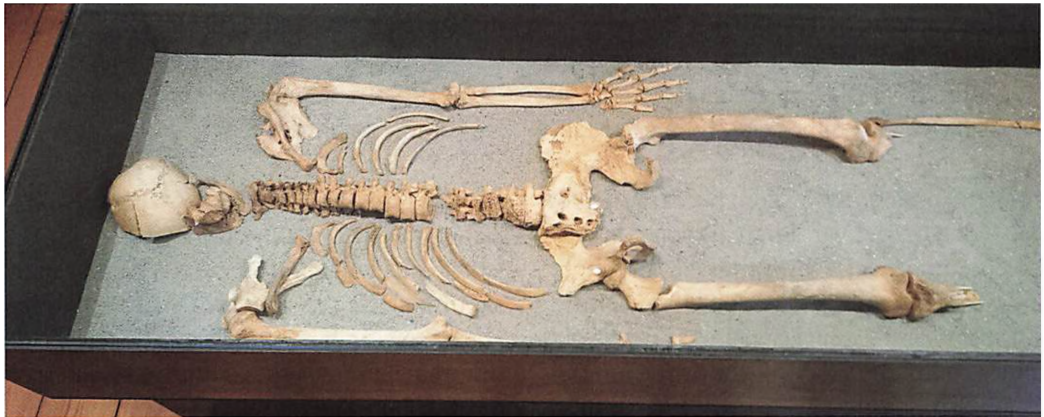
Men området rummer flere grave fra romersk jernalder. Ca. 150m. nord for Bøgebjerg, på bakken der på sognekortet fra 1770 benævnes som Små Bøgebjerg udgravede museumsinspektør Birgitte Bille Henriksen i foråret 1978 2 grave.

Nogle år forinden havde jeg fundet et bronzearmbånd i nærheden. Beskrevet mere ved udgravning nr 7 i andet afsnit.

Og går man fra Bøgebjerg en kilometer mod NØ, kommer Kattebjerg med talrige beretninger om fund af skeletter.

Elever fra Øster Egesborg besøger udgravningen.

I udstillingsrum 9 på Møns Museum ligger Araberen fra Røstofte. Ud fra mandens "mitokondrie-dna" - den del af vores dna, der nedarves fra moderen, kan man stedfæste ham til Østafrika eller den arabiske halvø. Så enten var manden selv araber eller også var hans mor eller bedstemor. Hvad han lavede i Røstofte for 1800 år siden kan ikke fastslås med sikkerhed. Han kan have bosat sig, han kan være (handels-)rejsende eller romersk lejesvend. Stor tak til Møns Museum for foto (Stina Winden-Weidekamp, frontmedarbejder) og for brug af tekst om arabereren.

Tilbage til udgravningen september 2020

Den ca 300 m lange og ca 1,4 m dybe grøft gav gode muligheder for at studere de varierende jordbundsforhold nærmere, og så forstod man, som nævnt tidligere de forskellige udgravningslederes fortvivlelse. Isen har i sin tid skubbet og blandet noget rundt med jorden. 4 forhold skal nævnes, begyndende fra øst:

Ca. 100 m fremme sås i sydlige side 15 m med 4 næsten vandrette bandede okkeraflejringer ca. 15 cm tykke og med 15 cm afstand svagt bugtende nærmest sandet jord.

Midtvejs sås i bunden af den gravede rende en mørkere plet med mange små stykker trækul iblandet. Pletten var ca. 25 cm i tværsnit, og stykkerne af trækul var op til 1 cm². Jeg har under dræningsarbejde for år tilbage stødt på en lignende plet. En forespørgsel til en geolog gav ikke nogen forklaring på trækul så dybt i jorden.

Den sidste halvdel af renden viste mange mærkelige foldninger, opblandinger og navnlig i området ved skeletterne flere næ-

sten lodretstående grus-sandlommer med moræneler imellem. Et sted synes det som om at ældre jordlag var skubbet oven på yngre jordlag.

I den vestlige ende af renden var der gravet til 2- 2,5 m dybde for at man bedre kunne "skyde" kablerne under det gamle sogneskel mellem Ørslev og Øster Egesborg Sogne. Renden var her gået gennem øverst: mose med den gamle grusopfyldning fra 1930 (måske 3 stk. gamle tørvegrave), og derunder 80-90 cm fint sand-gruslag (vandret) og nederst mosejord igen med flere træstykker/rødder. Desværre steg grundvandet så hurtigt, at jeg ikke nåede at måle tykkelse og undersøge dette moselag nærmere og kan derfor kun gisne om, at det er et før-istidslag. 1 km NØ ved Kattebjerg er påvist et sådant moselag imellem bakken og Røstofte.

Det meste af jorden til Bøgebjerggård blev 2016 solgt til Flemming Petersen, Askholm, Røstofte Skovvej 7, og bakken Bøgebjerg blev igen delt mellem 2 ejere.

Grusgraven på Bøgebjerg

* Mullers indberetning om skeletfund på Bøgebjerg i 1866 er måske snarere fund i 1861, da gården blev genopbygget i kampesten efter en brand. Der skulle anvendes store mængder mørtel, som blev fremstillet på stedet, og det var lettere at hente gruset i bakken tæt ved. I min tidligste barndom mindes jeg endnu, hvorledes gruset fra Bøgebjerg blev rensat på forskellige sold afhængig af den efterfølgende anvendelse.

Da beboelsen på Røstofte Skovvej 8 blev opført, blev der hentet grus i Bøgebjerg til formålet. Det er sikkert sket efter min familie har overtaget gården.

De 3 kampestensbyggede udlænger til nabogården Askholm, Røstofte Skovvej 7, blev opført i 1888 – 1892. Muligheden for at, der er hentet grus på Bøgebjerg, er nærliggende for at spare transport.

Min farfar Kristen Olsen jævnedet meste af grusgraven med dyrkning for øje, dog ikke mere end at der i tøbrudsperioder kunne dannes en sø i den gamle grusgrav.

I 1958 fik min far en buldozer til at jævne yderligere, og den sidste rest af grusgraven og dermed min søsters og min dejlige legeplads forsvandt.

Ved ovenstående aktiviteter er der ikke oplysninger om fund af menneskeknogler.

På Geodætisk Instituts kort fra 1952 er der indtegnet en vej nord om Bøgebjerggård til NV hjørne af haven. Det kan meget vel være den gamle vej til grusgraven. Som barn oplevede jeg ofte, at soldater på øvelse benyttede vejen både til fods og i bil.

Helt op til 1970-80erne var der ønske om at benytte vejen af fremmede.

Synet og fund af menneskeknogler vækker hos de fleste en række forskellige følelser, gru, uhygge, væmmelse, frygt, ærefrygt, forundring, nysgerrighed og mange andre følelser. Det har været levende mennesker.

Som den gamle arbejdsmand og vejmand Marius Olsen fra Stårby udtalte for

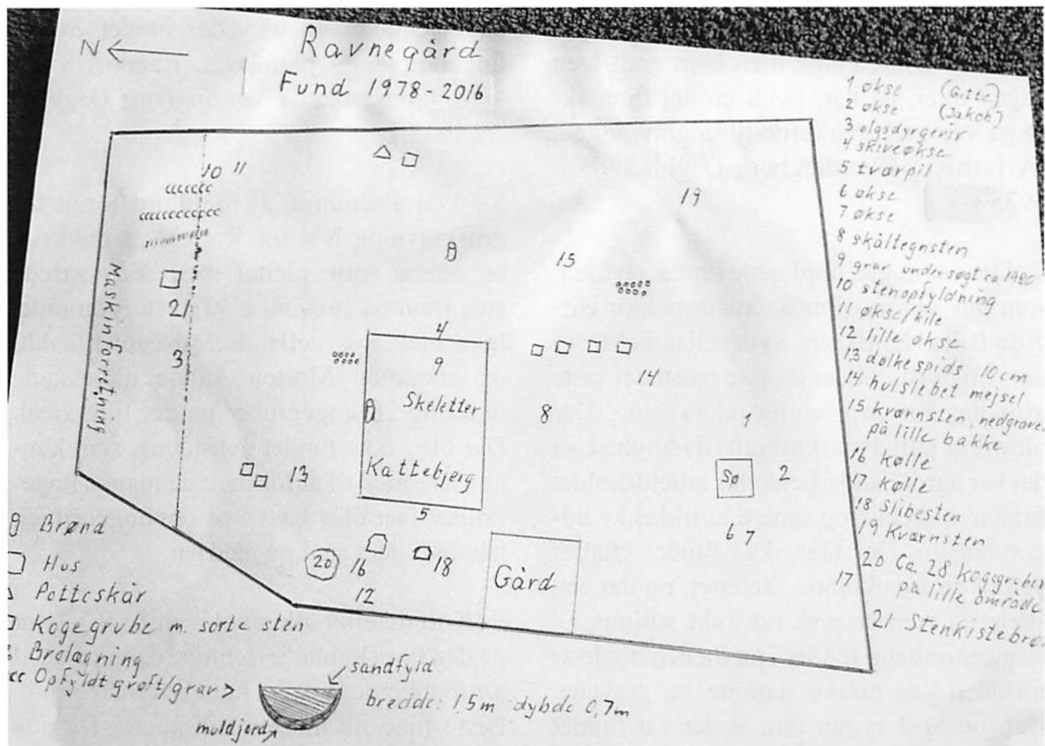
mange år siden om grus fra Kattebjerg: 'Det er noget farligt noget at arbejde med'. Det kan vel være en holdning der var fælles for mange før i tiden.

Udgravninger på Bøgebjerggård set med den fhv. ejers øjne

Livet i sig selv er en stor gave. Og når man så tilmed får en medfødt historisk interesse, som igennem en tryk, historiefyldt opvækst stimuleres på mange måder, er grundlaget til stede for et væld af oplevelser med vores fortid. På min mors barndomshjem Fogedgården, Vestenbæk, pr Stensved var det en umådelig stor oplevelse for mig som barn, når de to brede skuffer i bogskabet blev taget frem og placeret på bordet. Skufferne var fyldt med flinteøkser, kiler, pilespidser, div. forsteninger, snogetham og meget andet. Følelsen i mine små barnehænder når de forsigtigt gled hen over en flot glatslebet flinteøkse fornemmes endnu så mange år efter.

At min opvækst og senere hen mit voksenliv skulle foregå på et sted med mange spor fra fortiden er yderligere en fantastisk stor gave. Jeg har løbende på kort indtegnet specielle fund, udgravninger og aftegnninger i jorden, men må også konstatere at for min slægt og for eftertiden vil det være passende med en nærmere beskrivelse af udgravninger og undersøgelser på stedet.

Det var meningen blot at beskrive udgravningen af skeletter på Bøgebjerg i sept. 2020, men ganske langsomt kom der mere og mere frem fra gemmerne i form af avisudklip, egne billeder og erindringer. Det er hele 5 udgravninger af skeletter på bakken Bøgebjerg, der havde fundet sted gennem årene. Dertil kommer 7 mere eller mindre succesfulde udgravninger af spor i undergrunden rundt på gårdens areal. Nogle beskrevet i rapporter/udklip, samt andre med ringe eller ingen fund eller beskrivelser. Sammenlagt i perioden fra 1975 til 2020

Kort over fund 1978-2016

har der været i alt 12 udgravninger samt 8 negative undersøgelser om grundlag for en udgravning. Jeg kan ikke helt slippe følelsen af, at have været en belastning for museumsverdenen.

Men af og til kan det også kræve nogle overvejelser inden museet bliver kontaktet på grund af en iagttagelse eller et fund. Er der grund nok til at ulejlige fagfolk?

På det vedlagte kort er udgravningsstederne angivet med et nummer og undersøgelserne med et stort bogstav, og steder, der nok skulle have været undersøgt, er markeret med lille bogstav.

6. En henvendelse til Nationalmuseet resulterede i besøg af museumsinspektør C.L. Vebæk, som efter en tur rundt på markerne besluttede at foretage en udgravning lige øst for Knudsvængegård. Det var et

par pletter med sort jord, sodsværtede sten og enkelte potteskår i muldlaget.

Udgravningen gav et væld af potteskår, og i den ene ca 1 meter dybe udgravning lå en lille kværnsten. Ud fra potteskårene kunne de såkaldte 'grubeopfyldninger' dateres til bronzealderen. Gruberne er opstået ved, at man har opgravet ler til keramik, lerklining med videre, og derefter fyldt den igen med affald.

En af vore kendte arkæologer deltog meget engageret i udgravningen som studentermedhjælper. Han boede hos mine forældre under udgravningsforløbet. Om aftenen gik vi ofte en tur på markerne, ivrigt samtalende. Den unge mand standser på et tidspunkt for at forklare mig noget. Tilfældig kigger jeg ned, og må så spørge ham om han er klar over, hvad han træder på med sin højre fod. Under hans fod lå

en halv flinteøkse. Studentervedhjælpe-
ren blev lettere rystet men kom godt igen
dagen efter, da han fandt en hel flinteøkse
på vej over markerne til udgravningen.
(Avisartikel i Vordingborg Dagblad 9/5 –
1975)

7. Det var nogle opløjede knoglestykker,
som gav alarm til museumsinspektør Bir-
gitte Bille Henriksen, Sydsjællands Muse-
um. En hurtig undersøgelse på stedet viste
grundlag for en egentlig udgravning. Der
blev ikke stillet maskinkraft til rådighed, så
det var hårdt håndarbejde for arbejdsholdet
først at afdække og senere at tildække ud-
gravningen. Der blev ikke fundet kranier
ved de to fremkomne skeletter, og det ene
skelet lå i en atypisk udstrakt stilling. Et
broncearmbånd fundet i nærheden nogle år
forinden kan måske stamme fra gravene.
Der gik også rygter om, at der var fundet
et andet broncesmykke på stedet. Ca 20 m
nord for udgravningen tæt ved gærdet til

naboejendommen blev der fundet en del
fingerknogler i pløjelaget. Rapport SMV
4/78. (Avisartikel i Vordingborg Dagblad
?/? 1978.)

8. Ved afrømning af muldjord forud for
grusgravning NV for Kattebjerg dukkede
en masse sorte pletter med sodsværtede
sten frem på et ca 50 x 50 m stort område.
Igen blev Sydsjællands Museum tilkaldt,
og arkæolog Morten Axboe afdækkede
omkring 28 kogegruber på det lille areal.
Der blev ikke fundet genstande, som kun-
ne være med til at forklare de mange koge-
gruber. Der blev gættet på om noget rituelt
havde fundet sted på pladsen.

9. Kort tid efter udgravning nr 8 gik jeg tur
på den bortskubbede muldjord, og på en af
jordbunkerne lå der et køllehoved af granit.
Dette fund fik museumsinspektør Birgitte
Bille Henriksen til at undersøge området
nærmere, og det resulterede i en beslutning

En håbløs men lykkelig amatør (Olav) har fået lov til at være lidt med.

om at fjerne muldjorden med maskinkraft fra et større område mellem Kattebjerg og Røstofte Skovvej. Her lykkedes det arkæolog Henning Nielsen at finde tydelige spor i undergrunden af et hus fra jernalderen. Ud fra disse spor kunne husets dimension og konstruktion beskrives, og imponerende var det at konstatere, i hvilken ende af huset menneskene havde boet, og hvilken ende der var forbeholdt husdyrene. Midt i huset lå sodsværtede sten og trækul og markerede ildstedet. Det var tankevækkende, at de ildskørnede og sodsværtede sten stadig lugtede af bål og brand efter 2000 år.

Et større stykke blev herefter frilagt for muldjord og inddraget i udgravningen, og endnu en hustomt dukkede frem af jorden, meget lig det første hus. Grundet tidspress for arkæologerne fik jeg lov til at deltage lidt i udgravningen, bl. a. fik jeg lov at udgrave et stolpehul, ca 20cm i diameter og ca 40cm dybt. Det var spændende. (Avisartikel i Vordingborg Dagblad 29/10 – 1982.)

10. Museumsinspektør Birgitte Bille Henriksen besøgte 1980-81 de stejle skrænter i Kattebjerg, og her opdagede vi samtidig tydelige spor efter en nedgravning i den østlige ende af skrænten. Det kunne være spor efter en urnebegravelse, og arkæolog Morten Axboe foretog en udgravning. Den endte desværre negativt, idet urnebegravelsen åbenbart var bortgravet ved grusgravning eller skredet ned for skræntens fod.

11. Ved den første pløjning efter reetableringen af grusgravningsområdet i 1983 - 84 fremkom et tydeligt hestekoformet spor af sort jord med enkelte potteskår. Diameter ca 2 m. Arkæolog Henning Nielsen foretog en udgravning i det tidlige forår med kold vind og snebyger. Udgravningen gav en del potteskår, men intet klart svar, og det

hestekoformede spor var forsvundet ved pløjningen. Ærgeligt.

Mærkeligt var det, at der 40 cm under det øverste kulturlag blev fundet et lille stykke med broslægning. Ud fra potteskårene kunne anlægget dateres til bronzealderen.

12. Under dræningsarbejde i 1980 lige syd for Røstofte stødte min far og jeg på en del store sten i jorden. Det var ganske tydeligt, at stenene var placeret af mennesker, og Sydsjællands Museum blev atter tilkaldt. Museumsinspektør Birgitte Bille Henriksen satte en udgravning i gang i svag forventning om at finde en mulig stenkiste fra oldtiden. De store dæksten blev fjernet, og under dem fremkom en tydelig aflang stenkiste i retning nord-syd. Forventningerne kom helt i top, men den efterfølgende udgravning blev en skuffelse, idet jorden synes at ligge i lag og var i øvrigt meget sandet i forhold til den omgivende lerede jord.

Og så dukkede der et rustent jernsøm frem og kulkastede alle forhåbninger om et oldtidsfund. Men hvad var det så? Udgravninger fortsatte derfor, og til sidst fremkom i den sydlige ende en trætonde ca 40 cm diameter nedgravet i den vandrige undergrund.

Anlægget blev tolket som værende en stenkistebrønd og ikke kendt fra andre steder i landet. Jeg havde et par år i forvejen fundet en trætondebrønd ved nedrivning af en gammel kostald på Røstofte Skovvej 13.

De borttagne dæksten blev efter Birgitte Bille Henriksens anbefaling lagt til side for senere besigtigelse. En besigtigelse som først fandt sted ca 20 år senere, da stenene skulle bruges i et stenanlæg i haven. Her blev på den ene sten opdaget 28 skåltegn fra bronzealderen, og det bekræftede dermed Birgitte Bille Henriksens fornemmelse. (Avisartikel i Vordingborg Dagblad 23/5 – 1980.)

Undersøgelser som ikke resulterede i udgravning.

A. Lige syd for Skovkanalen fandt jeg ved søgning efter en drænledning en nakkebøjet stridsøkse liggende på siden i den murede mosejord. Da arbejdet var foregået ved håndkraft, kunne det nøjagtige fundsted påvises, hvilket er sjældent for den type stenøkser.

Birgitte Bille Henriksen påbegyndte en nærmere undersøgelse af fundstedet, idet jeg tidligere i nærheden havde fundet en skubbekværnsten og enkelte potteskår, men på grund af stigende grundvand blev en udgravning opgivet.

Der er en lille pudsig hændelse i forbindelse med fundet, for da jeg blev klar over, at det var en stridsøkse, jeg havde fundet, skreg jeg himmelhøjt af begejstring. Naboens to piger, som ofte fulgte mig i mit arbejde, skyndte sig hjem i sikker forvisning om, at nu rablede det for manden. Nu halvtreds år efter husker den yngste af pigerne stadig episoden.

B. I kanten mellem mark og vejgrøft fandt jeg 8 brosten nedlagt på en række. Museumsinspektør Vebæk fra Nationalmuseet undersøgte stedet i forbindelse med udgravning 6, men fandt ikke grundlag for en nærmere undersøgelse.

C. På et område nord for Bøgebjerggård, hvor jeg tidligere havde fundet en ildslagssten samt 3 knækkede stridsøkser, undersøgte Birgitte Bille Henriksen en mængde mørke pletter med ildskørnede sten, som dukkede frem i plovfuren. Der var tilsyneladende intet system i pletterne, og der fremkom ingen fund. Derfor ikke grundlag for videre undersøgelse.

D. Ganske tæt på den vestlige kant af Salamandersøen opdagede jeg et par oldtidspotteskår oven på den lerede jord. Birgitte

Bille Henriksen foretog hurtigt en undersøgelse men måtte med ærgrelse erkende, at den underliggende gamle lerpote var i så dårlig tilstand, at den var umulig at udgrave og redde for eftertiden.

E. I det sydvestlige hjørne af Adamsgårds arealer havde jeg gennem flere år opsamlet mange sten på en lille plet og under pløjearbejde bemærket, at ploven blot skrabe over den stenfyldte undergrund. Jeg undersøgte plovfuren og fandt en tæt stenpakning af 15-20 cm store sten. Museet i Vordingborg blev nok en gang alarmeret, og museumsinspektør Lars Buus Eriksen ryddede muldjorden væk fra det ca 4 m² store område. Der dukkede ingen potteskår eller andre spor frem, og stenene kunne derfor fjernes. Jeg gravede 68 sten op i ovennævnte størrelse, og siden har ploven holdt sig i jorden det pågældende sted.

F. Lidt SSØ for Kattebjerg i en lavning opdagede jeg en fin brolægning på 1,5 m bredde i retning nord – syd. Birgitte Bille Henriksen frilagde med spænding et stykke af den fine brolægning, men så dukkede der en munkesten frem i brolægningen, og forventningen om et nyt oldtidsfund blev spoleret.

G. Ca 100 m NØ for Kattebjerg fandt jeg en lille kogegrube med få gamle potteskår, ildskørnede sten og trækul. En hurtig undersøgelse fra museet fastslog, at der ikke var grundlag for videre udgravning.

H. Ved dræningsarbejde ca 100 m NNØ for Kattebjerg fremkom tydelige spor af en nedgravet grøft. Grøften var ca 2 m bred foroven og ca 80 cm dyb. I bunden af grøften sås et ca 10 cm tykt muldrag, og ovenpå dette var påfyldt ca 70 cm grus, som utvivlsomt var hentet i Kattebjerg. Grøften mindede meget i dimensionerne

om en udgravet grøft ved Danevirke. Museumsinspektør Lars Buus Eriksen foretog en undersøgelse og kunne blot konstatere, at der var tale om et anlæg, som uden fund ikke kunne dateres. Jeg gravede senere videre i den ene side af grøften og var så heldig at finde et langt skaftstykke til en stjertpote, som er flere hundrede år gammel. Ved senere dræningsarbejde fandt jeg en fortsættelse af grøften og kunne fastslå dens retning til NV mod SØ.

Og ved andet dræningsarbejde fandt jeg spor af en parallelt løbende grøft dog i mindre dimensioner. Afstanden mellem de to grøfter var ca 30 til 40 m.

På jorden mellem de to grøfter har jeg i årenes løb opsamlet mange sodsværte sten på den mørke trækulsfyldte jord.

Steder hvor der burde være tilkaldt arkæologisk assistance

a. På en skrænt SØ for Knudsvænge var der en ca 3 gange 3 m stor plet med meget sort jord med lidt trækul. Jeg prøvede at grave en halv meter ned i pletten. Her var jorden stadig sort men uden fund af nogen art. Men tæt på pletten har jeg fundet en smukt dekoreret ildslagssten.

b. For at fjerne et vandproblem fra kælderen i stuehuset på Knudsvængegård blev et dræn lagt tværs over gårdspladsen. Ca 2 m fra stuehuset var en kegleformet sort plet med en del oldtidspotteskår i og ca 1 m dyb. Og der kom vand op af den sorte jord, så det har utvivlsomt været en oldtidsbrønd, som var grund til vandproblemerne i stuehuset.

c. På en skrænt tæt ved Røstoft Skovvej var der gennem mange år ved pløjning kommet talrige ildskørnede og sodsværte sten frem, men også store sten. En dræneling måtte nødvendigvis gå gennem det pågældende sted, og det gav et indblik i de

mange sten, som lå i et næsten 1 m tykt lag og et par meter i længden.

Der var ingen potteskår eller andre genstande, som kunne røbe noget om anlægget.

d. Jeg gravede, med gravemaskine, et lille vandhul i vestlige ende af Kilden og kunne godt fornemme, at der kom nogle sten med op. En nærmere undersøgelse afslørede en lille krum stensætning i den nordlige side af udgravningen, hvorfra der sivede vand frem. Jorden inde i krumningen var stadig sort, så der var ikke gravet til bunds i den lille stensatte kilde, hvorimod der var gravet ned til råjord i resten af det planlagte vandhul. En af de opgravede sten viste sig at være et stykke af en ituslået skubbekvænsten, omtalt med foto i min folder om kværnsten. I området er der fundet mange gamle hestetænder og talrige dyrekogler, sågar et sted næsten liggende i lag. Også mange knækkede stenøkser er samlet op her.

Det giver ofte et helt specielt gib i en, når man ser en oldtidsgenstand på jorden, men det er et gib, der kan variere efter genstanden, man ser. Under afsnit A har jeg beskrevet en vild begejstring. Ganske anderledes er det, når det er menneskekogler, som ligger på jorden. Jeg oplever en næsten andagtsfuld stemning, præget af en ærbødighed og ærefrygt og et lille gys – det er rester af et menneske, et menneske som nok har levet her, med mor og far, glæder og sorger og følelser, som også jeg kender og har oplevet, og så kan det være en af mine forfædre/mødre.

Nogle gange har jeg undladt at tage en nyfundet stenøkse op, men mærket stedet af, og hentet min familie for at de kunne prøve at røre stenøksen, som det første menneske i måske 5-6000 år. Det er en seance, som har givet nogle dejlige billeder og minder.

Når en knækket flinteøkse pludselig ligger på jorden foran en, kan det være med mange forskellige følelser, den samles op.

Først og fremmest glæden ved at finde den og samle den op, og kan det så konstateres at bruddet er gammelt (øksen og bruddet har samme farve) står min glæde ved fundet i en skærende kontrast til den vrede og ærgrelse som oldtidsbonden blev hensat i, da hans dyrebare arbejdsredskab gik i stykker og hans planer måtte ændres. Var hans følelse af ærgrelse og vrede som min, når noget går i stykker for mig? Der er også en voldsom kontrast i det faktum, at flinteøksen for mig er en hobby og interesse, som jeg kan tillade mig at have, mens det for oldtidsbonden var et vigtigt element i hans og familiens liv og mulighed for overlevelse.

Ingen andre har nok formået at udtrykke en hyldest og beundring for vore forfædre/mødre som digteren Johannes V. Jensen i verset fra : Hvor smiler fager
Lad det slutte artiklen.

*Hvad hånden formed, er åndens spor.
Med flint har oldbonden tømret, kriget.
Hver spån du finder i Danmarks jord,
er sjæl af dem, der har bygget riget.
Vil selv du fatte dit væsens rod,
skøn på de skatte de efterlod.*

Olav Foged Olsen

Olav Foged Olsen er 4. generations bonde på Bøgebjerggård, Røstofte ved Mern.
Fhv. næstformand i Historisk Samfund, tidligere medlem af bestyrelsen for det fordums Sydsjællands Museum i Vordingborg.
Har skrevet artikler til Historisk Samfunds Årbøger 2005 og 2013.
Desuden udgivet en lille folder om kværnsten fra Bøgebjerggård: Kværnsten og kværnerier.

Turbeskrivelser

Tur til Kulsbjerg

Den 24. juni havde vi en kør/selv-tur til Kulsbjerg.

Desværre holdt Hjemmeværnet øvelse på bjerget den dag, så det blev kun til en fortælling om de 85 ejendomme, der blev nedlagt ved oprettelsen af øvelsespladsen, samt et kikk ud over det dejlige naturområde der er opstået på Kulsbjerg.- Selvstudium er muligt!

Vi gjorde et stop ved Mallings Kløft ved Stensby. Vi så vandmøllen og den vandpost, der stod på Møllegården, hvor familien Malling i 1840 boede med 6 personer i familien + 19 tjenestefolk.

Vi havde madpakken med til det genopståede Beværterhus, der er genopstået som "søndags – beværterhus" i Vintersbøleskov. Her lå Linnedfabrikken Blegen og 5 vindmøller, samt Theisens Papirværk.

Det er nu et fantastisk naturområde.

Vagn Boberg Nielsen

Turen til Rügen

Den 13. september tog et opstemt selskab afsted til Rügen. Jeg, Vagn Boberg Nielsen, skulle være turleder, og min kone Anne-Lise skulle også have været med, men der var en positiv Corona-prøve, som vi fik dagen før, der sagde, at vi blev nødt til at blive hjemme. (Vi kom heldigvis hurtigt over Coronaen, da vi var vaccineret, så i stedet for tur til Rügen, blev hækken klippet).

Vi havde ellers glædet os til et genvisit med Arkona, Kridtklinterne og Marien Kirche. Der var også ferieanlægget Prora, bygget af Albert Speer under krigen. Det er 5 km langt og er en af verdens største bygninger, hvor det tyske folk skulle tilbringe deres ferie.

Og så skulle vi ned og se alle tranerne og køre med toget "Rasende Roland", men

det blev uden os. Men her følger så alligevel et referat fra turen.

Turen var en stor succes med 22 glade deltagere, som både nød godt af De Grønne Bussers behagelige bus og vores velkørende og veltalende chauffør Carsten, der viste sig at have en endog meget stor viden om forholdene i DDR fra en periode som bosat med job i det tidligere Østtyskland.

Efter en dejlig morgenmad på færgen mod Rostock blev køreturen mod jagtslottet Gelbensande afkortet af Carstens veloplagte fortællinger om DDR. Desværre viste jagtslottet sig at have lukket om mandagen, så det blev et kig udefra, men ingen tvivl om, at det har været et fornemt sted, der er bygget i 1885-87 i engelsk cottagestil blandet med russisk arkitektur. En lidt pudsig blanding, men imponerende, og vel et udtryk for de tætte forbindelser mellem de europæiske monarkier.

På den videre tur var tranerne en dejlig oplevelse i store flokke på marken og i flotte formationer i luften. Vi kørte gennem nationalparken og fik en god fornemmelse af landskabet og fik udpeget de typiske bygninger og arkitektoniske detaljer fra DDR-tiden.

Nyt og gammelt Prora.

Binz, som er den største ferieby på Rügen. Resortet Binz har de mest fantastiske strandvillaer med deres overdådige udsmykninger langs strandpromenaden.

Hotel Sassnitz var en fin base for turene på Rügen, hvor vi besøgte Arkona med transport af traktortoget – nogle valgte at tage tilbageturen til fods i det smukke sensommervejr – og flere nød den fine udsigt fra toppen af fyret, hvor man tydeligt kunne se, hvor strategisk placeringen af den gamle venderborg Arkona har været. Det var jo her statuen af Svantevit blev væltet under biskop Absalons og kong Valdemar den Stores angreb på borgen.

Damptoget Rasende Roland var en sjov oplevelse og badebyen Binz et interessant indblik i, hvordan en svunden tids overklasseliv blev levet i overdådige villaer, der tydeligt har sit forbillede i engelske badebyer og mærkeligt nok har undgået DDR-tidens ombygninger, nedrivninger og nye betonmastodonter.

De historiske bydele i Stralsund og Mariakirche i Bergen gav et godt indblik den gamle kultur, som stod i stærk modsætning til det meget interessante ferieanlæg Prora, som i Hitlertiden blev bygget 1936-39 som del af Kraft durch Freude-programmet,

men aldrig blev taget i brug efter hensigten. Byggeriet er nu næsten færdigrenoveret til mondæne ferieboliger. Et tydeligt indtryk af "før og nu" fik man i overgangen mellem den lille tilbageværende urenoverede bygningsdel og den resterende færdigrenoverede bygning. Fra slidt, afskallet gråbrun bygning i brat overgang til kridhvid totalrenoveret bygning, der kunne være nyopført i år. Bygningerne – otte identiske seksetagers bygningsblokke - strækker sig over 4,5 km langs kysten. Imponerende og samtidig et skræmmende indblik i, hvad Hitlertiden kunne præstere.

En oplevelsesrig tur, som alle virkelig havde set frem til efter mange corona-aflyste ture, sluttede efter dage i skønt solskinsvejr med regnvejr, just som bussen kørte op på motorvejen mod Rostock – men det var jo Carsten problem – og så ventede aftenbuffeten på vejen hjem.

*Tekst Vagn Boberg Nielsen og Aase Schmidt.
Fotos og fototekst Mogens Niss.*

Bustur til Mosede Fort og Frihedsmuseet

Torsdag den 12. august 2021

Efter en lang nedlukning med Covid 19 kunne Historisk Samfund for Præstø Amt endelig samle tilslutning til en tur med foreningen.

Vi startede med opsamling i Næstved hvor 11 personer steg på bussen, og derefter kørte vi til Rønnede hvor de sidste 14 deltagere steg på. (Flot at 25 ville deltage i turen)

Vi var fremme ved Mosede Fort i så god tid at vi kunne nå en kop kaffe inden rundvisningen begyndte kl. 11.

Vi blev delt op i 2 grupper, hver med sin guide, som var ikklædt uniformer fra begyndelsen af det 19 århundrede.

Det var en meget interessant rundvisning, hvor vi så hvordan menige og officerer var indkvarteret. Dengang var der virkelig stor forskel på kvaliteten (eller mangel på samme) af indkvarteringen.

Vi så også ammunitionsdepot og transportbånd, samt kommandorum, bibliotek og et rum der med plancher viste lidt on hverdagslivet for over 100 år siden, blandt andet, og ikke mindst kvinders valgret.

Tiden nærmede sig nu frokost og vi kørte de få hundrede meter til Mosede Havn

hvor vi indtog en særdeles velsmagende frokost på Jenners Seaside, hvor der er en fremragende udsigt over Køge Bugt.

Derefter gik turen mod Frihedsmuseet på Esplanaden i København.

Vi blev desværre en del forsinket da der var sket et trafikuheld som sinkede os 45 min.

Det var meget spændende at gå rundt på Frihedsmuseet, som er nyopført efter en påsat brand i 2013.

Det meste af museet er under jorden i 2. plan og ved begyndelsen af turen få de besøgende hver en Audioguide, som med et enkelt klik på en kode, fortæller en historie om de spændende ting der er udstillet.

På audioguiden kunne man desuden vælge at følge 5 historiske personer, som på hver sin måde havde valgt side i den barske modstandskamp under 2. verdenskrig.

Klokken 17. lukkede museet og da vi var blevet forsinket af uheldet tidligere på dagen, var der desværre ikke tid til at besøge Mindelunden i Ryvangen.

Vi kørte nu mod Sydsjælland, og var fremme i Næstved kl. 18.30.

Poul Christiansen

Historisk Samfund for Præstø Amt oprettet 1912

Foreningens hjemmeside
www.historisk-samfund.dk

Bestyrelsen

Jens Hallqvist (formand)
Svinøvej 42, 4750 Lundby
Tlf. 55 76 50 90/40 74 18 70, jens@hallqvist.dk

Mogens Niss (næstformand)
Nyborgvej 39, 4700 Næstved
Tlf. 41 69 17 53, kmniss@stofanet.dk

Aase V. Schmidt (kasserer)
Bellisvej 10, 4750 Lundby
Tlf. 58 56 13 70, aase.v.schmidt@gmail.com

Anette Christoffersen (sekretær)
Indre Vordingborgvej 34T, 4700 Næstved
Tlf. 23 38 91 93, anettechr@icloud.com

Mogens Bak-Hansen (redaktør)
Bygvænget 14, 4760 Vordingborg
Tlf. 51 43 68 67, mogensbak11@gmail.com

Leoni B. Pedersen,
Hestehavevej 107, 4720 Præstø
Tlf. 55 99 23 91, leoni.pedersen@gmail.com

Vagn Nielsen
Askemarksvej 40, 4760 Vordingborg
Tlf. 55 37 72 45, asaxmose@webspeed.dk

Poul Christiansen
Klintestien 17, 4720 Præstø
24 48 61 42, bopo41a@gmail.com

Finn Thorshøj
Nordhøjvej 11, Store Torøje, 4640 Faxø
Tlf. 20 46 36 56, finn@thorshoj.dk

Suppleanter

Birgitte Stenhøj Larsen
Plantagevej 8, 4700 Næstved
Tlf. 22 79 68 66, bs Larsen@stofanet.dk

Salg af publikationer

Følgende årbøger m.m. kan købes ved henvendelse til:

Formanden Jens Hallqvist
Tlf. 4074 1870, mail: jens@hallqvist.dk

*Alle priser er inklusive moms,
men eksklusive forsendelsesomkostninger.*

Årbøger 1919-84.
Priser pr. bind 45,00 kr., medlemspris 30,00 kr.

Nedsatte priser:
Årbøger 1985-1997
Pris pr. bind 50,00 kr., medlemspris 35,00 kr.

Årbøger 1999-2014
Pris pr. bind 50,00 kr., medlemspris 40,00 kr.

Årbog 2015
Pris pr. bind 70,00 kr., medlemspris 50,00 kr.

Årbøger 2016-20
Pris pr. bind 125,00 kr., medlemspris 100,00 kr.

Årbog 2021
Pris pr. bind 149,00 kr. i løssalg

Andre titler bl.a.:
Danmarkshistorien kort
- set fra Vordingborg og omegn.
Udgivet 2019. 70 kr.

F. Michelsen, Næstved 1870.
Da banen kom til byen
Pris 60,00 kr., medlemspris 30,00 kr.

Susåen og den Danneskjoldske kanal
Pris 50,00 kr., medlemspris 30,00 kr.

Præstø Amt

Vordingborg

St. Heddinge

Næstved

Stege

Præstø

